

84

2-66

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ, Մ. ՏԷՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՎԻՔԹՕՐ ՀԻՒԿՕ

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆ ԶՈՐՐՈՐԴ

ՀԱՏՈՐ Է. (5)

ԿԵԴՐՈՆԱՏԵՂԻ ՊԱԼԵՆՑ ԳՐԱՏՈՒՆ

1922

Տպագր. Մ. ՏԷՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՊԵՏԻՍ

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

ԲԼԻՒՄԷ ՓՈՂՈՑԸ ՀՈՎՈՒԵՐԳՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ ՍԷՆ-ՏԸՆԻ ՓՈՂՈՑԸ ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՐԳ

ՔԱՆԻ ՍԸ ԵՐԵՍ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԼԱԻ ԿՏՐՈՒԱԾ

1831 և 1832 տարիները՝ որոնք յուլիսի յեղափոխութեան կը յարին անմիջապէս՝ պատմութեան ամենէն ժամանակը և ամենէն զարմանալի թուականներէն մէկը կը կազմեն։ Այս երկու տարիները՝ իրենց առջևի և ետևի տարիներուն մէջ տեղ կարծես թէ երկու լեռներ են։ Այս լեռները յեղափոխական մեծութիւն ունին, գահաւանդներ կը նշմարուին անոնց վրայ։ Ընկերային բաղմութիւնները, նոյնիսկ քաղաքակրթութեան հիմերը, վրայէ վրայ դրուած և իրարու յարակից շահերուն հաստատուն խուճըր, գաղիական հին կաղմութեան դարաւոր կերպարանքները դրութեանց, կիրքերու և տեսութեան մրկածին ամպերու մէջէն անընդհատ կ'երևան և կ'անհետին այս երկու լեռներուն վրայ։ Այս երևումներն ու անհետացումները ընդդիմութիւն և շարժում անուանուեցան։ Մերթ ընդ մերթ

ճշմարտութեան փայլիլը կը տեսնուի հոմ, ճշմարտութեան որ մարդկային հոգիի լոյսն է:

Պատմութեան այս թուականը բաւական սահմանափակ է, և մեզմէ բաւական հեռանալ սկսելուն համար դժուար է արդէն անոյ գլխաւոր հանգամանքը ծրագրել:

Սակայն պիտի աշխատինք ծրագրելու այս հանգամանքը:

Վերահաստատութիւնը այն միջին փոփոխութեանց մէջը եղած էր որոնք դժուարաւ կը սահմանուին, որոնց մէջ հոգնութիւն, բզզում, չլուք, քուռ և աղմուկ կայ և որոնք ոչ այլ ինչ են թէ ոչ մեծ ազդի մը օթեւան մը հասնիլը: Այս թուականները տարօրինակ են և կը խաբեն այն գաղափարները որոնք անհնգմէ կ'ուզեն շահ հանել: Ի սկզբան ազգը բան մը կ'ուզէ միայն, որ է հանգստութիւն. մարդիկ մեծ ծարաւ ունին միայն որ է խաղաղութիւնը, մէկ փառասիրութիւն ունին միայն որ է փոքրութիւնը: Այս խաղաղասիրութիւն ու փոքրասիրութիւնը կը նշանակեն հոն դարտ կենալ: Փա՛ռք Լիստուծոյ, բաւականէն աւելի, պէտք եղածէն շատ աւելի մեծ դէպքեր, մեծ բաղդեր, մեծ արկածներ, մեծ մարդեր տեսան և ունեցան:

Յոգնած անձնութիւնները, ծերացած դիւցազնութիւնները, պարարտած փառասիրութիւնները, կազմուած հարստութիւնները կը փնտռեն, կը պահանջեն, կ'աղերսեն, կը խնդրեն. ինչ բան. բնական մը: Կ'տանան այս բնականները: Կ'ոկսին վայելել խաղաղութիւնը, հանդարտութիւնը, պարապ ժամանակը. ալ գոհ են: Սակայն չի և նոյն ժամանակ տեսակ մը իրողութիւններ կը ծագին, կը յայտնուին և անոնց քովի դուռին կը դարնեն: Այս իրողութիւնները՝ որոնք եղափոխութիւններէ և պատերազմներէ ելած են՝ կը

ձեռն, կ'ապրին, իրաւունք ունին ընկերութեան մէջ զեռեղուելու և կը զեռեղուին իսկ. և շատ անգամ իրողութիւնները օթեւան հայթայթողներ և օթեւանի հոգաբարձուներ են որոնք սկզբունքներու համար բնականաբար կը պատրաստեն:

Յոգնած մարդերը մինչդեռ հանգստութիւն կ'ուզեն, կատարուած իրողութիւններն ալ երաշխաւորութիւններ կ'ուզեն: Ինչ որ է հանգստութիւնը մարդերու համար, նոյն բանն է նաև երաշխաւորութիւնները իրողութեանց համար:

Այս երաշխաւորութիւնները ժամանակներու հարկ մըն են: Պէտք է չնորհել զանոնք: Իշխանները կը չնորհեն այս երաշխաւորութիւնները, բայց չիտակը ըսելով՝ իրերու զօրութիւնն է չնորհողը:

Նախասահմանուած գերդաստանը (Պոլսի, Եւրոպայի գերդաստանը) Նաբոլէոնին անկումէն ետք երբ Յրանստ վերադարձաւ, աղէտալի միամտութեամբ մը կարծես թէ ինքն էր պարգեւողը, և թէ կրնար ետ առնել ինչ որ պարգեւած էր. թէ Պուրպօնի ցեղը երկնային իրաւունքը ունէր. թէ Յրանստ բան մը չուէր, և թէ Լուի ԺԼ.ի սահմանադրութեան մէջ չնորհուած քաղաքական իրաւունքը ոչ այլ ինչ էր բայց միայն երկնաշին իրաւունց ճիւղ մը զոր Պուրպօնի ցեղը զատած և մարդասիրարար ժողովուրդին պարգեւած է մինչև այն օրը ուր թագաւորը պիտի հաճի ետ առնելու զայն: Բայց Պուրպօնի ցեղը պարգեւը տալով տհաճութիւն մը կը զգար. տհաճութիւն որով կը պարտաւորէր նաև զգալ թէ ինք չէր պարգեւատուն:

Պուրպօնեան ցեղը կարծես թէ ոյժ ունէր, վասն զի կայսրութիւնը իր առջեւէն աւուելով աներևոյթ եղած էր իբր թափերական բեմի տեսարան մը: Զգիտեց որ ինքն ալ մի և նոյն կերպով բերուած էր: Զտեսաւ

որ ինք ևս այն ձեռքին մէջն էր որ Նաբոլէոնը վերցուցած էր իր տեղէն։

Պուրպօնեան ցեղը Ֆրանսայի համար պատմութեան երեւելի և արիւնարոյր հանգոյցն էր, բայց անոր ճակատագրին զխմուոր տարրը և քաղաքականութեան հարկաւոր խարխուլը չէր։

Ֆրանսա առանց Պուրպօններու ալ կրնար ապրիլ քսան երկու տարի ապրած էր առանց Պուրպօններու։

Վերահաստատութիւնը երբ կարծեց թէ ժամանակը եկած է, ինքզինքը Պոնաբարդին յաղթող և երկրին արմատացած համարելով, այսինքն կարծելով թէ գորաւոր է, և կարծելով թէ խորունկ արմատ ձգած է, յանկարծ որոշեց ինչ որ պիտի ընէր և համարձակեցաւ գործադրել ինչ որ յառաջագրած էր։ Առտու մը Ֆրանսայի դէմը ելաւ կանգնեցաւ, և՛ ձայնը բարձրացնելով չը ճանչցաւ հաւաքական տիտղոսը և անհատական տիտղոս, չճանչցաւ ազգին վերահաստատութիւնը և քաղաքացիին ազատութիւնը։ Ուրիշ կերպով ըսենք, ուրացաւ ինչ որ ազգը ազգ և քաղաքացին քաղաքացի կ'ընէր։

Ահա այս է հիմը այն հոչակաւոր հրովարտականերու որոնք յուլիսի հրովարտակաները կ'անուանուին։

Վերահաստատութիւնը ինկաւ։

Իրաւապէս ինկաւ։ Բայց պէտք է ըսել թէ բացարձակապէս հակառակորդութիւն ցուցուցած չէր յառաջդիմութեան ամէն ձեւերուն։ Անոր իշխանութեան ժամանակ մեծ բաներ եղած էին։

Վերահաստատութեան ժամանակ ազգը վարժուած էր հանդարտութեան մէջ վիճարանութիւն, — Հանրապետութեան ժամանակ չկար այս —, և խաղաղութեան մէջ մեծութեան, — այս ալ կայսրութեան ժամանակ պակասած էր —, Ֆրանսա՝ ազատ և հզօր՝ Եւրոպայի

միւս ժողովուրդներուն համար քաջալերական տեսարան մը եղած էր։ Յեղաշրջումը Բօլէսթերի իշխանութեան ժամանակ խօսիլ կրցած էր. Պոնաբարդի իշխանութեան ժամանակ թնդանօթը խօսած էր. Լուի ֆէ. Նութեան ժամանակ թնդանօթը խօսած էր. Լուի ֆէ. և Շարլը Ժ. ի իշխանութեան ժամանակն ալ խօսելու և նարգը եկած էր մտքին։ Հովը դադրեցաւ, ջահը նորէն վառեցաւ։ Հանդարտաւէտ միտքերու գազաթներուն վրայ պայծառափայլ լոյսին սարսուռը տեսնուեցաւ։ Շքեղ, օգտակար և սիրուն տեսարան։ Անթերի խաղաղութեան ժամանակ, յայտնի յայտնապէս հրապարակի վրայ տասնըհինգ տարի աշխատեցան այն մեծ սկզբունքները որոնք խորհողներու համար արդէն հին, իսկ պետական մարդերու համար դեռ նոր են, և որոնք կ'անուանուին Հաւասարութիւն օրէնքի առջեւ, խղճի ազատութիւն, մամուլի ազատութիւն և ամէն կարողութեանց ամէն պաշտօն կատարելու իրաւունքը։ Սկզբունք այս աշխատութիւնը մինչեւ 1830 տեւեց։ Պուրպօնայս եանները քաղաքակրթութեան գործիք մը եղան, գործիք մը որ Նախախնամութեան ձեռքին մէջ կոտրեցաւ։

Պուրպօններուն անկումը մեծութեամբ լի եղաւ, մեծութիւն չէ թէ անոնց այլ ազիգն կողմէն։

Երբ Պուրպօնները մեկնեցան դացին, Ֆրանսա անոնց նկատմամբ յարգանք զգաց, այլ ոչ ցաւ։ Ինչպէս ըսինք քիչ մը առաջ, անոնց աղքեցութիւնը աւելի մեծ եղաւ քան թէ իրենք։ Հորիզոնէն աներեւոյթ եղան։

Յուլիսի յեղափոխութիւնը անմիջապէս բարեկամներ և թշնամիներ ունեցաւ բոլոր աշխարհի մէջ։ Ոմանք շուտ մը անոր յարեցան եռանդով և ուրախութեամբ, ոմանք ալ կռնակ դարձուցին ամէն մէկը իր քնութեան համեմատ։

Յուլիսի յեղափոխութիւնն է յաղթանակ իրաւունք

քին որ իրողութիւնը կը տապալէ: Շքեղութեամբ լի բան մըն է այս տապալիւմը:

Իրաւունքը որ կը տապալէ իրողութիւնը, այս է ահա 1830ի յեղաշրջումին փառաւորութեան պատճառը, այս է նաեւ իր հեղութեան պատճառը: Իրաւունքը երբ կը յաղթանակէ, բռնաբարութեան պէտք չունի ամենեւին:

Իրաւունքը արդարութիւն և ճշմարտութիւն է:

Իրաւանց յատկութիւնն է յաւիանապէս գեղեցիկ և անարատ մնալ:

Իսկ իրողութիւնը, առ երեւոյթս նաեւ ամենէն հարկաւոր, նաեւ ժամանակակիցներէն ամենէն աղէկ ընդունուած իրողութիւնը, եթէ միայն իբր իրողութիւն իր էութիւնը կը շարունակէ, եթէ խիստ քիչ իրաւունք կը պարունակէ կամ ամենեւին չպարունակէ, անհրաժեշտապէս սահմանուած է՝ ժամանակին տեւողութեան հետ՝ տձեւ, պփգալի, թերեւս նաեւ սոսկալի ըլլալու:

Իրաւանց և իրողութեան այս կոիւր ընկերային բաղմութեանց ծագումէն ի վեր կը ահէ: Մենամարտը լմնցնել, անարատ գաղափարը մարդկային իրութեան հետ միաւորել, իրաւունքը իրողութեան և իրողութիւնը իրաւունքին մէջ խաղաղապէս թափանձել տալ: այս է ահա իմաստուններուն գործը:

Գ Լ Ո Ւ Ս Բ.

ԳԷՇ ԿԱՐՈՒԱՄ

Բայց իմաստուններուն գործը ուրիշ, ճարպիկներուն գործը ուրիշ է:

1830ի յեղաշրջումը շուտով կանգ առած էր:

Յեղափոխութիւն մը՝ նաւի մը պէս՝ երբ ծովեզրը ինչպիսի կը խրի, ճարպիկները՝ անմիջապէս կը յօշնադարան:

Ճարպիկները՝ մեր դարու մէջ՝ Պետական մարդու անունը առին իրավի, այնպէս որ այս պետական մարդ խօսքը վերջապէս արկոթեան խօսք մը եղաւ: Եւ ինչքան պէտք չէ մոռնալ թէ ուր որ ճարպիկութիւն մը կայ միայն, հարկաւորապէս փոքրութիւն կայ:

«Ճարպիկներ» սելը՝ «միջակներ» ըսել է:

Այսպէս ալ «պետական մարդիկ» ըսելը՝ «մասնիկներ» ըսել է երբեմնակի: Արդ եթէ պէտք է հաւտալ ճարպիկներուն, յեղափոխութիւնները՝ ինչպէս է յուլիսի յեղափոխութիւնը՝ կտրուած չնչերակներ են. պատաստական կապ մը պէտք է: Իրաւունքը՝ խիստ մեծապէս հրապարակուելով՝ դրդում կուտայ: Հետեւաբար երբ իրաւունքը կը հաստատուի, պէտք է վերահաստատել Պետութիւնը: Ազատութիւնը ապահովուելէն ետք պէտք է իշխանութեան վրայ մտածել:

Հոս իմաստունները տակաւին չեն զատուիր ճարպիկներէն, բայց կ'սկսին չվտահիլ: Իշխանութիւն, կ'ըսէք, լաւ: Բայց նախ՝ ի՞նչ է իշխանութիւնը. երկրորդ՝ ուրիշ՝ կը ծագի:

Ճարպիկները չսել կը ձեւացնեն կէս ձայնով մը եղած աւարկութիւնը, և իրենց ճարպիկութիւնը կը շարունակեն:

Եթէ «Պետական մարդերու» տեսութեամբը նկատելու ըլլանք, ամէն զգոյշ վերապահումներէ ետք կը հարցնենք թէ յեղաշրջումէ մը ետք որոնք են այս յեղաշրջումէն ելլող թագաւորի մը յատկութիւնները: Կրնայ յեղափոխական ըլլալ և օգտակար է յեղափոխական ըլլալ, այսինքն քէտք է որ իր անձովն այն

յեղափոխութեան մասնակցած, միջամուխ եղած, անոր մէջ վտանգի ենթարկուած կամ երեւելի հանդիսացած, անոր տապարը բռնած կամ սուրը գործածած ըլլայ:

Որո՞նք են արքայական ցեղի մը յատկութիւնները: Պէտք է որ ազգային. այսինքն ի հեռուստ յեղափոխական ըլլայ՝ չէ թէ գոծողութիւններով, այլ ընդունուած գաղափարներով: Պէտք է որ անցեալով բաղադրուած և պատմական ըլլայ, պէտք է որ ապագայով բաղադրուած և համակիր ըլլայ:

Ասկէ կը մեկնուի թէ ինչո՞ւ առաջին յեղափոխութիւնները զոհ կ'ըլլան մարդ մը՝ Գրոմվէլ կամ Նաբոլէոնը գտնելով, և ինչու երկրորդները բացարձակապէս կ'ուզեն գտնել ցեղ մը, Պրիւնզփիքի ցեղը կ'ամ Օրլէանի ցեղը:

Արքայական ցեղերը կը նմանին Հնդկաստանի այն թղենիներուն որուն ամէն մէկ ոտը մինչեւ գետինը ծռելով կ'արմատանայ և թղենի մը կ'ըլլայ: Իւրաքանչիւր ճիւղ կրնայ արքայական ցեղ ըլլալ: Մինչեւ ժողովուրդը խոնարհելու բացարձակ պայմանով:

Այս է ճարպիկներուն տեսականը:

Արդ այս ճարպիկներուն մեծ ճարտարութիւնն է փոքր ինչ իբր մեծ աղէտք մը ցուցնել ամենուն յաջողութիւն մը, որպէսզի որոնք որ անկէ կ'օգտուին նաեւ դողան, երկիւղով համեմել առնուած քայլ մը, անցումին ծռութիւնը աւելցնել մինչեւ որ յառաջդիմութիւնը թուլնայ, անհամեմել այն դործը, եռանդին անհարթութիւնները երեւան հանել և բառնալ, անկիւնները և եղունգները կտրել, յաղթանակը բամբակել, իրաւունքը պատատել, հսկայ ժողովուրդին ֆանելաներ հագցնել և շուտ մը պառկեցնել, այս ծայրայեղ քաջողութեան պահք պահել տալ, չափազանց յաջողութեան դէմ զգուշութեան միջոցներ առնել, յեղափոխու-

թեան առջեւ արեւարգել մը դնել: 1830ը գործադրեց այս տեսութիւնը զոր արդէն Անգլիոյ մէջ գործադրած էր 1688ը:

1830ը լեռան կէս ճամբան կանգ առնող յեղափոխութիւն մըն է կիսա՛տ յառաջդիմութիւն, հազի՛ւ հազ իրաւունք: Այլ սակայն տրամաբանութիւնը չգիտեր գրեթէին նշանակութիւնը, ճիշդ արեւին պէս որ չգիտեր ճրագին լոյսը:

Ո՞վ է յեղափոխութիւնը կէս ճամբան կեցնողը: Քաղքենիութիւնը:

Ինչո՞ւ:

Վտանգի քաղքենիութիւնը յազուրդ գաած շահն է: Երէկ ախորժակ ունէր ան, այսօր լիուլի կը վայելէ, վաղը պիտի յազի:

Նաբոլէոնէն ետք 1814ի երեւոյթը նաև 1830ին տեղի ունեցաւ Շաբլը Ժ.էն ետք:

Քաղքենիութիւնը մարդերու դաս մը համարել ուղուեցաւ՝ յանիրաւի: Քաղքենիութիւնը պարզապէս ժողովարդին զոհ եղած մասն է: Քաղքենին այն մարդն է որ հիմա նստելու ժամանակ լւնի: Աթոռ մը դաս մը չէ:

Դադարը բառ մըն է որ երկու զարմանալի և գրեթէ հակասական նշանակութիւն ունի ֆրանսերէնի մէջ. չուող զօրք, այսինքն շարժում, նաեւ կայան, այսինքն հանգիստ կը նշանակէ:

Դադարը ոյժերը նորոգել է. սպառազէն և արթուն հանգչիլ է. կատարուած իրողութիւնն է այն որ պահանջներ կը դնէ և զգոյշ կը կենայ: Դադարը կ'ենթադրէ երէկուան կռիւը և վաղուան կռիւը:

1830ին և 1848ին միջնավայրն է այն:

Ինչ որ կռիւ կ'անուանենք հոս, կրնայ նաեւ յառաջդիմութիւն անուանուիլ:

Արդ քաղաքներն ինչպէս նաեւ պետական մարդերու՝ այս դադար բառին նշանակութիւնը ունեցող մարդ մը, թէպէտեւ քայց մը պէտք էր, խառնակազմ անհատականութիւն մը որ յեղափոխութիւն, նաեւ միայնութիւն նշանակէր, ուրիշ խօսքով ըսենք անցեալը և ապագան ակներեւապէս իրարու յարմարցնելով ներկան հաստատէր:

Այս մարդը գտնուած էր իտլորովին պատրաստ: Անունն էր Լուի-Ֆիլիբ Տ'Օրլէան:

Խորհրդարանի 221 անդամները թագաւոր ըրին Լուի Ֆիլիբը, Լաֆայէթ թագադրութեան պաշտօնը կատարելով հանրապետ քեանց լաւագոյնը անուանեց զայն: Բարիկի քաղաքատունը Րէյմի մայր եկեղեցիին յաջորդեց:

Կատարեալ դահը կէս դահի փոխուեցաւ: Այս փոխանակութիւնը եղաւ ահա «1830ին գործը»:

Երբ ճարպիկները լմնցուցին, իրենց տուած լուծումին ահագին պակասութիւնը երեւցաւ: Այս ամէնը բացարձակ իրաւունքին հակառակ եղած կատարուած էր: Բացարձակ իրաւունքը, կը բողոքեմ, աղաղակեց, և աներեւոյթ եղաւ. ահարկո՛ւ աներեւութիւն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ԼՈՒԻ ՖԻԼԻԲ

Լուի Ֆիլիբ այնքան արժանի է յարգի, որքան պախարակուելու արժանի է իր հայրը, թէեւ ասոր յանցաւորութիւնը մեղմարար պարագաներու շնորհիւ ան-

շուշտ պիտի թեթեւնայ պատմութեան տալեւ. Լուի Ֆիլիբ ամէն մասնաւոր առաքինութիւնները և հասարակային առաքինութեանց շատը ունէր. իր առողջութեան, հարստութեան, անձին և գործերուն հոգ կը առնէր. բոլորէ մը արժէքը՝ բայց ոչ միշտ տարիի մը զինը կը ճանչնար. սթափ, զուարթ, խաղաղասէր և համբերող, բարի մարդ և բարի իշխան էր. կնոջը հետ կը պառկէր և պալատին մէջ սպասաւորներ ունէր որոնց պաշտօնն էր ամուսնական անկողինը քաղքենիներուն ցուցնել, ըստ որում ննջաբանը ասանկ կանոնաւորապէս ամէնուն ցուցնելու փափաքիւր օգտակար էր՝ Պուրպօնեան անդրանիկ ճիւղին հետ սպօրինաւոր ցոյցերէն ետք: Եւրօպայի ամէն լեզուները, և՛ որ աւելի հաղուագիւտ է՝ ամէն շահերու ամէն լեզուները դիտէր և կը խօսէր:

Իր ընտանիքին և տոհմին աչքին լոյսը. հրապուրիչ խօսակցող և կառավարութեան զեղծումներուն տեղեակ պետական մարդ. ներքնապէս անտարբեր, անմիջական շահով գրաւուած, միշտ ի մօտուստ կառավարող, իսկ յիշակալութեան և երախտագիտութեան անասակ էր: Խորհրդարանի անդամօց մեծամասնութիւնները վարպետութեամբ կ'ստիպէր որոշումներ տալու ի վնաս այն գաղտնի համաձայնութեանց որոնք գահերու ներքեւ խորին ձայնով մը կը գոռան. սիրտը կը բանար, երբեմն անխոհեմութեամբ կը բանար, այլ հրաշալի ճարպիկութիւն մը կը ցուցնէր այս անխոհեմութեան մէջ. զանազան միջոցներ, դէմքեր և դիմակներ կ'առնէր. Եւրօպայի Ֆրանսային և Ֆրանսայի Եւրօպային վախ կուտար: Իր հայրենիքը անտարակոյս կը սիրէր, բայց ընտանիքը նախամեծարելով:

Քաղաքակրթութիւն, կարգ և բարեկարգութիւն ստեղծելու ճշմարիտ կարողութիւնը ունէր, այլ դատա-

սիրական և խաբէական ոգի մը կը խառնէր այս կարողութեան հետ. արքայական ցեղի մը հիմնադիրն ու հայթայթիչն էր. կերպով մը Շարլըմանի և կերպով մը նենգամիտ դատաւարի մը կը նմանէր. վերջապէս թէք և տարօրինակ կերպարանք մըն էր. իշխան մը որ կըրցաւ իշխանութիւն մը բանեցնել թէև Ֆրանսա տնտեսապէս դարձաւ ըլլար, և զօրութիւն ցուցնել առանց Եւրոպայի նախանձոտութիւնը հոգ ընելու: Ահա այսպիսի մարդ մըն էր Լուի Ֆիլիք որ իր դարուն երեւելի մարդերուն կարգը պիտի անցնի և որ պատմութեան մէջ յիշուած ամենէն աւելի կառավարողներուն կարգը կրնար անցնիլ եթէ քիչ մը սիրած ըլլար փառքը և եթէ միեւնոյն կերպով կարենար զգալ ինչ որ մեծ է, ինչպէս կ'զգար ինչ որ օգտակար է:

Լուի Ֆիլիք երիտասարդութեանը ժամանակ գեղեցիկ, և ծերութեանը մէջ շնորհալի էր. ազգին միշտ հոճելի եղած չէր. այլ բազմութիւն եղած էր միշտ:

Պալատականներ չունէր: Անձրեօքը թեւին տակ առնելով դուրս կ'ելլէր, և երվար ժամանակ իր փառապաշտօնին մէկ մասն ալ այն անձրեօքը եղած էր: Քիչ մը օրմնադիր, քիչ մը պարտիզպան և քիչ մը բըժիշկ էր. երբ սուրհանդակ մը ձիէն իջնար, արիւն կ'առնէր անկէ. Լուի Ֆիլիք դուրս չէր ելլեր առանց հետը առնելու նշարակը՝ Հանրի Գ.ին պէս որ առանց դաշոյնը առնելու տեղ մը չէր երթար: Արքայականները կը ծաղրէին այս ծաղրելի արքայն, որ բուժելու համար արիւն թափող թագաւորներուն առաջինն է:

Լուի Ֆիլիքին դէմ պատմութեան դանդաղներուն մէկ մասը պէտք է զեղջիլ. կան բաներ որոնք թագաւորութիւնը կ'ամբաստանեն. կան բաներ որոնք իշխանութիւնը կ'ամբաստանեն, և կան բաներ որոնք թագաւորը կ'ամբաստանեն. երեք տիւններ որոնց ամէն մէկը տարբեր ամբողջութիւն մը կ'տրտադրէ:

Առանց բան մը կեղծելու, բայց նաև առանց բան ծանրացնելու տաճարինք ինչ որ ճշմարիտ է Լուի Ֆիլիքին նկատմամբ:

Հաւասարութիւնը սիրող իշխան մը ըլլալ, վերահաստատութեան և միանգամայն յեղափոխութեան վերաբերիլ, ունենալ այս յատկութիւնը որով իբր յեղափոխական տնտեսութիւն, այլ իբր կառավարիչ վստահութիւն կը ներշնչէ: Ահա 1830ին այս եղաւ Լուի Ֆիլիքին բոլոր բարեբաղդութեան պատճառը, ամենեւին եղած չէ այնպիսի ժամանակ մը ուր մարդ մը այսքան լաւ յարմարած ըլլայ պատաժարի մը, մէկը միւսին մէջ մտաւ և մարմնաւորուեցաւ: Լուի Ֆիլիք 1830ին մարդեղութիւնն է: Մանաւանդ թէ Լուի Ֆիլիք զահակալութեան արժանի ըլլալուն մեծ ապացոյց մը ունէր, այսինքն աքսորը: Ժամանակ մը տարագիր, թափառական և աղքատ ըլլալով իր աշխատութեամբը ապրած էր: Ֆրանսայի իշխանական ամենէն յուսկ կալուածներուն այս տէրը Զուիցերիոյ մէջ ձեր երկվար մը ծախած էր՝ հաց ուտելու համար: Բէյսնավի մէջ մաթեմատիկայի դաս տուած էր մինչդեռ քոյրն ալ՝ Ատէլաիտ՝ ասեղնագործութիւն կ'ընէր և կար կը կարէր:

Լուի Ֆիլիք պալատը լոյսը սիրող թագաւոր մը եղաւ: Անոր իշխանութեան ժամանակ մամուլը ազատ, ազգային բեմը ազատ, խիղճը և խօսքը ազատ եղան: Սեպտեմբերի օրէնքները տեղ տեղ բացեր ունին լոյս տալու համար: Թէեւ զիտեր թէ լոյսը առանձնաշնորհութիւնները կրծելու զօրութիւն ունի, իր գահը լոյսին առջեւ դրաւ: Պատմութիւնը չպիտի մոռնայ անոր այս ուղղամտութիւնը:

Ինչ կայ Լուի Ֆիլիքին դէմ: Արքունի գահը՝ Զատէ թագաւորը Լուի Ֆիլիքէն, ահա կը միայ մար-

դը. և մարդը բարի է: Երբեմն սքանչելի ըլլալու չափ բարի է ան: Շատ անգամ առաւօտէն մինչեւ իրիկունց ամառային Եւրոպայի բոլոր դեպքաններուն դէմ կը առնելէն ետք՝ ծանրածանր հոգեբով գրաւուած իր սենեակը կը մտնէր երեկոյին. և հոն՝ յոգնութենէ հոգին բերանը եկած և քունը աչքերէն վազած ժամանակ ինչ կ'ընէր. դատի պարութայ մը կ'առնէր. և գիշերը եղեռնական դատ մը նորէն քննելով կ'անցնէր, գիտնալով թէ իրօք ոչինչ բան մը չէր Եւրոպայի դէմ դնելը, բայց թէ աւելի մեծ բան մըն էր դահիճին ձեռքէն մարդ մը ազատելը: Արդարութեան պաշտօնէին հետ յամառութեամբ կը կռուէր, կիյեօթինի խնդիրին մէջ կէտ առ կէտ կը վիճէր ընդհանուր փաստաբաններուն, օրենքի այս շաղակրասներուն հետ, ինչպէս կ'անուանէր զանոնք: Երբեմն գիշերուած դատի թղթակոյտներով իր սեղանը ծածկուած կ'ըլլար. Լուի Ֆիլիք անոնց ամէնն ալ կը քննէր. անոր համար վիշտ մըն էր թողուլ այս դատապարտեալ թշուառ գլուխները: Այս գիշեր եօթը հոգի փասկեցայ, կ'ըսէր օր մը ասն վկային դոր քիչ մը առաջ յիշեցինք: Իր իշխանութեան առջի տարիները մահուան պատիժը գրեթէ վերցաւ, և կառափնատին կանգնուածովը թագաւորին դէմ բռնաբարութիւն մը եղաւ:

ԳՈՒԽ Դ.

ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐՔԵՒ ՊԱՏԵՐՈՒՆ ՃԵՂՔԵՐԸ

Եկած ըլլալով այն վայրկեանը ուր մեր պատմած տրամը Լուի Ֆիլիքի իշխանութեան սկիզբները ծածկող աղէտաւոր ամպերէն մէկուն խորութեանը մէջ պիտի սուզի, պէտք չէր երկմտութիւն ցուցնել, և հարկ էր որ այս գիրքը իր կարծիքը յայտնէր այս թագաւորին նկատմամբ:

Լուի Ֆիլիք արքայական իշխանութեան հասած էր առանց բռնութեան, և առանց ինքն իր կողմէ ուղղակի աշխատելու. թագաւոր եղած էր յեղաշրջային փոփոխումի մը իրողութեամբ օր յեղափոխութեան իրական պատակէն անշուշտ խիստ հեռու էր և որու մէջ ինքը՝ Օրլէանի դուքսը ամենեւին անձնական նախաձեռնութիւն չուներ: Իշխան ծնած էր և կը կարծէր թէ ընտրուած թագաւոր է, ինքն իրեն տուած չէր, իրովի առած չէր այս պաշտօնը. իրեն առաջարկուած էր այն, ինքն ալ ընդունած էր համոզուելով ըստ մեզ յանրաւի՝ բայց համոզուելով թէ առաջարկութիւն, իրաւունքին համաձայն և ընդունելն ալ պարտաւորութեան համաձայն էր: Այս պատճառաւ Լուի Ֆիլիք արքայական իշխանութիւնը բարեմտօրէն ընդունեց: Արդ խրդձովին կ'ըսենք թէ Լուի Ֆիլիք իշխանութիւնը բարեմըութեամբ ընդունած ըլլալուն, և հանրիշխանութիւնն ալ բարեմտութեամբ յարձակած ըլլալուն համար, ընկերային կռիւներէ արտագրուող սորսափին պատասխանատուութիւնը ոչ թագաւորին և ոչ ալ հանրիշխանութեան վրայ կը ծանրանայ: Սկզբունքներու ընդհանրում մը տարբերութիւն մը կը նմանի: Ովկիանոսը ջուրը կը պաշտպանէ, մրրիկը օդը կը պաշտպանէ. թագաւորը թագաւորութիւնը կը պաշտպանէ, հանրիշխանութիւնը ժողովուրդը կը պաշտպանէ. յարաբերականը՝ օր է միապետութիւնը, կը գիմարէ բացարձակին՝ օր է հանրապետութիւնը: Ընկերութիւնը արիւն կը թափէ այս կռիւին մէջ, բայց ինչ օր իր վիշտն է կայսր, վաղը իր փրկութիւնը պիտի ըլլայ: Այլ սակայն, ինչ և ըլլայ, պէտք չէ պախարակել կռուողները. երկու կուսակցութեանց մէկը անշուշտ կը սխալի: Բայց որոնք օր կը սխալին, անկեղծօրէն կը սխալին. կոյր մը յանցաւոր չէ ինչպէս օր վանտէացի մը աւա-

դով մը չէ: Ուրեմն իրերու ճակատագրի վրայ թողունք այս ահարկու կռիւները: Ինչ կ'ուզեն ըլլան այս փոթորիկները, մարդկային անպատասխանատուութիւն մը կայ անոնց մէջ:

Աւարտենք այս տեղեկագրութիւնը:

1830ի կառավարութեան կեանքը անմիջապէս տաժանելի եղաւ: Երէկ ծնած էր, և այսօր պարտաւորեցաւ կռուիլ:

Այս կառավարութիւնը հազիւ թէ տեղաւորուած էր, և հաւ յուլիոսի մեքենային վրայ որ դեռ նոր դրուած և ոչ այնքան հաստատուն էր, շարժիչ զօրութեան մը անյայտ շարժումները կը զգար ամենուրեք:

Դիմադրութիւնը՝ հետեւեալ օրը ծագեցաւ թերեւս առջի օրէն ծագած էր արդէն:

Ամէն ամիս հակառակութիւնը մեծցաւ, և թագուն ըլլալէ դադրելով երեւան ելաւ:

Յուլիոսի յեղափոխութիւնը որ՝ ինչպէս ըսինք՝ փրանսայէն դուրս ոչ այնքան ընդունուած էր թագաւորներէն, փրանսայի մէջ զանազան կերպերով մեկնուած էր:

Աստուած իր կամքերը՝ որոնք պատահարներու մէջ տեսանելի են՝ մարդերուն կը յանձնէ. դժուարիմաց բնագիր որ խորհրդաւոր լեզուով մը գրուած է: Մարդիկ այս բնագիրը անմիջապէս կը թարգմանեն, վաղահաս թարգմանութիւններ որոնք անուղիղ են, և որոնք սխալներով, պակասներով և հակառակ իմաստներով լի են: Շատ քիչ միտքեր կը հասկնան աստուածային լեզուն: Ամենէն կորովամիտները, ամենէն հանդարտները ամենէն խորիմացները յամբար կը լուծեն, կը հասկնան, և երբ կուգան իրենց բնագրին հետ, շատ ժամանակէ ի վեր գործը կատարուած կը գտնեն. հասարակաց հրապարակին վրայ արդէն քսան թարգմա-

նութիւն կայ: Ամէն մէկ թարգմանութենէ կուսակցութիւն մը կը ծնի և ամէն մէկ հակառակ իմաստէ հերձուած մը, և ամէն մէկ կուսակցութիւն կը կարծէ թէ ինքը ունի միայն բուն բնագիրը, և ամէն մէկ հերձուած կը կարծէ թէ իր կողմն է լոյսը:

Շատ անգամ տէրութիւնն իսկ հերձուած մըն է:

Բուն քաղաքական ըսուած կուսակցութիւններէ դուրս ուրիշ շարժում մըն ալ երեւան կ'ելլէր: Հանրիշխանական բոքսընտրութիւն պատասխան կուտար փիլիսոփայական բոքսընտրութիւն: Ընտրեալներն ալ բազմութեան պէս կը խռովուէին ուրիշ կերպով, բայց նոյնչափ:

Խորհուն գլուխները կը խորհէին, մինչդեռ երկիրը այսինքն ժողովուրդը՝ որու վրայէն յեղափոխութեան շունչեր կ'անցնէին՝ այն խորհուրդներուն ներքեւ կը սանէր չգիտեմ ի՞նչ անյայտ և լուսնոտի յատուկ ցընցումներով: Այս խորհուրդները, որոնցմէ ոմանք առանձին էին, ամենք ալ իբր բնականիք և գրեթէ իբր նոյնաանհատ ժողովներ գումարուած, հանդարտապէս այլ ներհունապէս կը յուզէին ընկերային խնդիրներ, անդրուելի ականախառններ՝ որոնք գաղտնի ցնցումներէն և կէս մը նշմարուած հնոցներէն հազիւ հազ անհանգստութիւն զգալով հրալեռի մը անդունդին մէջ հանգարտօրէն իրենց գետնափոր ձաթանները կը բանային:

Այս մարդերը բաւանց խնդիրը քաղաքական կուսակցութեանց կը ձգէին եւ իրենք երանութեան խնդիրովը կ'զբաղէին:

Մարդային ընկերութենէն անոնց արժադրել ուղածն էր մարդու բարեկեցութիւնը:

Նիւթական խնդիրները, երկրագործութեան, հանրագիտութեան և առուտուրի խնդիրները կը յուզէին՝

անոնց գրեթէ կրօնքի մը արժանապատուութիւնը տալով: Քաղաքակրթութեան վիճակին մէջ զօր քիչ մը Առաքելական և մեծ մասամբ մարդս կը կազմէ, շահերը կը միանան և կը խառնուին իրական կարծի ժայռ մը կազմելով ուժային օրէնքի մը համեմատ զոր համբերութեամբ կը զսնեն քաղաքականութեան այն երկրաբանները որոնք անտեսագէտ կ'անուանուին:

Այս մարդերը որոնք զանազան անուններով կը խմբուէին և որոնց ամէնքն ալ սակայն կրնան սերտեան անունով ընկերվար անուանուիլ, կը նկրտէին ճեղքել այս ժայռը և անկէ ժայթքեցնել մարդկային բարօրութեան կենդանի ջուրէրը:

Անոնք ամէն բան կը յուզէին, կը քննէին կառավարչական խնդիրէն սկսելով մինչեւ պատերազմի խնդիրը: Կնօջ իրաւունքը և մանկան իրաւունքն ալ կ'աւելցնէին մարդու իրաւունքին վրայ զօր գաղղիական յեղափոխութիւնը հաստատած էր:

Եթէ բաց առնենք աշխարհակազմային տեսիլները, երազահանութիւնը և միթիքականութիւնը, կրնան երկու զլսաւոր խնդիրի վերածել այն ամէն լուծելի խնդիրները զորս ընկերվարները կ'առաջադրէին:

Առաջին խնդիր.

Հարստութիւնը արտաբերել.

Երկրորդ խնդիր.

Հարստութիւնը բաշխել:

Առաջին խնդիրը հարստութեան խնդիրը կը պարունակէ:

Առաջինին մէջ ուժերու կիրառութեան վրայ է գործը:

Երկրորդին մէջ վայելումներու բաշխումին վրայ է գործը:

Ոյժերու լաւ կիրառումէն կը հետեւի հասարակային զօրութիւնը:

Վայելումներու լաւ բաշխումէն կը հետեւի անհատական երջանկութիւնը:

Լաւ բաշխում ըսելով պէտք է հասկնալ չէ թէ հաւասար, այլ արդար բաշխում: Առաջին հաւասարութիւնն է արդարութիւն: Այս երկու իրերուն, այսինքն դուրսը՝ հասարակային զօրութեան և ներսը՝ անհատական երջանկութեան միաւորութենէն կը հետեւի ընկերային բարեբաւարութիւնը:

Ընկերային բարեբաւարութիւնը կը նշանակէ մարդու երջանկութիւնը, քաղաքային ազատութիւնը, արդիւն մեծութիւնը:

Անգլիա այս երկու խնդիրներուն առաջինը կը լուծէ: Սքանչելապէս կը կազմէ հարստութիւնը, այլ ազէկ չբաշխեր: Այս լուծումէն որ մէկ կողմէն ամբողջ է, հարկաւորագէտ երկու ծայրայեղութիւն կը հետեւի. ահագին փարթամութիւն, ահագին թշուառութիւն: Ամէն վայելումները ոմանց, ամէն զրկումները ուրիշներուն այսինքն ժողովուրդին, թէեւ առանձնաշնորհումը, բացառութիւնը, մենավաճառը, առաւանակութիւնը նոյնիսկ աշխատութենէ կը ծնին: Սխալ և վտանգաւոր կացութիւն որ հասարակային զօրութիւնը մասնաւոր թշուառութեան վրայ կը կանգնէ և որ պետութեան մեծութիւնը անհատին առաւանակ մէջ կ'արմատացնէ: Թիւր ըմբռնուած մեծութիւն ուր կը միանան ամէն նիւթակաւ տարրերը և որու մէջ չմաներ ո և է բարոյական տարր մը:

Հասարակավարութիւնը և երկրաբաշխական օրէնքը կը կարծեն լուծել երկրորդ խնդիրը, բայց կը սխալին:

Անոնց բաշխումը արտաբերութիւնը կը սպաննէ: Հաւասար բաժանումը կը ջնվէ մրցումը, հետեւեալէս նաեւ աշխատութիւնը: Մտավաճառի մը բաշխումին կը նմանի այս: Վասնզի մտավաճառը կը սպաննէ ինչ որ կը բաժնէ: Անկտրելի է ուրեմն այս կարծեցեալ լուծումներուն հաւանիլ: Հարստութիւնը սպաննելը բաշխել չէ:

Երկու խնդիրները պէտք է որ միտտեղ լուծուին լաւ մը լուծուելու համար: Երկու լուծումները պէտք է որ միաւորին և կազմեն մէկ լուծում:

Երկու խնդիրներուն եթէ առաջինը միայն լուծես, Վենետիկին պիտի նմանիս, Անգլիոյ պիտի նմանի: Վենետիկի պէս արուեստական զօրութիւն մը, կամ Անգլիոյ պէս նիւթական զօրութիւն մը պիտի ունենաս. յօռի հարուստ պիտի ըլլաս: Բռնաբարութեամբ մը պիտի մեռնիս: Ինչպէս մեռաւ Վենետիկ, կամ պիտի իյնաս սնանկութեամբ մը, ինչպէս պիտի իյնայ Անգլիան: Եւ աշխարհս թող պիտի տայ որ իյնաս և մեռնիս, վասնզի աշխարհս կը թողու որ իյնայ և մեռնի ինչ որ ինքնամոլութիւն է միայն ինչ որ մարդկային սեռի մը համար առաքինութիւն մը կամ զազափար մը չի պարունակեր:

Պէտք է գիտնալ սակայն թէ մենք հոս Վենետիկ և Անգլիա բառերը յիշելով չէ թէ ժողովուրդներ այլ ընկերային շէնքեր կը նշանակենք. ազգերու վրայ դրուած ստոճաւապետութեանց և ոչ թէ նոյնիսկ ազգերու կ'ազնաւորենք: Ազգերու համար միշտ յարգ ու համակրութիւն կը զգանք: Վենետիկ՝ իբր ժողովուրդ պիտի վերածնի, Անգլիա՝ իբր ազնուապետութիւն, պիտի իյնայ, բայց Անգլիա՝ իբր ազգ՝ անմահ է: Ասիկա բոնեւէն ետք կը շարունակենք:

Լուծէ՛ երկու խնդիրներ, քաջալերէ՛ հարուստը և

պաշտպանէ՛ աղքատը, վերցուր թշուառութիւնը, ալ մի թողուր որ զօրաւորը անիրաւութեամբ իր շահերուն ծառայեցնէ տկարը, սանձէ՛ այն անօրէն նախանձութիւնը զոր ճամբան գտնուողը ունի՝ արգէն տեղը հասնողին դէմ, մաթեմատիկէս և եղբայրապէս վարձքը աշխատութեան համեմատէ՛, ձրի և պարտաւորիչ ուսումը մանկութեան աճումին հետ խառնէ՛ և առնութիւնը դիտութեան վրայ հիմնէ՛, ընդահձեղէ՛ միտքերը՝ միանգամայն բաղուկները զբաղեցնելով, զօրաւոր ժողովուրդ մը և միանգամայն երջանիկ մարդերու ընտանիք մը եղի՛ր, ամէնուն ալ սեփականութիւն տուր՝ զայն չէ թէ բռնաւորով այլ հանրացնելով՝ այնպէս որ ամէն քաղաքացի առանց բացառութեան կալուածածաէր ըլլայ, և այս այնքան դիւրին է որքան չկարծուիր. երկու խօսքով ըսենք, գիտցի՛ր արտաբերել և բաշխել հարստութիւնը, եւ ահա նիւթական մեծութիւնը ու միանգամայն բարոյական մեծութիւնը պիտի ունենաս, եւ ահա ան առեն արժանի պիտի ըլլաս Թրանսս կոչուելու:

Քանի մը կուսակցութիւններէ դուրս լիւր վերսրոնք կը մոլորէին, այս էր ահա ընկերվարութեան ըսածը, այս էր ահա գէպքերուն մէջ անոր փնտռածը. այս էր ահա միտքերու մէջ անոր ծրագրածը:

Սքանչելի ջանադրութիւններ, նուիրական փորձեր:

Այս վարդապետութիւնները, սկզբունքները, դիմադրութիւնները, այն անակնկալ հարկը օրով պետական մարդը կը օտիպէր փիլիսոփաներուն կարեւորութիւնը ճանչնալ, խառնաշփոթ յայտնութիւնները օրոնք կ'ընդնշմարուէին, նոր քաղաքականութիւն մը կազմելու պարտքը, քաղաքականութիւն որ հին աշխարհին հետ կը պարտաւորէր համաձայնիլ առանց բա-

լորովին անհամաձայն ըլլալու յեղափոխութեան տես-
լական նպատակին հետ, կացութիւն մը ուր պէտք էր
լափայթիլ գործածել Բօլինեազը պաշտպանելու հա-
մար. ապստամբութեան տերքեւ թափանցիկ յառաջ-
գիժութեան ակներեւութիւնը, խորհրդականները եւ
հրապարակի ժողովուրդը, իր (Լ. Լի-Ֆիլիբին) բոլոր-
տիքը պաշարող մրցունքները հաւատարակչութեւն հարկը,
յեղափոխութեան նկատմամբ իր հաւատարմութիւնը,
Թերեւս չգիտեմ ինչ պատահական համակերպութիւն
մը որ վերջնական եւ վերագոյն իրաւունք մը անորո-
շապէս ընդունելէն կը ծնէր, իր ցեղին արժանի մնալու
կամքը, ընտանեասիրական ոգին, ժողովուրդին վրայ
ունեցած անկեղծ յարգն ու համարումը, իր անձնա-
կան լաւամտութիւնը գրեթէ ջաւազին մտատանջու-
թեամբ մը կը համակէին Լուի Ֆիլիբը, և երբեմն՝ որ-
քան ալ հզօր և ացի ըլլար ինք՝ թագաւոր ըլլալու
դժուարութեան տակ կ'ընկճէին:

Իր ոտքերուն ներքեւ ահարկու քայքայում մը
կ'զգար որ սակայն անհետացում մը չէր, ըստ որում
Ֆրանսան սովորականէն աւելի Ֆրանսա էր:

Խաւարամած դէզեր հօրեղանք կը ծածկէին:

Յուլիսի յեղափոխութենէն ի վեր հազիւ թէ քսան
ամիս անցած էր, եւ ահա 1832 տարին վտանգաբեր եւ
սպառնալի տեսքով մը սկսած էր: Ժողովուրդին կա-
րօտութիւնը, գործաւորներուն տռանց հացի մնալը,
Գօնտէի վերջին իշխանին խաւարին մէջ աներեւոյթ ըլ-
լալը, Բարիզէն Պուրպօններուն արագ քսուելուն պէս
Պրիւսիէն Նասոններուն արտաքսումը, Պելժիզային դադ-
դիական իշխանի մը ընծայուելը բայց անգլիական իշ-
խանի մը տրուելը, Նիքօլայի ռուսական ատելութիւնը
Իտալիոյ մէջ երկրին շարժիլը, Մեթերնիկին՝ ձեռքը
Պօլսեի վրայ երկնցնելը, Անգոնայի մէջ Ֆրանսային

Աւստրիոյ հետ խափա վարուիլը, բոլոր Մարտայի մէջ
զայրացող նայուածքները որոնք Ֆրանսան կը դիմէին
ծածկապէս, Անգլիան որ կռակածելի դաշնակից էր և
պարտաւոր մերժելու ինչ որ իյնալու պիտի միտէր և
յափշտակելու ինչ որ կրնար իյնալ, օրէնքին հորս դը-
լուիս լյանձնելու համար տոնեակալներուն Պէնտրիայի
ետեւ ապաստանիլը, թագաւորին կառքին վրայէն շու-
շանագորշմերուն սրբուիլը, Նօթրը Տամէն խաչին վաթ-
առնուիլը, Լափայթին փաքիլը, Լաֆիթին կործանիլը,
Պէնթամէն Գօնսթանիս չքաւորութեան մէջ մեռնիլը,
Գազիմիր Բէրիէի՝ Իշխանութենէ մաշուելով մեռնիլը,
Քաղաքական հիւանդութեան և ընկերային հիւանդու-
թեան՝ թագաւորութեան երկու մայրաքաղաքներուն
այսինքն խորհող քաղաքին և աշխատող քաղաքին
մէջ միանգամայն երեւան ելլելը, քաղաքային պատե-
րազմը ի Բարիզ, սաբկային պատերազմը ի Լիօն, եր-
կու միջնաքաղաքներուն մէջ հնոցի միեւնոյն նշոյլը,
ժողովուրդին հրալեռնային բերանի նման շառագոյն
ձակառը, հարաւին մոլեռանդիլը, արեւմտաքին խռո-
վիլը, վանտէի մէջ Պէրիի դքսուհին, դադանի միաբա-
նութիւնները, դաւադրութիւնները, ապստամբութիւն-
ներն և քօլերան պատահարներուն սոսկալի ազմուկը
գաղափարներու սոսկալի շոինդին հետ կը խառնէին:

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԻՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՐՈՆՑՄԷ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ
ԿԸ ԾԱԳԻ ԵՒ ԶՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ ԶԳԻՏՆԵՐ

Ապրիլի վերջերը ամէն բան ծանր կերպարանք ա-
ռած էր: Բորբոքումը եռացումի կը փոխուէր: 1830էն

կը ստիպուէր «տաքի վրայ կենալու: Ոմանք աւելնէ ե եռանդէ դրդուելով հոն կուգային. ոմանք ալ կուգային, վաճաղի իրենց գործարանը երթալու ճամբան այն էր: Ինչպէս յեղափոխութեան ժամանակ, նոյնպէս ե ան ատեն այս կապելաներուն մէջ հայրենասէր կիներ կային որոնք նորեկները՝ կը համբուրէին:

Ուրիշ յայտարար իրողութիւններ ալ երեւան կ'ելլէին:

Մարդ մը կապելայ մը կը մանէր, գինի կը խմէր ե դուրս կ'ելլէր՝ ըսելով. Գինեվաճառ, յեղափոխութիւնը պիտի վճարէ առնելիքդ:

Նախապաշարաստուած իրերը՝ ինչ որ էին՝ օրէ օր չգիտեմ ինչ տարօրինակ ակներեւութիւն մը կ'առնէին: Կին մը՝ իր դուռը աւելելով՝ ուրիշ կնոջ մը կ'ըսէր. Շատ ժամանակէ ի վեր ամէն մարդ մեծապէս կ'աշխատի փամփուշտ շինելու:

Օր մը Լընուարի վաճառանոցը ըմպելիք վաճառողի մը կրպակին դրան առջեւ մարդ մը օր մօրուքէ մանեակ մը ե իտալացի արտասանութիւն ունէր վէմի վրայ կ'ելլէր ե բարձր ձայնով տարօրինակ գիր մը կը կարդար. այս գիրը գաղանի իշխանութեան կողմէ հրաժարակուած կ'երեւար: Գունդագունդ մարդեր հաւաքուած էին անոր բոլորովը ե կը ծափահարէին: Յայտարարութեան այն մասերը՝ որոնք աւելի կը յսուգէին մարդկութիւնը՝ գոց սերտուեցան ե նշանակուեցան:

«—Մեր վարդապետութիւնները կը խափանուին, յայտարարութիւնները կը պտտեն ե յայտարարութիւն ցրուողները կամ փակցնողներն ալ կը դիտուին ե կը բանտարկուին:»

«—Բամբակներուն կրած յանկարծական փոփոխում մը բազմաթիւ չափաւորականներ մեր կողմը բռնելու պարտաւորեց:»

«...Ժողովուրդներուն ապագան մեր անձեռնօթ կարգերուն մէջ կը ծրագրուի:»

«...Ահաւասիկ գրուած պայմանները. Յառաջաշրջութիւն կամ յետաշրջութիւն յեղափոխութիւն կամ հակայեղափոխութիւն: Վասնզի մեր օրերու ոչ ոք կը հաւատայ ալ ոչ անգործութեան ոչ ալ անշարժութեան: Ժողովուրդին կուսակից կան՝ ժողովուրդին հակապարզ ըլլալ, այս է պայմանը, ուրիշ պայման չկայ:»

«...Այն օրը ուր ալ ձեր գործին յարմար չպիտի գանք, խորտակեցէք մեզի, բայց մինչեւ այն օրը օգնեցէք որ քաշենք:»

Այս ամէնը փողոցին մէջ կ'ըլլար յայտնապէս:

Ուրիշ իրողութիւններ ալ կային որոնք աւելի յանդուգն ըլլալով կառնածելի կ'երեւային ժողովուրդին նոյնիսկ իրենց յանդգնութեան պատճառաւ: 1832 տպ-ըիւ Գին անցորդ մը Սէնթ Մարկրիթ փողոցին անկիւնը կազմող վէմին վրայ կ'ելլէր ե կը պոռար, Պապէօֆեան եմ: Բայց ժողովուրդը Պապէօֆին տակ ոտակա-նութեան պաշտօնեայ Ժիսգէի հոտը կ'առնէր:

Այս անցորդը ալ ե ալ խօսքերէ ի դատ նաեւ կ'ըսէր:

«—Կործանի սեփականութիւնը: Խորհրդարանի ձախակողմեաններուն ընդդիմութիւնը վատ ե մատնող ընդդիմութիւն մըն է: Անոնք երբ կ'ուզեն իրաւունք աւենալ, յեղափոխութիւն կը քարոզեն: Չյաղթուելու համար հանրաշխանական էին, ե չկուուելու համար քաջակամ: Հանրապետականները փետրաւոր անառններ են: Մի՛ վստահիք հանրապետականներու, դործաւոր քաղաքացիներ:»

— Լո՛ւէ՛, լրտե՛ս քաղաքացի, պոռաց գործաւոր մ:

Այս աղաղակը վերջ տուաւ ամենաբանութեան: Խորհրդաւոր դիպուածներ տեղի կուրենային:

Արեւը մարը մասն ժամանակ բաժնոր մը ջրանց-
քին քով հասգուած շքուածն մարդու մը կը հանդի-
պէր որ կ'ըսէր բանւորին — Ո՛ւր կ'երթաս, քաղա-
քացի:—Պարոն, կը պատասխանէր բանւորը, ձեզի
ճանչնալու պատիւը չունիմ:—Բայց ես քեզի կը ճանչ-
նամ: Եւ մարդը կը շարունակէր:—Մի՛ վախնար, Մա-
նաժողովին գործակալն եմ: Կասկած կայ վրադ թէ
չատ վատահելի չես: Գիտես որ եթէ բան մը երեւան
հանես, չես կրնար ազատիլ:—Յետոյ բանւորին ձեռքը
կը թոթուէր անգամ մը և կը հեռանար ըսելով:—Քիչ
ատենէն կրկին պիտի տեսնուինք:

Ոստիկանութիւնը՝ որ ուշադիր էր լսելու ամէն
ըսուածները՝ ա՛լ ոչ միայն կապելաներու մէջ այլ նաեւ
փողոցը զարմանալի արամախօսութիւններ կը լսէր:
Ժամանակ մի՛ անցընէր, գնա՛, անգամ եղիր, կ'ըսէր
ոստայանակ մը երեսնագործի մը:

— Ինչո՞ւ:

— Քիչ օրէն հարկ պիտի ըլլայ հրացան նետել:

Հնոտիներ հագած երկու անցորդներ յետագայ
զարմանալի պատասխանները կուտային իրարու, պա-
տասխաններ որոնք առերեւոյթ յակոթութեամբ, ազ-
նուականները ջարդելու նշանակութեամբ լի են:

— Ո՞վ է մեզ կառավարողը:

— Պարոն Ֆիլիբն է:

— Ո՛ւ, քաղքենիներն են:

Ո՛վ որ կը կարծէ թէ գէշ մաքով կը գործածենք
պակոթութիւն: Բառը, կը սխալի: Յակոթները ազ-
քատներն էին: Արդ, որոնք որ անօթի են, իրաւունք
ունին:

Ուրիշ անգամ մըն ալ երկու մարդերու անցնիլը
լսուէր, անոնց մէկը միւսին կ'ըսէր. Լաւ յառակադիծ
մը ունինք յարձակելու համար:

Քրօնի սահմանադուռին բոլորչի հրապարակին մէկ
խրամին մէջ չորս մարդ կ'ընկուելով մտերմապէս կը
խօսակցէին. ուշադրութիւն ընողը յետագայ խօսքը կը
լսէր.

— Ինչ որ կարելի է պիտի գործադրուի, որպէս
զի Բարիզի մէջ չպտըտի ան:

Ո՛վ էր «ան» ըսուածը: Սպառնալի մթութիւն:

Ասոնք տակաւին թափանցիկ այլ անյայտ խօսքեր
էին միայն: Ուրիշ նշաններ ալ երեւան կ'եղէին:

Բէօյլի փողոցը գետնի մը վրայ տուն մը շինուե-
լաւ եւ կանգնուելու վրայ ըլլալով, ատաղձագործ մը,
նոյն տեղը պատուած նամակի մը բեկոր մը կը գտնէր,
որու վրայ յետագայ տողերը նեւ ընթեռնելի էին:

— «Պէտք է մասնագործը միջոցներ ձեռք առնէ
արգիլելու զանազան ընկերութեանց համար թաղերէն
նոր դօրք հաւաքուիլը:

Յետ Գրութեան

«Իմացանք թէ Ֆոպուր-Բուասօնիէրը փողոցը, թիւ
5. զինավաճառի մը քով հինգ կամ վեց հազարի չափ
հրացան կայ եղեր գաւիթին մէջ պահուած: Թաղը զէնք
չունի բնաւ:

Ատաղձագործը յուզուեցաւ այս տողերը կարդա-
լով, և ա՛լ տակի յուզուեցաւ երբ քանի մը քայլ ան-
դին գետնէն ուրիշ թուղթ մըն ալ գտաւ, որ նոյնպէս
պատուածուած եւ տակի նշանաւոր էր. այդ թուղթին
վրայ կը տեսնուէր Գ. Հ. Տ. Լ. տառեր եւ գրուած էր
հետեւեալը.

«Գոց սորվեցէք այս ցանկը. ետքը պատեցէք:
Անցամակից անձինք նոյնպէս պիտի ընեն ձեզմէ հրա-
մաններ ընդունելէն ետք: u og a fe Լ.»

Այն ժամանակ այս թուղթին գտնուիլը լսողները
ետքէն իմացան չորս գլխագիրներուն թագուն նշանա-

կութիւնը որ էր. զնդապետ, հարկւրապետ, տանապետ, u og, a fe թուական մըն էր և զը նշանակէր 15 ապրիլ 1832: Ամէն մէկ զլիազորին տակ անուններ կային, որոնց ետեւէն խիստ յայտարար ծանօթութիւններ տրուած էին: Ինչպէս.—Գ. Պանըրէլ, 8 հրացան, 88 փամփուշտ. Ախահով, մարդ. և այլն:

Վերջապէս նոյն ատաղձագործը գարձեալ այն տեղէն երրորդ թուղթ մը գտաւ որու վրայ մատիւտով այլ խիստ ընթեռնի կերպով յետագայ տեսակ մը կ'ընծաւր ցոյցակը գրուած էր:

Միութիւն, Պլանշար, Արպրը Սէք, 6 ևն.:

Պարկեշտ քաղքենին որու ձեռքը մնացած էր այս ցանկը՝ հասկցաւ անոր նշանակութիւնը: Կ'երեւայ թէ այս թուղթին վրայ կատարելապէս նշանակուած էին Մարդուս Իրաւանց ընկերութեան չորրորդ շրջանին թաղերուն անունները և բնակութեան տեղերը:

Որմաշէն մը օրական գործը լմնցնելէն ետք երբ տուն կը դառնար, Աւստերլիցի կամուրջին քով նըստարանի մը վրայ պզտիկ ծրար մը մոռցաւ: Այս ծրարը պահնորդարանը տարուելով բացուեցաւ և մէջէն ելաւ ապուած երկու տրամախօսութիւն, երգ մը որու վերնագիրն է «Ընկերացէք, բանւորներ», և փամփուշտներով լի թիթեղեայ տուփ մը: Այսպէս շատ մը տեղերու մէջ ապստամբութեան համար կարգ մը յայտարարութիւններ, զէնքեր և փամփուշտներ դառնուեցան:

Կալէ անունով մէկը որ ետքէն ապրիլի ապստամբութեան ժամանակ Պօպուր փողոցը վիրամահ ինկաւ, կը պարծէր ըսելով թէ տունը եօթ հարիւր փամփուշտ և քսանըջորս կ'այծքար ունի:

Օր մը կառավարութիւնը լուր առաւ թէ արուարձանին մէջ զէնքեր և երկու հարիւր հազար փամփուշտ

բաշխուեցաւ: Շարաթ մը ետք երեսուն հազար փամփուշտ բաշխուեցաւ: Զարմանալի է որ ոստիկանութիւնը այս փամփուշտներուն և ոչ մէկը կրցաւ գրաւել, Գրաւուած նաւակ մը հետեւեալ տողերը կը պարունակէր. «Հետու չէ այն օրը ուր ժամացոյցը չորս զարնելուն պէս ութսուն հազար հայրենասէրներ զէն ի ձեռին պատրաստ պիտի գտնուին:

Բոլոր այս բորբոքումը հանրածանօթ, կրնայ ըսուիլ իսկ թէ հանգիստ էր: Մօտալուա ապստամբութիւնը կառավարութեան առջեւ հանդարտօրէն կը պատրաստէր իր փոթորիկը: Այս տակաւին ստորերկրեայ այլ արդէն նշմարելի ճգնաժամը ամէն տեսակ տարօրէժակ ձեւեր ունէր: Քաղքենիները պատասակ տարօրէժակ ձեւեր ունէր: Քաղքենիները պատաստուած իրեն վրայ բանւորներուն հետ կը խօսէին հանդարտօրէն: Ինչպէս է ապստամբութիւնը, կը հարցուէր իրարու այն կերպով որով կը հարցուի. Ի՞նչպէս է կինդ:

Մօրօ փողոցը կահավաճառ մը կը հարցնէր:

— Է՛, ե՞րբ պիտի կուռինք:

Ուրիշ խանութպան մը կ'ըսէր.

— Գիտեմ որ քիչ օրէն կուռը պիտի սկսի: Ամիս մը առաջ տասնըհինգ հազար հօգի էիք, հիմա քսանըհինգ հազար էք: Իր հրացանը կ'ընծայէր, և դրացի մը պզտիկ ատրճանակ մը կուտար՝ եօթը Փրսնքի վաճառել ուզելով:

Սակայն յեղափոխական տենդը կը ծաւալէր: Չկար տեղ մը ոչ Բարձրի և ոչ ալ Ֆրանսայի մէջ որ ազատ մնար այս տենդէն: Շնչերակը ամենուրեք կը դարնէր:

Տեսակ մը բորբոքումներէ ծնող և մարդկային մարմինին վրայ կազմուող թաղանթներուն պէս գաղտնի ընկերութեանց ցանցը կ'սկսէր երկրին վրայ տարածուիլ: Ժողովուրդին բարեկամներուն ընկերութե-

նէն՝ որ հանրածանօթ ու միանգամայն գաղտնի էր՝ կը ծնէր Մարդկային իրաւունքի ընկերութիւնը որ իր օրական յայտարարութեանց մէկին՝ սա թուականը կը դնէր. Բիւսփօղ, հանրամեկտական թուականին 40րդ տարին. որ պիտի ապրէր նաեւ իր լուծումը վճռող եղեռնական ատենին վճիռներէն ետք:

Մարդկային իրաւունքի ընկերութենէն կը ծնէր Գործողութեան ընկերութիւնը: Գործողներն էին անհամբերները որ զառուելով առաջ կը վազէին: Ուրիշ մանր ընկերութիւններ կ'ուզէին անդամակից ժողովել ընդարձակ մտայր ընկերութեանց մէջէն: Նաեւ Հաւասարեան բանուորներու ընկերութիւնը որ երեք մասի կը բաժնուէր այսինքն հաւասարեանները, հասարակավարները, վերանորոգումի կուսակիցները: Նաեւ Պասթիլներու բանակը կար, որ ռազմապէս բարեկարգուած հոռմէական վաշտի պէս գունդ մըն էր, և որու մէջ տասնապետ մը հորս մարդու, յիսնապետ մը տասը մարդու, փոխ-տեղակալ մը քսան մարդու, տեղակալ մը քառասուն մարդու կը հրամայէր. զիրար ճանչցողներուն թիւը հինգէն աւելի չէր բնաւ:

Բարիդեան ընկերութիւններ, գլխաւոր քաղաքներու մէջ կը ճիւղաւորուէին: Լիօնի, Նանթի, Լիլիի և Մարսէյի մէջ ևս Մարդու իրաւանց, Շարպօնիէր և Ազատ Մարդեր ըստած ընկերութիւններ կային: Էքս յեղափոխական ընկերութիւն մը ունէր որ Դուկուրա կ'անուանէր:

Բարիդի մէջ Սէն Մարսօ արուարձանը Սէնթ Անդաւանէն ոչ նուազ կը բզզար, և զպրօցներն ալ արուարձաններէն ոչ նուազ կը խլրտէին: Ուսանողներու ժողովատեղի եղած էին Սէն Լիտսէնթի փողոցին մէջ սրճարան մը, և Տէ Մաթիւրէն Սէն Ժազ փողոցին մէջ Սէնթ Պիլիսեոֆ ծխարանը ա, պե, սեի Բարեկամներու

ընկերութիւնը որ Անժէրի փոխադարձեաններու Էքսի Դուկուրաի. ընկերութեանց մէկ ճիւղն էր, Միւզէնի սրճարանին մէջ կը ժողովուէին. ինչպէս ըսինք նախապէս: Այս միւսնայն երիտասարդները՝ Մօնտէթուր փողոցը ճաշարան կապելայի մը մէջ ալ կը հաւաքուէին որ Կորնթոս կ'անուանուէր: Գաղտնի էին այո ժողովները: Կային ուրիշ ժողովներ ալ որոնք կարելի եղածին չափ հանրածանօթ էին, և այս յանդգնութեանց վերայ գաղափար կրնայ ունենալ ընթերցողը՝ հարցուփորձի տեղեկագրի մը սա մասէն որ ետքէն բացուած զատերուն մէկուն կը վերաբերի. — Ո՛ւր գումարուեցաւ այս ժողովը: —

— Տը լա Բէ փողոցը:

— Որո՞ւ տունը:

— Փողոցին մէջ:

— Որո՞նք էին հոն գտնուող թաղականները:

— Մէկ թաղ կար միայն:

— Ո՞րն էր:

— Մանիւլէ թաղը:

— Ո՞վ էր պարագլուխը:

— Ես:

— Դու շատ նորատի ես տակաւին, հետեւաբար կառավարութեան դէմ կռուելու ծանր պաշտօնը մինակդ չես կրնար վրադ առած ըլլալ: Ուրկէ՞ հրահանգ կ'ընդունէիր:

— Կեդրոնական մասնաժողովէն:

Ժողովուրդին հետ միանգամայն բանակը գաղտնապէս կը դաւադրէր ինչպէս որ յետոյ հաստատուեցաւ: Պուրկօնիի և հարաւային քաղաքներուն մէջ «Ազատութեան ծառը» կը տնկուէր, այսինքն վրան կտրմիր գդակ ունեցող կայմ մը:

Եյս էր անա իրերու վիճակը: Սէնթ-Անթուան ար-

ուարձանին ժողովուրդին մէջ զգալի և յայտնի կը նշմարուէր այս վէճը: Այս հին արուարձանը որ մըջիւննոցի մը պէս բազմամարդ, աշխատասէր, քաջասիրտ և փեթակի մը պէս բարկալի էր, սարսուռ կը զգար՝ սասանուով մը սպասելով և փափաքելով: Ամէն բան կը յուղուէր հոն՝ առանց ընդհատում պատճառելու աշխատութեան:

Սէնթ-Անթուանի արուարձանը սարսուռու ուրիշ պատճառներ ալ ունէր. վասնզի քաղաքական մեծ դերդումներու յարակից անելութեան տաճարային, սնանկութեան, գործադուլներու և առելութեան գործողութեանց դադարումներուն դիմահարութիւնը կ'ընդունէր այն:

Յեղափոխութեան ժամանակ թշուառութիւնը պատճառ ու միանգամայն հետեւանք է: Թշուառութիւնը իր տուած միեւնոյն հարուածը ինքն ալ կ'ընդունէր:

Սէնթ-Անթուան արուարձանին կապելաները, պատմական հանրածանօթութիւն մը ունին: Շփոթներու ժամանակ մարդիկ աւելի խօսքով քան թէ գինիով կ'արբելին այս կապելաներու մէջ, ուր տեսակ մը մարդարէական հոգի և ապագայի շունչ կը շրջաբերէ՝ սիրտերը ուռեցնելով և հոգիներուն մեծութիւն տալով:

Սէնթ-Անթուան արուարձանը ժողովուրդի ընդունարան մըն է: Յեղափոխական գործումը հոն վտառներ կը բանայ ուրկէ ժողովրդային վեհապետութիւնը կ'արտահոսի: Այս վեհապետութիւնը կրնայ գէշ գործել՝ կը սխալի այն խնայէ և կը սխալի ուրիշ որ և է վեհապետութիւն. բայց՝ նաեւ մօլորելով՝ իր վսեմութիւնը կը պահէ:

ԳՅին՝ ծփացող գաղափարին լաւութեան կամ յոռութեան օրուան մոլեռանդութեան կամ աւելնին հա-

մեմատ՝ Սէնթ Անթուանի արուարձանէն մերթ վայրենիներու գունդեր, մերթ գիւցազուններու խումբեր կը մեկնէին:

Վայրենիներ ըսինք՝ մեկնենք մեր միտքը: Այս վէս մարդերը՝ որոնք լեղափոխական քառի ծննդական օրերը՝ ծուրի ծուրի զգեստներով, ոռնալով, վայրենապէս, մահակ և նիզակ ի ձեռին կը խուժէին տակնուվրայ ըլլող հին բարիքի վրայ, ի՞նչ կ'ուզէին: Անոնց ուզածն էր հարստահարումներու վերջը, բռնաւորութեանց վերջը, թուրին վերջը, գործ՝ մարդու համար կրթութիւն՝ մանկան համար, ընկերային քաղցրութիւն կնոջ համար, ազատութիւն, հաւասարութիւն, եղբայրութիւն, հաց՝ ամենուն համար, գաղափար՝ ամենուն համար, աշխարհիս եղեմաւորիլը, Յառաջդիմութիւնը. անոնք ալ ոչ համբերելու կարող, ոչ ալ իրենք իրենց տէրերը ըլլալով՝ յառաջդիմութիւն ըսուած սրբազան, լուս և մեղմ բանը կը պահանջէին սոսկալի կերպարանքով, կիսամերկ քայլերով, մահակը ձեռքերին և մոնչումը բերանին, այո՛, վայրենիներ էին անոնք, բայց քաղաքակրթութեան վայրենիներն էին:

Իրաւունքը կատաղութեամբ կը հրապարակէին. կ'ուզէին նաեւ դրդումով սարսափով մարդկային սեռը դրախտը երթալու բռնադատել: Բարբարոսներու կերպարանք ունէին, այլ փրկիչներ էին: Խաւարին դիմակովը լոյս կը պահանջէին:

Այս մարդերուն դէմ որոնք կը հաւանինք թէ վայրենաբարոյ են, նաեւ ահարկու, այլ վայրենաբարոյ և ահարկու՝ բարութեան համար, այս մարդերուն դէմ, կ'ըսենք, ուրիշ մարդեր ալ կան որոնք կը ժպտին, կը զարդարուին, կ'ոսկեզօծին, ժապաւէններ, կը կրեն, համաստեղութիւն կը կազմեն, մետաքսեայ զանկապան-

ներ, սպիտակ փետուրներ, դեղին ձեռնոցներ, փաշ-
փըլուն կօշիկներ ունին և որոնք մարմարիօնէ բուխե-
րիկի մը անկիւնը թաւապաա սեղանի մը վրայ ար-
մուկով կռթնելով մեղմովին կը պնդեն անխախտ պա-
հել և պահպանել անցեալը, մեջին դարը, երկնային
իրաւունքը, մոլեռանդութիւնը, տգիտութիւնը, գե-
րութիւնը, մահուան պատիժը, պատերազմը, կէս
ձայնով և ժպիտով թուրը, հրատը և կառափնաւոր
փառաւորելով: Բայց մենք եթէ բոնագատուէինք ըն-
տրութիւն մը չենք և ընդունիլ կամ քաղաքակրթու-
թեան բարբարոսները և կամ բարբարոսութեան քաղա-
քակրթները, բարբարոսները կ'ընտրէինք:

Բայց փա՛ռք Աստուծոյ, ուրիշ ընտրութիւն մը չ
հնարին է:

Ուղղակի կերպով թէ, դէպ առաջ թէ դէպ ետե-
իցնալու հարկ չկայ բնաւ: Ոչ բռնակալութիւն, ոչ ալ
անհակալութիւն: Մենք հանդարտ դարձուարէ սահելով
յառաջ դիմել կուզենք:

Աստուած այս մասին հարկ եղածը կը տնօրինէ.
դարձուարներու հանդարտութիւն, ահա այս է Աս-
տուծոյ լուրը քաղաքականութիւնը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

ԱՆԺՕԼՐԱ ԵՒ ԻՐ ՏԵՂԱԿԱԼՆԵՐԸ

Գրեթէ այս միջոցներուն՝ Անժօրա՝ պատահարին
հնարաւորութիւնը մտաբերելով տեսակ մը գաղտնի
վերահամար ըրաւ:

Անժօրա՝ բնաւ:

— Պէտք է գիտնալ թէ ի՞նչ վիճակի մէջ ենք և
որո՞նց վրայ կարելի է վստահիլ: Եթէ մարտիկներ
կ'ուզենք, պէտք է մարտիկ կազմել. պէտք է ունե-
նալ ինչ որ կրնայ կռուիլ: Ո՞րքան ենք: Այս գործը
վաղուան ձգելու չգոր: Յեղափոխականք կը պարտա-
ւորին միշտ շտապել, յառաջդիմութիւնը չկրնար ժամա-
նակ վատնել: Այս գործը պէտք է որ լմննայ այսօր:
Գուրջէյրագ, դու գնա բազմաբուստեանները տե՛ս.
այսօր չորեքշաբթի է, անոնք չորեքշաբթի օրերը դուրս
կ'ելլեն դպրոցէն: Դուն ալ Ֆէօյի, Կլասիէրի բազմաբ-
ուստեանները տե՛ս: Գօմպլֆէր ինձ խոստացաւ Բիգ-
բիւս երթալ: Հոն պատուական վճարում մը կայ: Պօ-
հօրէլ էսթրաբատը տեսնելու պիտի երթայ: Բրուվէր,
մասօնները առաջուան պէս տաք չեն: Կրքնէլ-Սէնթ-
Օնօրէ փողոցին ժողովարանէն լուր բեր մեզ: Ժօլի թող
Տիւրիւթիւնի հիւանդանոցը երթայ և բժշկական դրպ-
րոցի ուսանողներուն հետ տեսնուի և նայի թէ ի՞նչ
ջուրի մէջ են: Պօսուի արդարութեան պաշտօնատունէն
անցնի անգամ մը և խօսակցի նորընծայ փաստաբան-
ներուն հետ: Գուկուրան ալ ես վրաս կ'առնեմ:

— Ահա ամէն բան կարգադրուեցաւ, բնաւ Գուր-
ջէյրագ:

— Ոչ :

— Ի՞նչ կայ ուրիշ :

— Խիստ կարեւոր բան մը :

— Ի՞նչ բան, հարցուց Գոմարֆէր :

— Մէնի դուռը, պատասխանեց Անժօլրա :

Անժօլրա պահ մը լռեց կարծես խորունկ մտածումներու երթալով . յետոյ կրկնեց :

— Մէնի դուռը մարմարագործներ, պատկերահաններ կան, նաեւ քանդակի գործանոցներու հմուտները : Ասոնք եռանդուն խումբ մը կը կազմեն, բայց պողեւու ենթակայ են, իրենց ժամանակը «տօմինո» խաղալով կ'անցնեն : Ստիպողական հարկ կայ երթալու և քիչ մը անոնց խօսելու, հաստատ կերպով խօսելու : Բէշֆէրոյի սրճարանը կը հաւաքուին . կէսօրէն մինչեւ ժամը մէկ հոն կը գանուին : Պէտք է փչել և արծարծել ան մօխիրները : Այս գործին համար յոյսս սա մտացիր Մարիուսի վրայ գրած էի որ վերջապէս լատիշայ մըն է . բայց ա՛յ չգար այն : Մէնի սահմանադրան համար կ'ուզէի մարդ մը ունենալ : Ա՛յ ոչ ոք ունիմ :

— Հապա ե՞ս, ըսաւ Կրանթէր, ահա պատրաստ եմ :

— Դո՞ւ :

— Ես :

— Դո՞ւն պիտի քարոզ տաս հանրապետականներու, դո՞ւն յանուն սկզբունքի ցլատահար սիրտերը պիտի տաքցնես . անկարելի՛ բան :

— Ինչո՞ւ չէ :

— Դուն բանի մը չես հաւատար :

— Բեզ կը հաւատամ :

— Կրանթէ՛ր կ'ուզե՞ս ծառայութիւն մը ընել ինձ :

— Ամէն բան, նաեւ կօշիկներդ ներկել :

— Լա՛ւ, ուրեմն դու մեր գործերուն մի՛ խառնուիր, օշինդը խմած ես, դուն նայէ որ սթափիս :

— Ապերախտ մըն ես . Անժօլրա :

— Դո՞ւն պիտի կրնաս Մէնի դուռը երթալ . դուն այդպիսի գործ մը տեսնելու կարող մարդ չես :

— Ես կարող եմ Տէ Կրէի փողօցէն իջնել, Սէն Միշէի հրապարակէն անցնիլ, վերջապէս ամէն փողօց մտնել Պուլվարէն ոստիլ, Մէնի սալարկէն երթալ, Պարիէրը անցնիլ և Բիշֆէոյի սրճարանը մտնել : Ասիկա ընելու կարող եմ մուճակներս :

— Այդ Բիշֆէոյի սրճարանին ընկերներուն հետ քիչ մը ծանօթութիւն ունի՞ս :

— Ոչ այնքան : Ընտանեքար կը խօսինք իրարու հետ, այս է միայն ծանօթութիւնս :

— Է՛, ի՞նչ պիտի ըսես անոնց :

— Ձարմանալի հարցում . Բօպէսրիէրի վրայ պիտի խօսիմ, Տանթօնի վրայ պիտի խօսիմ : Սկզբունք պիտի քարոզեմ :

— Դո՞ւն :

— Ե՛ս : Բայց իմ արժէքս ճանչցող չկայ : Եթէ սկըռիմ, սոսկալի եմ : Բրիւտօմը կարդացած եմ, Ռուսոյի «Իմ, սոսկալի եմ» Բրիւտօմը կարդացած եմ . հանրապետականներային դաշնագիրը կարդացած եմ . հանրապետական թուականի երկրորդ տարիին սահմանադրութիւնը դոց գիտեմ . Վոլաքաքցիին ազատութիւնը կը վերջանայ ուր որ ուրիշ քաղաքացիի մը ազատութիւնը կը սկսի : Մի՞թ՛ աւանակի մը տեղ գրած ես զեւ . գըզ-բոցիս մէջ մեծ յեղափոխութեան ժամանակի հին թրդ-թաղրամ մը ունիմ : Մարդկային իրաւունք, ժողովուրդի վեհապետութիւն, ասոնք ջուրի պէս գիտեմ : Վեց ժամ շարունակ՝ ժամացոյց ի ձեռին՝ կրնամ վսեմ բաներու վրայ շողակրատել :

— Կատակը մէկդի, ըսաւ Անժօլրա :

— Կատողի եմ, պատասխանեց Կրանթէր :

առցաւ դնաց առանց ըսելու թէ ո՛ւր կը կրուի. հե-
տեւաբար ժամէր առջի օրրուան դէպքերուն նկատմամբ
Մարիուսին հարցուփորձ ընելու համար առտուն երբ
Կօրպոյի տունը եկաւ, միայն գոնապանուհին գտաւ որ
ըսաւ անոր. ելաւ այս տունէն:

Գոնապանուհին համոզուեցաւ թէ Մարիուս գիշերը
բռնուող գողերուն հետ քիչ մը յանձակից էր:

Ժամէր կարծեց թէ երիտասարդը որու անունը
չէր առած՝ վախնալով խոյս տուած էր տունէն:

Ամիս մը, յետոյ ուրիշ ամիս մը եւս անցաւ:
Մարիուս տակաւին Գուրֆէյրագին սենեակին մէջ կը
բնակէր: Նորընծայ փաստաբանէ մը որ Իրաւարանի
Նախասրահին սովորական չըջագայողն էր, իմացաւ
թէ Թենարտիէ առանձին բանտ դրուած է: Ամէն եր-
կուշաբթի օրեր Մարիուս հինգ ֆրանգ (առնել կուտար
Փօրսի բանտին դիւանը՝ Թենարտիէին տրուելու հա-
մար:

Մարիուս ալ ստակ չունենալուն համար Գուրֆէյ-
րագէն փոխ կ'առնէր: Կեանքին մէջ առաջին անգամն
էր որ փոխ ստակ կ'առնէր: Այս պօքեւրական հինգ
ֆրանքները կրկին հանգոյց մըն էին Գուրֆէյրագի հա-
մար որ կուտար զանոնք և Թենարտիէի համար որ
կ'ընդունէր:— Որո՞ւ կրնայ երթալ այս ստակը, կը
մտածէր Գուրֆէյրագ:— Ուրկէ՞ կրնայ գ'լ ինձ այս
ստակը, կը հարցնէր իւրովի Թենարտիէ:

Սակայն Մարիուս ստատիկ տրտում էր: Ամէն բան
նօրէն խորխորատի մը մէջ մտած էր: Ա՛լ բան մը չէր
տեսներ իր առջեւ. կեանքը կրկին սուղուած էր այն
խորհրդաւոր վիհին մէջ ուր խարխափելով կը թափա-
ռէր: Պահ մը խիստ մօտէն տեսած էր այս մթութեան
մէջ այն աղջիկը զոր կը սիրէր, այն ծերը որ անոր հայ-
րը ըլլալ կ'երեւար:

Հիմա հաւանական կ'երեւար թէ այն բանաւորը և
Գ. Լըպլան միեւնոյն մարդն էր: Կը ծպտէ՞ր ուրեմն:
Այս մարդը դիւցազնական և միանգամայն կասկածելի
կողմեր ունէր: Ինչո՞ւ օգնութիւն չէր ազդակած դա-
ւաճանութեան գործադրութեանը միջոցին. ինչո՞ւ փա-
խած էր. աղջկան, հայրն էր թէ ոչ. վերջապէս իրօք
ան էր այն մարդը զոր Թենարտիէ կարծած էր ճանչ-
նալ. Թենարտիէ սխալած էր արդեօք Թենարտիէ: Ասոնք
ամէնքն ալ անլուծելի խնդիրներ էին: Սակայն այս
ամէնը չէր կրնար ամենեւին նուազեցնել Լիւքոէն-
պուրկի նորատի աղջկան հրեշտակային գեղեցկութիւնը:
Կսկծալի՜ վիշտ: Մարիուս սրտին մէջ սիրաւէտ կիրք
մը, իսկ աչքերուն վրայ խաւարին վարագոյր մը ու-
նէր կը հրուէր, կը քաշուէր, բայց չէր կրնար շարժիլ:
Ամէն բան բնաջինջ եղած էր, բացի սէրէն: Սէրէն իսկ
բան մը պակասած էր: Մարիուս կորուսած էր սիրոյ
բնադդուումները և յանկարծական լուսաւորութիւնները:
Հասարակօրէն այս բոցը՝ որ կ'այրէ մեզի՝ նաեւ քիչ
մը կը լուսաւորէ, և օգտակար նշոյլ մը դուրս կուտայ
մեզի համար: Մարիուս ա՛լ և ոչ իսկ կը լսէր սիրոյ
խորին խորհուրդները:

Ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը, Մարիուս նաեւ մտա-
խոհել սկսած էր: Սէրը վրայ հասած և բոլորովին դա-
հավիժած էր զինքն անառարկայ և անյատակ ցնորք-
ներու մէջ: Այս վիճակի մէջ մարդս ալ երբ տունէն
դուրս կ'ելլէ, երազելու համար կ'ելլէ:

Մարիուս յամբաքայլ կ'իջնէր այս դարուվարէն:
Աղջիկն էր միայն Մարիուսի խելքը միտքը գրաւողը:
Մարիուս ուրիշ բանի վրայ չէր մտածեր. ազատապէս
կ'զգար թէ իր հին թիկնոցը ալ անգործածելի կ'ըլլար
և թէ նորն ալ հին թիկնոց մը կը դառնար. թէ չա-
պիկները կը մաշէին. թէ գլխարկը կը մաշէր, և իրովի

կ'ըսէր. Գէթ կարենայի միտնելէ առաջ անգամ մը տեսնել զնէ:

Մարիուս քաղցր գաղափար մը ունէր սակայն. կը մտածէր Մարիուս թէ Նէ սիրած էր զինքը, թէ նայուածքէն հասկցած էր: Անկէ տիրուած ըլլալը, թէ իր անունը թէև անծանօթ այլ հոգին ծանօթ էր անոր. թէ ո՛ր ըլլալը Նէ և որքան ալ գաղտնի ըլլաւ գտնուած տեղը, թերևս տակաւին կը սիրէր զինքը: Ո՞վ գիտէ. թերևս Նէ ևս իր վրայ կը մտածէր ինչպէս ինք անոր վրայ կը մտածէր:

Մտքի այս կացութեան մէջ չէր մոռնար բան մը. չէր խաբուէր բանէ մը, և ամէն բոպէ կեանքին, մարդկութեան և ճակատագրին յատակը կը նշմարէր: Նոյն իսկ վիշտերու մէջ երանի՛ անոր որու Աստուած սիրոյ և զօրախտութեան արժանի հոգի մը տեսած է: Ով որ այս կրկին լոյսով տեսած չէ աշխարհիս իրերը և մարգերու սիրտը, ճշմարիտ բան մը տեսած չէ և բան մը չգիտեր:

Վսեմ վիճակ մը ունի այն հոգին որ կը սիրէ և որ կը տառապի:

Սակայն օրերը հետզհետէ կ'անցնէին, և նոր բան մը չէր ըլլար ընաւ: Կը թուէր միայն Մարիուսի թէ այն տխուր անջրպետը ուրիշ իրեն կը մնար անցիկ, հետզհետէ կը կարճնար: Արդէն տեսնել կը կարծէր անյատակ դարձումը ինչպէս եղբոր:

— Ի՛նչ, կը կրկնէր ինքն իրեն, մի՞թէ նախ պիտի չտեսնեմ զայն անգամ մըն ալ:

Երբ Սան Ժազ փողոցէն վեր ելլելով դուռը մէկ կողմ կը թողուր, և ժամանակ մը հին պուլվարին ձախ կողմէն յառաջ կ'երթայ, Նանթէի փողոցը: Անկէ ալ Կլապիէր կը հասնիս, և Տէ Կօպլէնի առուակը հասնելէդ քիչ մը առաջ տեսակ մը դաշտի մը կը հան-

դիպիս որ Բարիզի պուլվարներուն երկայն և միաձև զօտիին մէջ այն միակ տեղն է ուր թերևս նստելու դրդուէր ըլլատէլ պատկերահանը:

Այս վայրը տեսնելու արժանի տեղ մը ըլլալով ոչ ոք կուգայ հոն. հազիւ հազ սայլ կամ սայլորդ մը կ'անցնի անկէ ամէն երեք քառորդը անգամ մը:

Օր մը Մարիուս մենական շրջագայումները մինչև այս ջուրին քովի վայրը տարին զինքը: Այն օրն այս պուլվարին վրայ հազուադիւրս բան մը այսինքն անցորդ մը կար: Վայրին զրեթէ վայրենական հրապոյրը Մարիուսի ուշը գրաւելով, Մարիուս հարցուց այն անցորդին. Ի՞նչ է այս տեղին անունը:

— Արտոյտին դաշտն է, պատասխանեց անցորդը: Յետոյ շարունակեց.

— Իւլպադ հոս մեռցուց իվրիի հովուսինն:

Մարիուս՝ Արտոյտ բառէն ետք՝ բան մը չէր լսած: Մտախոհութեան վիճակին մէջ կան ասանկ յանկարծական ստուգումներ զոր բառ մը կը բաւէ արտագրելու: Միաժր թոյրորովին գաղափարի մը բոլորտիքը կը խտանայ յանկարծապէս. և ա՛լ անկարող կ'ըլլայ ըմբռնելու ուրիշ որ և է բան: Արտոյտը այն անունն էր որ Մարիուսի թախծութեան անգունդին մէջ Իւրսիւլին յաջորդած էր:

— Լա՛ւ, ըսաւ տեսա՛լ մը անխորհուրդ շուարուս մով որ այս խորհրդաւոր առանձնախօսութեանց յատուկ է, անոր դաշտն է եղեր այս: Հոս պիտի իմանամ թէ ո՛ր կը ընակի նէ:

Այլանդակ, այլ անդիմադրելի էր այս փափաքը:

Եւ անա Մարիուս ամէն օր այս Արտոյտին դաշտը եկաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ .

ԲԱՆՏԵՐՈՒ ԹԻՈՒՄԻՆ ՄԷՉ ԹՃՐԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆՑ ՍԱՂՄՆԱՑԻՆ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆ

Կօրպոյի տան մէջ ժամէրին տարած յաղթանակը
անթերի կարծուած էր՝ առանց անթերի եղած ըլլալու։
Նախ ժամէր կալանաւորը ձերբակալ ըրած չէր, և
այս իր գլխաւոր մտահոգութիւնն էր։ Սպաննուողը երբ
կը փախչի, սպաննողէն աւելի կասկածելի է, և հաւա-
նական է թէ այն անձը որ տւագականերու համար այն-
քան թանկադին ձերբակալութիւն մըն էր, ոչ նուազ
օգտակար ձերբակալութիւն մըն էր նաեւ իշխանու-
թեան համար։

Երկրորդ, Մօնթարնաս ինկած չէր ժամէրին ձեռ-
քը. պէտք էր ուրիշ առիթի մը սպասել այն ճշմաներս
սրիկան՝ ձեռք անցընելու համար։ Իրօք Մօնթարնաս՝
հանդիպելով Էքօնինի որ պուլվարին ծառերուն տակ
լրտեսութիւն կ'ընէր, հետը առած տարած էր նախա-
պատիւ սեպելով Նեմօրէն ըլլալ աղջկանը հետ քան թէ
Շէնտըրհան՝ հօրը հետ։ Այսպէս վարուելով բաղդաւոր
գանուեցաւ, վասնզի աղետ մնաց։ Ժամէր ետքէն
ձեռք անցուցած էր Էքօնինը. միջոցով միտքութիւնն։
Էքօնին Մատըլօնէթ տարուելով բանտարկուած էր քը-
րօշը՝ Աղէլմային քով։

Վերջապէս ձերբակալաւմները Կօրպոյի տունէն
կառքը մտնելով երբ Ֆօրսի բանտը կ'երթային, ճամ-
բան անոնց գլխաւորներէն մէկը, այսինքն Գլազսու ա-
ներեւոյթ եղած էր։ Յայտնի չէր թէ ինչպէս աներե-
ւոյթ եղած էր։ Յայտնի չէր թէ ինչպէս անտեսանելի

եղած էր ան. «ստիկանները և քաղաքապահները չէին
հասկնար» այս աներեւութացումը. սա միայն յայտնի
էր թէ երբ բանտը հասան ձերբակալուածները, Գլազ-
սու կը պակսէր։ Այս եղելութեան մէջ կամ հմայու-
թիւն կամ ստիկանութեան մատը կար։

Ժամէր աւելի գայրացաւ քան թէ զարմացաւ այս
մասին։ Իսկ Մարիուսին կարեւորութիւն չէր տար ժա-
մէր, այսինքն «այն ապուշ փաստափանին որ հաւան-
օրէն վախցած էր» և որու անունը մոռցաց էր։ Մանա-
ւանդ թէ փաստաբան ըսածդ միշտ կը գտնուի։ Բայց
Մարիուս մի՞թէ փաստաբան մըն էր միայն։

Դատին քննութիւնը սկսած էր։

Քննիչ դատաւորը օգտակար սեպսծ էր Բաթրօն-
Մինեթի խումբին մարդերէն մէկը առանձնական բանա-
դիւ չտալ շողահրատութիւն մը յօստալով։ Այս մարդն
էր Պրիւտօն, Բիթի-Պանգիէի փողոցին մագոտը։

Այս Պրիւտօն անունը Ֆօրսի յիշատակներէն մէկն
է, Պաթիման Նեօֆի (Նոր Շէնք) սոսկալի բակին մէջ
պատ մը կայ, այս պատին վրայ, երկաթէ ժանդահար
հին դռնի մը քով, որ Ֆօրսի դքսական ապարանքին
հին մատուոցը կը տանէր, — այս մատուոցը հիմա աւա-
ղակներու ննջարան եղած է, — տակէ տասներկու տարի
առաջ քարի մը վրայ բեւեռով տնկեալէս քանդակ-
ուած բերդ մը կը տեսնուէր, տակն ալ այս բառադ-
րութիւնը.

Պրիւտօն, 1811

1811ի Պրիւտօնը 1832ի Պրիւտօնին հայրն էր։

Այս 1832ի Պրիւտօնը՝ որ կէս մը նշմարուեցաւ
Կօրպոյի դաւաճանութեան մէջ՝ ապուշ և ողորմելի կեր-
պարածք մը ունէր, բայց խիստ խաբեբայ, խիստ ձա-
պիկ և առոյգ երիտասարդ մըն էր։ Քննիչ դատաւորը

ահա անոր այս ապուշ կերպարանքէն խարուելով թողած էր զինքը կարծելով թէ աւելի օգտակար կ'ըլլայ Շարլըմաներ բակին քան թէ առանձին խցիկին մէջ:

Գողերը իշխանութեան ձեռքը իյնալէ ետքն ալ չեն ընդհատուիր: Ասանկ պզտիկ բանի մը համար չեն նեղուիր: Ոճրագործութեան մը համար բանտարկուիլը ռւբիլ ոճրագործութիւն մը սկսելու արգելք չըլլար: Ճարտարագէտներ են անոնք որոնք պատկերահանդիսի սրահին մէջ պատկեր մը ունին և որոնք իրենց գործանոցին մէջ ոչ նուազ կը պարագլին նոր գործի մը:

Կարծես թէ բանտը շուտեցուցած էր Պրիւժօնը: Շարլըմաներ բակին մէջ երբեմն ժամերով ստքի վրայ կը կենար գինեվաճառին երգին քով, և ապշօրէն կապելային գինիներուն դձուճ ցուցակին կը նայէր ակնապիշ:

Յանկարծ 1832 փետրուարին վերջերը տեղակութիւն առնուեցաւ թէ այս թմրած մարդը՝ Պրիւժօն՝ բանտին յանձնարարներուն ձեռամբ և չէ թէ իր անունովը այլ երեք ընկերներուն անուններովը երեք զանազան յանձնարարութիւններ ընել տուած էր, ամենուն համար յիսուն սու ծախս ընելով. տարօրինակ էր այս, հետեւաբար բանտին տասնապետին ուշադրութիւնը հրաւիրեց:

Տեղեկութիւն առնուեցաւ, և բանտարկեալներու խօսարանին մէջ կախուած յանձնարարութեանց սակագիրը նայուելով կարելի եղաւ հասկնալ թէ յիսուն սու՞ն յետագայ կերպով կը բաժնուէր երեք յանձնարարութեան. մէկը ի Բաթէօն, տասը սու. մէկը ի Վալ-տը-Կրաս, տասնըհինգ սու. և մէկը Կըրնէլի քաղաքագուռը քսանըհինգ սու: Արդ Բաթիզի սահմանադրողները երեք թափառիկներ կային խիստ ահարկու, որոնք կ'անուանուէին Քիւրտընիէ որ նաեւ Պիզարօ կ'ըսուէր.

Կլօրիօ, ազատագիր եղեռնագործ և Պալ Գարոս, և անոնց տունները ճիգ Բանթէօնի, Վալ-տը-Կրասի և Կըրնէլի սահմանադրողին մօտ էին. այս առթիւ ստափանութեան ուշադրութիւնը այն երեք թափառիկներուն վրայ հրաւիրուեցաւ: Կը կարծուէր գուշակել թէ այս մարդերը գաղտնի յարաբերութիւն ունէին Բաթրօն Մինէթի հետ, որոնց երկուքը այսինքն Պապէ Կէօմէր ձերբակալուած էին: Ենթադրուեցաւ թէ Պրիւժօնի ղրկուած իրերուն մէջ՝ որոնք չէ թէ տունի հասցէներու այլ փողոցը ապաստող մարդերու յանձնուած էին՝ անշուշտ տեղեկութիւնները տրուէր նիւթուած չարագործութեան մը նկատմամբ: Ուրիշ նշաններ ալ կային. ձերբակալուեցան երեք թափառիկները, և ասով կարծուեցաւ թէ Պրիւժօնի մէկ դաւաճանութեան առաջին անուեցաւ:

Այս զգուշութեան միջոցները գործադրուելէն շաբաթի մը չափ ետքը՝ գիշեր մը՝ երթեւեկող վերակացու մը, որ Պաթիման Նէօֆի վարի ննջարանին վրայ կը հսկէր, երբ ժամացոյց պղնձադրամը կը պատրաստուէր ժամացոյց պղնձադրամներու տուփը դնելու, այս կերպը կը գործածուէր հասկցուելու համար թէ վերակացուները իրենց պարտականութիւնը ճշգրտօք կը կատարեն թէ ոչ. ամէն մէկ ժամին ննջարաններուն դուռներուն վրայ բեւեռուած ամէն տուփերուն մէջ ժամացոյց պղնձադրամ մը պէտք էր իյնար. — վերաբերու մը, կ'ըսենք, ննջարանին յուղայէն Պրիւժօնը տեսաւ որ նստած էր անկողնին վրայ, լոյսի մը շնորհիւ բան մը կը գրէր: Պահնորդը ներս մտաւ. Պրիւժօն աւերի ինչ որ գրած էր: Ուստիկանութիւնը նոյնպէս աւելի բան մը չիմացաւ այս մասին:

Ստոյգ է սակայն թէ հետեւեալ օրը Շարլըմաների

գաւթէն Թոս-օ-Լիօն գաւթը սուրհանդակ հացէ գընդիկ մը նետուեցաւ չէնքին վրայէն որ հինգ դոտիկոն ունէր և որ երկու գաւթները կը բաժնէր:

Սուրհանդակը իր տեղը հասաւ, թէեւ այն անձը՝ որու սահմանուած էր գիրը՝ նոյն պահուն գատ բանաւած էր: Ան բաժնի ուրիշ մէկը չէր հիթէ ոչ նոյն ինքն Պապէն, այսինքն Բաթրօն Միսէթի չորս գլուխներէն մէկը:

Սուրհանդակին այդ հացէ գնդակին մէջ ծալուած թուղթ մը կար որ յետագայ տողը կը պարունակէր.

— Պապէ, Բիւմէ փողոցը դործ մը կայ ընելու: Պարտէզին վրայ վանդակ մը:

Ահա այս էր Պրիւժօնին ամբողջ գիշեր գրած բանը: Թէեւ բանտարկեալ մարդերու և կիներու վրայ գլուխը նայող մարդեր և կիներ կան Թօքսի և Սալբէթրիէրի մէջ, սակայն Պապէ կրցաւ միջոց մը գտնելով տոմսակը Թօքսէն Սալբէթրիէր զրկելով զլաւ բարեկամուհիի մը յանձնել տալ, որ հոն նետուած էր:

Այս աղջիկն ալ տոմսակը իր ծանօթներէն Մանեօն անունով կնոջ մը յանձնեց որ ոստիկանութեան ուշադրութիւնը իր վրայ հրաւիրած էր և որ սակայն տակաւին բռնուած չէր: Այս Մանեօնը՝ որու անունը ընթերցողին արդէն յայտնի է՝ Թենարտիէներու հետ յարաբերութիւններ ունէր որոնց ինչ տեսակ ըլլալն հաճէն պիտի բացատրուի, և՛ Էրօնինը տեսնելու երթալով կրնար կամուրջին տեղ ծռուայել Սալբէթրիէրի և Մատլօնէթի մէջ:

Նոյն միջոցին էր որ Ազէլմա և Էրօնին Մատլօնէթէն արձակուեցան, վասնզի Թենարտիէի դէմ սկսուած դատական հարցաքննութեան մէջ անոր աղջիկներուն մեղսակցութիւնը հաստատող ապացոյց գտնուած չէր:

Երբ դուրս ելաւ Էրօնին, Մանեօն՝ որ Մատլօ-

նէթի դուռին քով զայն տեսնելու կը սպասէր՝ Պրիւժօնին առ Պապէ գրած տոմսակը Էրօնինին յանձնեց, պատուիրելով որ երթայ տեղեկութիւններ առնելով հասկնայ գործին ինչ ըլլալը:

Էրօնին Բիւմէ փողոցը գնաց, տեսաւ ակնարկուած վանդակը և պարտէզը, տունը նայեցաւ, լրտեսեց դիտեց և՛ քանի մը օր ետք Մանեօնին, որ Բլօրշ Բէրս փողոցը կը բնակէր՝ պիսքիւի մը բերաւ, և Մանեօն պիսքիւին Սալբէթրիէր տանելով Պապէի սիրուհիին տարաւ: Պիսքիւի մը բանտերու խաւարին նշանաբանութեան մէջ կը նշանակէ. Ընելու բան մը չկայ:

Հետեւաբար դեռ չարաթ մը անցած չէր, և ահա Պապէ և Պրիւժօն՝ մէկը հարցաքննութեան երթալու և միւսն ալ հարցաքննութեան դառնալու միջոցին երբ իրարու դէմ ելան պահնորդներու շրջանին ճամբուն վրայ, Պրիւժօն հարցուց. — Ինչ եղաւ Բ. փողոցը: — Պիսքիւի պատասխանեց Պապէ:

Այսպէս վիժեցաւ ոճրային սաղմը զոր Պրիւժօն յղացաւ Թօքսի մէջ: Սակայն այս վիժումը հետեւութիւններ ունեցաւ, որոնք Պրիւժօնի նպատակէն բոլորովին հեռու են: Ետքէն պիտի տեսնենք այս հետեւութիւնները:

Շատ անգամ մարդս թել մը կապել կարծելով ուրիշ թել մը կը կապէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

ԵՂԲԱՅՐ ՄԱՊԷՕՖԻ ՏԵՍԱԾ ԵՐԵՒՈՅԹԸ

Մարիուս ալ բնաւ մէկու մը տունը չէր երթար՝ երբեմն եղբայր Մապէօֆին կը հանդիպէր պատահաբար :

Մինչդեռ Մարիուս յամրաբար կ'իջնէր այն տխուր անուանուիլ և որոնք կը աանին անլոյս տեղեր ուր մարդ իր վրայ երջանիկներու քայլերը կը լսէ, Պ. Մապէօֆ նոյնպէս կ'իջնէր :

«Լա Ֆլէօր աը Գօթըրէյ» գիրքը ա'լ ամենեւին չէր վաճառուեր Լեղակին նկատմամբ եղած փորձերը յաջողած չէին Աւստերլիցի պղտիկ պարտէզին մէջ որ արեւ չէր տեսներ : Պ. Մապէօֆ այս պարտէզին մէջ միայն քանի մը սակաւագիւտ տունկեր կրնար մշակել որոնք խոնաւութիւն և շուքը կը սիրեն : Բայց չէր վհատեր : Բուսական պարտէզին մէջ արեւ տեսնող խորշ մը ձեռք անցուցած էր՝ «իւր ծախքովը» հոն Լեղակի փորձերը ընելու համար : Այս պատճառաւ իր Ֆրէօր անուն գրքին պղնձեայ կապարները գրաւատունը դրած էր : Ա'լ իր նախաճաշիկը երկու հաւկիթի իջած էր . այս հաւկիթներէն մէկը սպասուհիին կը թողուր որու ամսականներն ալ տաճնէինդ ամիսէ ի վեր չէր վճարեր : Եւ շատ անգամ այս նախաճաշիկով կ'ապրէր բոլոր օրը : Ա'լ այցելու չէր ընդուներ : Մարիուս աղէկ կ'ընէր անոր այցելութիւն չտալովը : Երբեմն երբ Պ. Մապէօֆ բուսական պարտէզը կ'երթար, ծերն ու երիտասարդը դէմ առ դէմ կ'ելլէին Օրիթալի պուլվարին վրայ : Չէին խօսեր իրարու հետ, և գլուխով իրարու

նշան մը կ'ընէին տրամապէս : Կայ ուրեմն ժամանակ մը ուր թշուառութիւնը բարեկամութեան կապը կը քակէ եղեր. կսկծալի բան : Առաջ երկու բարեկամներ էին, հիմա երկու անցորդներ են :

Բայց գրաւաճառը մեռած էր. Պ. Մապէօֆ ա'լ միայն իր գիրքերը, պարտէզը և Լեղակը կը ճանչնար :

Պ. Մապէօֆ այն ատեն գրեթէ ութսունը չորս տարեկան էր :

Իրիկուն մը տարօրինակ երեւոյթ մը տեսաւ :

Դեռ ցորեկ էր երբ տունը դարձաւ : Բլիւթաբոյ խոթունը՝ որու առողջութիւնը կ'աւրուէր՝ հիւանդ պառկած էր : Պ. Մապէօֆ ճաշած էր ոսկրով մը որու վրայ կած էր : Պ. Մապէօֆ ճաշած էր և պատառ մը հացով դարձած էր միս մնացած էր և պատառ մը հացով դարձած էր : Երբ հարանի սեղանին վրայ գտած էր . յետոյ գլխի վայր ինկած քարէ նստարանի մը վրայ նստեց էր որ իր պարտէզին մէջ բազմարանի տեղ կը ծառայէր :

Այս բազմարանին քով՝ մեծ բայց անբուն արկղ կար, որուն գետնայարկը ճագարանոց և առաջին դարակ, որուն մրգանոց էր : Ծագարանոցին մէջ ճագար չկար, տիկոնը մրգանոց էր : Ծագարանոցին մէջ քանի մը խնձոր կար, որ ձմեռուան պաշարին մնացորդն էր :

Պ. Մապէօֆ ակնոցին շնորհիւ՝ սկսած էր թղթատել և կարդալ երկու գիրք որոնք կը յուզէին զինքը, և՛ որ աւելի ծանր բան է իր հասակին մէջ՝ անօր ուշը կը գրաւէին գլխովին :

Վերջալոյսը կ'սկսէր սպիտակեցնել ինչ որ վերն է և սեցնել ինչ որ վարն է : Մապէօֆ կը կարգար ու միանգամայն ձեռքը բռնած գիրքին վրայէն իր տունկերը կը դիտէր և մանաւանդ չքեղ վարդածառ մը որ անոր միտքաբուրժիւններէն մէկն էր, չորս օրէ ի վեր խորշակ, հով և արեւ տեսած էին տունկերը առանց կա-

Իր պղտոր աչքը վեր բրաւ և կ'երեւար թէ մոռցած բան մը կը փնտռէ։

— Երիտասարդ մը որ ժամանակաւ հոս կուգար։ Սակայն Պ. Մապէօֆ յիշողութեանը մէջ խուզարկութիւն կ'ընէր։

— Հա՛, այո՛... պօռաց, գիտեմ ինչ ըսել կ'ուզես։ Կեցի՛ր. Պ. Մարիուս... Պ. Մարիուս Բօն Մէրսին է, աղէկ միտքս եկաւ. անիկա կը բնակի... կամ լաւ ևս է ըսել՝ չբնակիր... Մեղք օր չեմ յիշեր ուր բնակիր։

Առանց ընդհատելու խօսւի՛ր. Պ. Մապէօֆ ծռած էր վարդածառին մէկ ոտը պնդելու համար, և կը շարունակէր։

— Հա՛, անա հիմայ կը յիշեմ. Շատ անգամ պուլվարէն կ'անցնի և Կլասիէրի կողմը կ'երթայ։ Դէպի Գրուլ Պարզ փողոցը Արտոյտին դաշտը կ'ուղղուի։ Այն կողմերը գնա՛։ Դժուար չէ անոր հանգիստիլ։

Պ. Մապէօֆ երբ կանգնեցաւ, ա՛յ իր քով ոչ ոք կար. աղջիկը աներեւոյթ եղած էր։

Ընտարակոյս քիչ մը վախցաւ Պ. Մապէօֆ։

— Իրաւ որ պիտի կարծէի թէ ոգի մըն էր ան եթէ պարտէզս ջրած չլլար, ըսաւ մտքէն։

Ժամ մը ետքը երբ պառկեցաւ, նորէն միտքը եկաւ աղջիկը, և երբ կը քնանար այն վայրկեանին ուր մտածումը՝ ծովէն անցնելու համար ձուկի փոխուող առաւելականի պէս՝ քիչ քիչ երազին ձեւը կ'առնէ քունէն անցնելու համար, Պ. Մապէօֆ չփութ կերպով մը իրովին կ'ըսէր։

— Սակայն այս շատ կը նմանի ոգիներու։ Արդեօք ոգի՞ մըն էր ան։

ՄԱՐԻՈՒՍԻՆ ՏԵՍԱՏ ԵՐԵՒՈՅԹԸ

«Ոգիի մը» Մապէօֆին տուած այս այցելութենէն քանի մը օր ետք՝ առաւօտ մը, — օրը երկուշաբթի էր այսինքն այն օր ուր Մարիուս Գուրֆէյրազէն հարիւր սու փոխ կ'առնէր թենարտիէի համար, — Մարիուս այս հինգ ֆրանքնոցը գրպանը դնելով՝ բանտին դիւանը տանելէն առաջ «քիչ մը ման գալու» գացած էր յուսատեղ թէ ի դարձին պիտի կրնայ աշխատիլ ըրած պայտարին շնորհիւ։ Սակայն ամէն օր այսպէս ըսելով պայտարին թուղթի առջեւ կը նստէր շտապաւ թարգմանութիւն ընելու համար. այն ատեն Մարիուսի գործն էր ֆրանսերէնի դարձնել Գերմաներու հոլանդաւոր կօր. մը, և անի և լատինի բանակոխը։ Գրած ատեն իր և թուղթին մէջ աստղ մը կը տեսնէր, և ակնոյն կ'ելէր ըսելով։

— Դուրս ելլեմ քիչ մը։ Պայտար տրամադրութիւն պիտի տայ ինձ գործս դիւրութեամբ կատարելու։

Եւ արտոյտին դաշտը կ'երթար։

Հոն եւս աւելի կը տեսնէր աստղը, և ա՛յ աւելի կը մոռնար Սալինիի և Կանի բանակոխին թարգմանութիւնը։

Սենեակ կը վերադառնար, կը ջանար իր գործին պարապիլ, այլ չէր յաջողեր. կարելի չէր բնաւ իր ուղեղին մէջ կտրուած թելերուն և ոչ մէկը վերստին կապել։ Այն ատեն Մարիուս կ'ըսէր. — Վաղը դուրս չպիտի ելլեմ, վասնզի աշխատութեանս արդիւք կ'ըլ-

լայ պտոյտ ընելու:— Բայց ամէն օր կ'երթար պտոյտ ընելու:

Մարիուսի բնակարանը աւելի Արտոյտին դաշտն էր քան թէ Գուրգէյրազին սենեակը: Անոր բուն հասցէն սա էր.

Առ պարոն Մարիուս, Պուլվար ար լա Սանթէ, Կօթերորդ ծառ՝ Գրուլ Պարզ փողոցէն ետք:

Այն առաւուն այս Կօթերորդ ծառը ձգած և Տէ Կօպըլէնի գետին կամուրջին եզրին վրայ նստած էր: Լրեւի գուարթուն ձառագայթ մը նորափթիթ և բոյորովին լուսաւոր տերեւներէն թափ կ'անցներ:

Մարիուս «Ներա» վրայ կը մտախոհէր: Եւ այս մտախոհութիւնը յանդիմանութիւն մը ըլլալով իրեն կ'ողողուէր. վշտազին կը մտածէր ծուլութեան այսինքն հոգիի հաշմութեան վրայ որ զինքը կը գրաւէր: Նաեւ այն խաւարին վրայ որ հետզհետէ իր առջեւ սաստկապէս թանձրանալով՝ արեւը անգամ կը վարագուրէր իրեն համար:

Մինչդեռ Մարիուս վհատութեամբ համակուած այսպէս կը խորհէր մտապիշ, յանկարծ ծանօթ ձայն մը լսեց որ կ'ըսէր.

— Ահա տեսայ, հօս է եղեր:

Մարիուս վեր ըրաւ աչերը և ճանչցաւ այն դժբաղդ պատանուին որ օր մը իր սենեակը եկած էր. Թենարտիէի մեծ աղջիկը, Էրօնինն էր ան: Աղջիկը հիմակ աւելի աղքատ՝ այլ նաեւ աւելի գեղեցիկ էր. երկու քայլ զոր կարծեա թէ չէր կրնար առնել. զարմանալի՝ բռն: Կրկին յառաջդիմութիւն մը ըրած էր. յառաջդիմութիւն դէպի լոյս և յառաջդիմութիւն դէպի չքաւորութիւն: Բոկտան էր և հնոթիներ հագած՝ ճիշդ այն օրուան պէս ուր Մարիուսի սենեակը մտած էր այնքան համարձակութեամբ. միայն թէ իր հնոթիները

երկու ամիս եւս հիննալով ծակերը աւելի լայն, ծռէնները աւելի դձուձ էին: Այն օրուան պէս հիմակ ալ ձայնը կերկերուն, ճակատը նսեմ, խորշոմուտ և խորշակահար, նայուածքն ալ համարձակ, մոլորադին և գողգոջուն էր: Իր գէմքին վրայ առաջուրնէ աւելի չգիտեմ ի՞նչ ահաբեկ և ողորմագին բան մը ունէր զոր թշուառութիւնը բանտին մէջէն անցնելով կ'ընդունի:

Մագերուն մէջ յարդի և չոր խոտի շեղեր կային խոտի մը շտեմարանին մէջ պառկած ըլլալուն համար:

Բայց և այնպէս գեղանի էր Էրօնին: Ի՞նչ աստղ ես դու, ո՛ր երիտասարդական հասակ:

— Սակայն Էրօնին Մարիուսի առջև կանգ առած քանի մը վայրկեան սպասեց ժպտագին իբր թէ չէր կրնար խօսիլ:

— Ահա հանդիպեցայ ձեզ, ըսաւ վերջապէս: Մապէօ եղբայրը իրաւունք ունէր. ահա այս պուլվարին համար ըսաւ: Եթէ գիտնայիք թէ որքան փնտոցի ձեզի: Գիտէ՞ք որ բռնա դրուեցայ: Տասներկինգ օր բռնադ կեցայ: Վերջապէս արձակուեցայ, վասն զի բռն մը չկար վրաս, և մանաւանդ վասն զի ընտրութեան հասակը դեռ մտած չէի: Երկու ամիս եւս զութեան հասակը դեռ մտած չէի: Երկու ամիս եւս կ'ուղէր այս հասակը մտած ըլլալու համար: Ո՛հ, չգիտեմ թէ վեց շաբաթէ ի վեր որքան փնտոցի ձեզի: Ուրեմն հիմա այն տունը չէ՞ք բնակիր:

— Ոչ, ըսաւ Մարիուս:

— Ո՛հ, գիտեմ ինչո՞ւ. բանին պատճառաւ: Այս առաւել նշանաւոր գործողութիւնները անախորժ են: Անոր համար տունէն ելաք: Բայց ինչո՞ւ առանկ հին Մարիուս համար տունէն ելաք: Զեզի պէս երիտասարդ մը պէտք չիլարկ մը դրած էք: Զեզի պէս երիտասարդ մը պէտք է գեղեցիկ զգեստներ ունենայ: Պ. Մարիուս, գիտէ՞ք որ Պ. Մապէօ ձեզի կ'անուանէ Պառոն Մարիուս... ձեռ գիտեք ուրիշ ինչ: Իրաւ չէ՞ Պառոնութիւն ունե-

նալդ, այնպէս չէ՞, Պառոնները ծեր մարդեր են. անոնք
Լիւքսէնպուրկ կ'երթան պալատին առջև ուր աւելի
արեւ կայ. Անգամ մը՝ նամակի մը համար Պառոնի մը
տունը գացած եմ. ահա ասանկ մարդ մըն էր ան: Հա-
րիւր տարեկանէն աւելի էր հասակը: Բայց ըսէք նա-
յիմ, հիմա ո՞ւր կը բնակիք:

Մարիուս պատասխան չտուաւ:

— Ահ, շարունակեց աղջիկը չապիկիդ վրայ ծակ
մը կայ: Պէտք է որ կարեմ տաիկայ:

Յետոյ կրկնեց անպիսի կերպարանքով մը որ սա-
կաւ առ սակաւ կը տխրէր:

— Դժգոհ կ'երևաք զիս տեսնելով:

Մարիուս կը լռէր: Էրօնին ևս վայրկեան մը լռեց,
յետոյ պօռաց:

— Սակայն եթէ ուզեմ, կրնամ բռնադատել ձեզի
գոհունակ կերպարանք մը առնելու:

— Դո՛ւք, հարցուց Մարիուս. ի՞նչ ըսել կ'ուզէք:

— Ահ, ժամանակ մը դու ըսելով կր խօսէիք հե-
տըս, կրկնեց:

— Է, աղէկ, ի՞նչ ըսել կ'ուզես:

Էրօնին շուրթը խածաւ. կարծես թէ կը վարանէր
իբր թէ ներքին կոխի մը բռնուած ըլլար: Վերջապէս
որոշում մը ընողի պէս քսաւ:

— Ինծի ինչ, միեւնոյն բանն է ինծի համար: Տըր-
տում կ'երևաք, կ'ուզեմ որ ուրախ ըլլաք: Խօսք տը-
ուէք ինձ միայն թէ պիտի խնդաք: Կ'ուզեմ տեսնել
ձեր խնդալը և ըսել ինձ. Լա՛ւ, շատ լաւ: Խեղճ Պա-
ռոն Մարիուս: Կը յիշէ՞ք, խոսափեցի էիք ինձ տալ ինչ
որ պիտի ուզեմ, եթէ...:

— Այո, բայց շուտ խօսէ, ի՞նչ կայ:

Էրօնին Մարիուսին աչքին մէջ նայեցաւ ուղղակի,
և ըսաւ:

— Հասցէն սորվեցայ:

Մարիուս դեղնեցաւ: Իր բոլոր արիւնը գէպի սիրտը
գարձաւ:

— Ո՞ր հասցէն:

— Այն հասցէն զոր ինձմէ ուզեցիք:

Էրօնին շարունակեց կարծես ջանադրութիւն մը
ընելով.

— Մոռցա՞ք... այն հասցէն որ...:

— Այո՛, թոթովեց Մարիուս:

— Օրիորդին հասցէն:

Աղջիկը այս բառը արտասանելէն ետք խորին հա-
ռաչանք մը հանեց:

Մարիուս ցատկեց կամուրջին եզրին վրայէն ուր
նստած էր և անոր ձեռքը բռնեց մոլեգրի:

— Ո՛հ, տա՛ր ուրեմն զիս. ըսէ՛, ուզէ՛ ինչ որ պի-
տի ուզես ինձմէ: Ո՞ւր է տեղը:

— Եկէ՛ք հետս, պատասխանեց Էրօնին: Փողօցը և
թիւր լաւ մը չգիտեմ. այս կողմերը փողօցի մը մէջն
է. բայց տունը լաւ կը ճանչնամ: Եկէ՛ք ցուցնեմ ձեզի:
Էրօնին ձեռքը քաշելով կրկնեց այնպիսի ձայնով
մը որմէ դիտողի մը սիրտը կրնար խշխշալ, և զոր
սակայն և ոչ իսկ նշմարեց Մարիուս, այնքան արբիւ
և այլայլմէ դարձած էր սիրահար երիտասարդը:

— Ո՛հ, հիմա տ'ըջան գոհ էք, ըսաւ աղջիկը:

Մարիուսի ճակատին վրայէն ամպ մը անցաւ: Էրօ-
նին թեւը բռնեց և ըսաւ:

— Երգում մը ըրէ ինձի:

— Երգն ո՞ւր, ի՞նչ կը նշանակէ այդ բանը: Ի՞նչ
կ'ուզէք որ երգն ունենայ:

Եւ խնդաց:

— Հայրդ, Էրօնին, Խօսք տո՛ւր, երգում ըրէ
ինձ թէ հօրդ չպիտի իմացնես այս հասցէն:

Աղջիկը շուարուն կերպարանքով մը գէպի Մարիուս դառնալով.

— Էբօնին: Ուսգէ գիտէք թէ Էբօնին է անունս:

— Սոստացիր ինծի ինչ որ ըսի:

Բայց Էբօնին կարծես թէ չէր լսեր Մարիուսին խօսքը:

— Էբօնին անուանեցիք զիս. ո՛հ, ո՛րքան սիրուն է եղեր ատիկա:

Մարիուս անւր երկու թեւն ալ բռնելով.

— Բայց՝ յանուն Աստուծոյ՝ պատասխան տո՛ւր ինծի, ըսաւ. ինծի մօտիկ ըրէ՛. երբեւմ ըրէ՛ թէ հօրդ չպիտի ըսես հասցէն:

— Հօ՞րս, ըսաւ Էբօնին: Ահ, այո՛, հօրս: Ան հոգեղի՛ր, առանձին բանտն է ան: Մանաւանդ թէ միթէ հայրս միտքէս կ'անցնի՞:

— Աղէ՛կ, բայց ուղածս չխոստացար տակաւին, պօռաց Մարիուս:

— Բայց թո՛ղ տուէք զիս, ըսաւ Էբօնին քահ քահ խնդալով. ո՛րքան ցնցեցիք զիս: Հա՛, հա՛, կը խոտանամ, կ'երգնում մի՞թէ իմ հոգս է ատիկայ: Այո՛, հասցէն չպիտի ըսեմ հօրս: Հիմա գո՞հ էք ալ. ա՛յս էր ձեր ուղածը:

— Նաեւ ուրիշներուն պիտի չըսես, կրկնեց Մարիուս:

— Եւ ոչ մէկուն պիտի ըսեմ:

— Հի՛մա, կրկնեց Մարիուս, տա՛ր զիս:

— Ա՛նմիջապէս:

— Անմիջապէս:

— Եկէք. — ո՛հ, ո՛րքան ուրախ է, ըսաւ Էբօնին: Քանի մը քայլ առնելէն ետք կանգ առաւ աղջիկը:

— Պ. Մարիուս, ետեւէս շատ մօտէն կուգաք:

Թողէք որ ես առջեւէն երթամ, և դուք սովորական անցորդի մը պէս եկէք առանց յայտնի ընելու: Պէտք չէ որ ձեզի պէս աղէկ երիտասարդ մը ինծի պէս կնոջ մը հետ տեսնուի:

Որ և իցէ լեզու մը կարող չէ ըսելու ինչ որ կը պարունակէր պատանուհիին բռած այս կիւն բառը:

Գրեթէ տասը քայլ եւս առնելէն ետք դարձեալ կանգ առաւ. Մարիուս քովը եկաւ: Էբօնին խօսքը Մարիուսին ուղղեց առանց անոր նայելու և առանց ետեւը դառնալու:

— Աղէկ միտքս եկաւ. ինծի բան մը խոստացած էիք, կը յիշէ՞ք:

Մարիուս գրպանը խառնեց: Նոյն պահուն աշխարհիս մէջ իր ունեցած բոլոր ստակը թենաբախէի սահմանուած հինգ ֆրանքն էր միայն: Առաւ այս հինգ ֆրանքը և Էբօնինի ձեռքը տուաւ:

Էբօնին մատները բացաւ և թողուց որ գետինը ինչպիսիք դրամը. յետոյ տխուր կերպարանքով մը Մարիուսին նայելով.

— Ձեր ստակին հարկաւորութիւն չունիմ, ըսաւ:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐԶ

ԲԼԻՒՄԷ ՓՈՂՈՑԻՆ ՏՈՒՆԸ

ᑭ ᐱ ᐅ ᐃ ᐆ ᕐ.

ԳԱՂՏՈՒԿ ՏԵՂ ՈՒՆԵՑՈՂ ՏՈՒՆԸ

Վերջին դարու կէսին միջոցները Բարեգլի խորհրդարանի նախագահ մը որ Վօրթիկ ըսուած նախագահական գրական կը դնէր, սիրունի մը ունենալով և գաղտնի պահելով, ըստ որում այն ժամանակ մէջ իշխանները իրենց սիրունիները կը ցուցնէին, իսկ քաղաքներները կը պահէին, «պզտիկ տուն մը» չինել տուաւ Սէյ-Ժէրմէնի Թադին Պլոմէ անուն ամայի փողոցին մէջ որ այսօր Բլիւմէ փողոց կ'անուանուի. այս տունը հեռու չէր այն տեղէն որ այն ատեն Լը Գօնկա սեզ անիսօ (Անաստեններուն կոբլը) կ'անուանուէր:

Այս առնւնը քեզի մըն էր մէկ յարկով. վարը՝ գետ-
նայարկը երկու սրահ իսկ վերը երկու սենեակ, վարը
խոնատուն մը, վերը զարդարան մը, տանիքին ներքե
շտեմարան մը ունէր, և այս ամենուն առջեւը փողոցին
վրայ նայող արտավարի մը չափ պարտէզ մը կար լայն
վանդակով մը: Այս էր ահա ինչ որ անցորդներ կրնա-
յին տեսնել. բայց վրանաձեւ շէնքին հետեւը նեղ բակ
մը և բակին ներսի կողմն ալ ցած շէնք մը կար որ
ժարանի վրայ շինուած երկու սենեակ ունէր և որ ի

պահանջել հարկին մանուկ մը և դայեակ մը պահելու
սահմանուած պահեստի բնակարան մըն էր։ Այս բնա-
կարանը՝ ետեւի կողմէն թագուն և գաղտնի զոպանա-
կով բացուող դուռով մը հաղորդակցութիւն ունէր եր-
կայն ու նեղ, յատակաւոր, ծամածուռ, վրան բաց և
երկու բարձր պատերու մէջտեղէն անցնող ճամբու մը
հետ. այս ճամբան՝ որ զարմանալի արհեստով մը պահ-
ուած և գրեթէ կորսուած էր պարտէզներու և մշակ-
ուած արտերու շրջապատներուն մէջ՝ ասոնց ամէն ան-
կիւններուն և խորհերուն հետեւելով, կ'երթար կը
յանդէր նոյնպէս գաղտնիք ունեցող դուռի մը որ անկէ
կէս մղոն հեռանալով Բաբելոնի փողոցին ամայի ծայրը
գրեթէ ուրիշ թաղի մը մէջ կը բացուէր։

Գրեթէ ուրիշ թաղի մը մէջ կը բացուէր Պարոն նախագահը ահա այս Բաբելոնի փողոցին հետեւէն ներս կը մտնէր, հետեւաբար եթէ ոմանք պարոն նախագահին ետեւէն երթային անոր ո՛ւր երթալը հասկնալու համար, և եթէ դիտէին թէ տն ա-մէն օր աեղ մը կ'երթայ գաղտնապէս, ամէնեւին չպի-տի կարծէին թէ Բաբելոնի փողոցը երթալը Պլոմէ փո-ղոցը երթալ է: Յաջողութեամբ գնուած հողերու շը-նորհիւ հնարիմաց պաշտօնակալը կրցած էր այս թա-ղուն ճամբան նոյնիսկ իր հողերուն վրայ և հետեւա-բար առանց քննութեան ենթարկուելու բանալ տալ: Ետեւ պարտէզներու և մշակութեանց համար այս նեղ ճամբուն զորական հողերը մաս առ մաս վաճառած էր դարձեալ, և այս հողերուն զանազան տէրերը երկու ի-կողմէն ալ կը կարծէին թէ միջին պատ մը ունին ի-րենց առջեւ, և բնաւ չէին կասկածեր թէ իրենց ծաղ-կոցներուն և մրգաստաններուն պատերուն մէջտեղ այսպիսի օձապտուտ և նեղ ճամբայ մը կայ: Թոյուն-ները միայն կը տեսնէին այս հետաքրքրական ճամբան: Հաւանական է թէ անցեալ դարու չիկահաւ և թիկա-

տար ըստեան թոշունները պարոն նախագահին նկատմամբ շատ անգամ չաղակրատեր են :

Մանսարտի ճաշակով չի նուաճ և տախտակներով գրուագուած այս քարուկիր և վրանաձեւ ֆեօդկին կահ կարասին զգուշաւոր պչրային և հանդիսաւոր բան մը ունէր, ինչպէս որ կը վայելէ սիրահարի և պաշտօնակալի քմահաճութեան մը :

Այս տունը բաւական ժամանակ պարապ մնացած էր և ծանուցագրով մը ծախու հանուած էր :

Վերահաստատութեան վերջին ժամանակները միևնոյն անցորդները կրցան նշմարել թէ ծանուցագիրը աներեւոյթ եղած էր, և թէ նաեւ առաջին յարկին պատուանները բաց էին : Իրօք մարդ կը բնակէր տունին մէջ : Պատուհանները «պզտիկ վարագոյրներ» ունէին, ուրկէ կը հասկցուէր թէ կին մը կար :

1829ի հոկտեմբերի մէջ հասակաւոր մարդ մը եկած և այս տունը՝ եղածին պէս, չմոռնանք ըսել թէ նաեւ յետնակողմեան բնակարանը և Բաբելոնի փողոցը տանող նրբանցքն ալ միատեղ վարձու բռնած, և նրբանցքին երկու դուռներուն քաղտնի զսպանակները նորէն չինել տուած էր : Ինչպէս ըսինք արդէն, տունը և կարգ մը նորոգութիւններ ընել հրամայած և ընել տուած էր, և վերջապէս առանց ձայն ձուն հանելու, աւելի սպրդողի քան թէ իր տունը մտնողի պէս եկած զետեղուած էր նորատի աղջկան մը և սպասուհիի մը հետ : Դրացիները չգործնեցին այս իրողութեան վրայ՝ վասնզի դրացի չկար :

Այս աննշան վարձակալը ժան Վալթան, նորատի աղջիկը Գօղէթ, իսկ սպասուհին Թուսէն անունով կին մըն էր զոր ժան Վալթան հիւանդատունէ և թշուառութենէ աղատած էր, և որ պառաւ, գաւառաբնակ և թոթովախօս էր. երեք յատկութիւն զորս ժան Վալ-

թան հաւենելուն համար հետը առած էր զայն : Տունը վարձու բռնած էր հաստաու Պ. Ֆօշլըվան անունով : Մինչև հիմա պատմուած իրողութեանց մէջ ըթերցողը անշուշտ Թենարտիէէն շուտ ճանչցաւ ժան Վալթանը :

Ժան Վալթան ինչո՞ւ ելած էր Բըթի Բիզբիսի վանքէն : Ինչ անցած էր այն ժամանակէն ի վեր :

Բան մը անցած չէր :

Ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը, ժան Վալթան երջանիկ էր վանքին մէջ, և այնքան երջանիկ էր որ վերջապէս իր խիղճը սկսաւ տագնապիլ : Ամէն օր Գօղէթը կը տեսնէր, կը զգար թէ հայրութիւնը հետզհետէ իր սրտին մէջ կը ծնի և կը զարգանայ, հագեւին կը թիրէր այս մանկուհին, կ'ըսէր իրովի թէ իրն է Գօղէթ : Թէ ոչ ինչ կրնայ իրմէ հափափել զայն. թէ անորոշ թէ ոչ ինչ կրնայ պիտի ապրին հոն. թէ անշուշտ կրօկեպով այսպէս պիտի ապրին հոն. թէ անշուշտ կրօնաւորուհի մը պիտի ըլլայ Գօղէթ, ըստ որում ամէն նաւորուհի մը պիտի ըլլայ Գօղէթ, ըստ որում ամէն օր այս կրօնական վիճակը անելու կը գրգռէր մանկուհին. թէ հետեւաբար այսուհետեւ վանքն է թէ իր կուհին. թէ հետեւաբար այսուհետեւ վանքն է թէ իր կուհին. թէ Գօղէթին տիեզերքը, թէ հոն պիտի մեռնի ինքը, թէ Գօղէթ ալ հոն պիտի մեռնայ. և թէ վերջապէս ինչ զմայլելի յօյս, ամենեւին չպիտի բաժնուին իրարմէ : Բայց այս բանին վրայ խորհրդածելով իր միտքը սկզբաւ տատամսիլ : Ինքնիրեն հարցուփորձ ըրաւ : Կր հարցնէր իրովի թէ այս ամէն երանութիւնը իրօք իրն էր. թէ ուրիշի մը երանութեամբը չէր բաղկանար այն. Կր հարցնէր ինք որ ծեր մըն էր. թէ արդեօք այս գրաւումը պահէր ինք որ ծեր մըն էր. թէ արդեօք այս մանկուհին գողութիւն մը չէր : Կ'ըսէր իրովի թէ այս մանկուհին հրաժեշտ տալէ առաջ կեանքը ճանչնալու իրաւութենէ աղատած էր, և որ պառաւ, գաւառաբնակ և թոթովախօս էր. երեք յատկութիւն զորս ժան Վալ-

խութիւններէ զրկելը, անոր ազիտութիւնը և առանձնութիւնը նպաստաւոր առիթ մը համարելով սրտին մէջ արուեստական կոչում մը ծլել տալը մարդկային արարած մը բնութեան համբէն հեռացնել Աստուծոյ դէմ օտել է: Եւ ո՛վ գիտէ, թերեւս Գօզէթ օր մը այս ամէնը ինքն ալ հասկնալու և ակամայ կրօնաւորութիւն մը ըլլալը գիտնալով վերջապէս պիտի առէր զինքը: Վերջին մտածում որ գրեթէ ինքնասիրական և միւսներէն նուազ դիւցազնական էր և որ սակայն անտանելի էր ժան Վալթանին. ուստի որոշեց ելլել վանքէն:

Որոշեց ելլել, վշտագին համոզուեցաւ թէ պէտք էր ելլել: Չեղելու համար առարկութիւն չունէր ամենին: Հինգ տարիէ ի վեր չորս պատին մէջ ապրած և անբեկոյթ մնացած ըլլալով՝ երկիւղի ամէն տարբերը վերցուցած էին: Կրնար հանդարտօրէն մարդերու մէջ մտնել: Ժան Վալթան ծերացած ու ամէն բան փոփոխուած էր: Հիմա ո՛վ պիտի ճանչնար զինքը: Սակայն աւելի գէշն ալ մտածելով կը դիտէր թէ միայն իրեն համար վտանգ կար, և թէ իրաւունք չունէր Գօզէթը վանարգելութեան դատապարտել՝ ինք ժամանակաւ թիարանի դատապարտուած ըլլալուն համար: Մանաւանդ թէ ինչ է վտանգը պարտականութեան առջև: Վերջապէս ոչինչ կրնար արդիւնէլ զինքը խոհեմ ըլլալու և զգուշութեան միջոցները պարտաւորելու:

Իսկ Գօզէթի կրթութեան մասին հոգ ընելու պէտք չունէր, վառնդի գրեթէ լմնացած և ամբողջ էր ան:

Ժան Վալթան հաստատապէս այս որոշումը ընելէն ետք գործադրութեանը առիթին սպաւեց: Սյս առիթը քիչ մը ժամանակէ ետք պատահեցաւ: Ծեր Յօշը վանք մեռաւ:

Ժան Վալթան ունկնդրութիւն խնդրեց պատկառելի աւագութիւն. և ըսաւ անոր թէ իր եղբոր մահ-

ուամբը պզտիկ ժառանգութեան մը վիճակած ըլլալով այսուհետեւ կրնար առանց աշխատելու ապրիլ, և հետեւ քան վանքին մէջ ծառայելէ կը դադարէր և ազնիւ ևետը կը տանէր. թէ սակայն քանի որ Գօզէթ կրօնաւորութիւն եղած չէր, ձրիապէս կրթուած ըլլալը անիրաւութիւն մըն էր, ուստի խոնարհաբար կ'ազդերոէր պատկառելի աւագութիւնէ որպէս զի հաւանի ընդունելու հինգ հազար ֆրանքի գումար մը զոր վանքին կ'ընծայէր իբր փոխարէն Գօզէթին վանքին մէջ անցուցած հինգ տարիներուն:

Ժան Վալթան ան այսպէս ելաւ Մշտնջենական Երկրպագութեան վանքէն:

Վանքէն ելած ժամանակ իր ձեռքը առաւ և չուգեց որ և է գործակալի մը յանձնել այն պզտիկ պատուաւոր որ ուր բանալին միշտ իր վրան կը կրէր: Այն յուսակը որ ուր բանալին հոտ մը կը հանէր և այս պատուաւորը զմասու մի հոտ մը կը հանէր և այս պատուաւոր Գօզէթի սաստիկ հետաքրքրութիւն կը շարժէր:

Ըսենք անմիջապէս թէ այնուհետեւ այս պայուսակը ամենեւին չբաժանուեցաւ ժան Վալթանի քովէն: Միշտ սենեակին մէջ կը պահէր զայն: Երբ նստած տունէն ելլելով ուրիշ տուն կրուէր, ամէն բանէ առաջ և երբեմն մի միայն զայն կը տանէր հետը: Գօզէթ կը խնդար այս պայուսակին նկատմամբ և անբաժանելին կ'անուանէր զայն, բսելով՝ կը նախանձիմ իրմէ:

Սակայն ժան Վալթան երբ դարձեալ ազատ ոգ ծըծել սկսաւ, սաստիկ անձկութենէ մը ազատ չմնաց:

Բիւլմէ փողօցին տունը գտաւ և անոր մէջ կզկըտեցաւ. ալ իւրիմ Յօշը վանք անունը կրելով:

Բարիդի մէջ ուրիշի երկու օթեան ալ վարձեց. որպէս զի ոչ այնքան ուշադրութեան ենթարկուի՝ մի և նոյն թաղը մնալով, և ամենափոքր վախ մը կրելու

ատեն կարենայ տարակայի, և վերջապէս որպէս զի դարձեալ յանպատրաստի չգտնուի, ինչպէս գտնուած էր այն դիշեր ուր այնքան հրաշապէս աղատած էր ժաւէրի ձեռքէն: Այս երկու օթեւանները խիստ անշուք և անպաճոյճ երեւոյթով երկու բնակարաններ էին, որ իրարմէ խիստ հեռու երկու թաղերու, այսինքն մին Ուէսթի փողոցին, միւսն ալ Օմ-Արմէ փողոցին մէջն էին:

Ժամանակ առ ժամանակ մերթ Օմ-Արմէ փողոցը, մերթ Ուէսթի փողոցը կ'երթար Գօզէթին հետ՝ առանց հետը տանելու թուսէնը, և ամիս մը կամ վեց շաբաթ կ'անցնէր հոն. այս փողոցներուն տունները բնակած ժամանակ դոնապաններուն ընել կուտար տնական ծառայութիւնները, և ինքզինքը կը ձեռքներ իրր արուարձանի հաստոտ մը որ քաղաքին մէջ առժամանակեայ բնակութեան օթեւան մը ունի: Այս վեհ առաքինութիւնը՝ ոստիկանութեան ձեռքը չիյնալու համար երեք քնակարան ունէր Բարիզի մէջ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Բ.

ԺԱՆ ՎԱՆԺԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՅԱԿ

Սակայն՝ ճիշդը բերով՝ Ժան Վալթան Բլիւմէ փողոցը կ'ապրէր, և իր ապրելու եղանակը յետագայ կերպով կարգադրուած էր:

Գօզէթ՝ սպասուհիին հետ՝ քէօշկին մէջ կը բնակէր: Անոր յատկացած էին պառկելու մեծ խուցը որու պատուհաններուն մէջտեղի պատերը նկարուած էին, զար-

դարանը որ տեսակ մը ոսկեզօծ ձնօթներով զարդա-
բուն էր. նախագահին սրահը որուն մէջ օթոցները և մեծ թիկնաթոռներ կային, նաև պարտէզը:

Իսկ Ժան Վալթան ներսի գաւիթը դոնապանի յատուկ սենեակ մը օթեակի մէջ կը բնակէր, ուր խշտ-
եակով փոկաւոր անկողին մը, ճերմակ առաղձէ սեղան
մը երկու խոտաշէն աթոռ, չինական ջրաման մը, և
առիւտակի մը վրայ քանի մը հին մատեան կար. նաև
իւրիւրի պայուստկը որ անկիւն մը կ'ենար. ամենեւին
կրակ վառել չէր տար այս սենեկին մէջ: Գօզէթին հետ
կը ճաշէր, և իրեն համար սեղանին վրայ թուխ հաց
մը կար: Թուսէն իր քով ծառայութեան մտած օրը
Ժան Վալթան, Տանտէրը օրիորդն է, բայց էր անոր,
— Հապա գո՛ւք, պարոն, պատասխանած էր թուսէն
եմ ես, կրկնած էր Ժան Վալթան:

Գօզէթ վառքին մէջ տուն կառավարելու կերպը
սորված ըլլալով ինք կը կարգադրէր ծախսը որ շատ
համեստ էր: Ժան Վալթան ամէն օր Գօզէթը թեւը
կ'առնէր և պտըտելու կ'երթար: Լիւքսէնպուրկ ամէ-
նէն առանձին ծառուղիին մէջ ման կուգային, և ամէն
կիրակի պատարագ տեսնելու կը տանէր զայն՝ միշտ
Սէն-Ժազ-տիւ-Հօ-Բա եկեղեցին երթալով. վասն զի
շատ հեռու էր այս Ժան Վալթան շատ ողորմութիւն
կուտար այս թաղին բնակիչներուն որոնք խիստ աղքատ
էին. և դժբախտները եկեղեցիին մէջ անոր բոլորտիքը
կը հաւաքուէին. ահա այս պատճառաւ թէնարտիէները
անոր նամակ մը գրած էին այս հասցէով. (Առ Պարոն
բարեգործ Սէն-Ժազ տիւ Հօ Բա եկեղեցւոյ): Գօզէթը
յօժարակամ հետը կը տանէր չքաւորներուն և հիւանդ-
ներուն այցելութիւն ընելու համար: Բնաւ օտարական
մը չէր մտնէր Բլիւմէ փողոցին տունը, թուսէն տունը

պաշտօնները կը բերէր, ժան Վալթան ինքը կ'երթար պուլիտրին մօտ աղբիւրէ մը ջուր բերելու: Փայտը և գինին կոպիճով յախճապակուած տեսակ մը կէս-սոսորեկրեայ խոռովի մէջ կը դրուէին: Բարելոնի փողոցին մօտ էր և որ ժամանակաւ պարոն նախագահին ծառայած էր իրր այր. վասն զի յիմարուհիներու և յիմարանոցներու ժամանակ առանց այրի սէր չկար:

Բարելոնի փողոցին միջնագոլոնի վրայ նամակներու և շաղկերներու սահմանուած տուփ մը կար մանկային գանձանակի ձեւով: Սակայն Բիլլմէ փողոցին երեք բնակիչները ոչ լրագիր և ոչ ալ նամակ կ'ընդունէին, հետեւաբար այն տուփը որ ժամանակաւ սիրատու կիներու միջնորդ և կնասէր իրաւագէտի մը մտերիմն էր, հիմայ ուրիշ բանի չէր ծառայեր թէ ոչ հարկաժողովին ծանուցումները և պահակութեան տոմսակներն ընդունելու. վասն զի հասարակ Պ. Ֆոշլիւմն ազգային պահակ էր. 1831ի ազգահամարի ուղեւորին նեղ ծակերէն չէր կրցած ազատիլ:

Իկն ժամանակի թաղաքապետական ժողովը կըրցած էր տեղեկութիւններ առնել մինչեւ անգամ Բըթի-Բիգրիւսի վանքին վրայօք, տեսակ մը անթափանցելի և Սրբազան երամ մըն էր այս վանքը ուրկէ ժան Վալթան ելլելով պատկառելի երեւցած էր իր քաղաքապետին և հետեւաբար պահակութեան արժանի:

Ժան Վալթան տարին երեք կամ չորս անգամ իր համազգեստը հագնելով պահակութիւն կ'ընէր, մանաւանդ թէ յօժարակամ կը կատարէր այս պարտքը. իրեն համար անթերի ծպտում մըն էր այս որու շնորհիւ ամէն մարդերու հետ կը խառնուէր՝ առանձնական միալով: Ժան Վալթան նոր մտած էր իր վաթսուներեայ հասակը, որ գինական ծառայութենէ օրինապէս ազատ մնալու հասակն է. բայց յիսուն տարեկանէն աւելի չէր

երեւար. սակայն ամենեւին փափաք մը չէր տածեր իր մեծ յիսնապետին հպատակելէ ազատ մնալու և Տը Լօմպօ կոմսին հակառակութիւն ցուցնելու. քաղաքային վիճակ չունէր. իր անունը կ'ը պահէր, ինքնութիւնը կը պահէր, տարիքը կը պահէր, ամէն բան կը պահէր. բայց ինչպէս ըսինք՝ լաւապէս տրամադիր ազգահէր. պահակ մըն էր: Իր բոլոր փառասիրութիւնն էր յին պահակ մըն էր: Իր բոլոր փառասիրութիւնն էր նմանիլ տուրք վճարող այս կամ այն մարդուն:

Այս մարդուն ներսը տեսլական հրեշտակ, դուրսն ալ տեսլական քաղքենի մըն էր:

Բայց մասնաւոր պարագայ մը նշանակենք: Ժան Վալթան երբ Գօզէթին հետ դուրս կ'ելլէր, կը հագնուէր այնպէս ինչպէս տեսաւ ընթերցողը, և վաղեմի պատճառակատարի մը կը նմանէր բաւական: Երբ միակ դուրս կ'ելլէր, և սովորաբար իրիկունները կ'ելլէր մինակ, միշտ բանուորի բաճկոնակ և բանթալօն մը կը հագնէր, և գլուխը գլխարկ մը կը դնէր անոր տակ պահելու իր երեսը: Զգուշութիւնն էր արդեօք այս թէ Գօզէթ վարժուած էր խոնարհութիւն: Երկուքն ալ: Գօզէթ վարժուած էր իր ճակատագրին կնճառտ կողմին և հազիւ թէ կը նըշխարէր իր հօրը տարօրինակ իրերը: Իսկ Թուսէն պատմաբան էր հօրը տարօրինակ իրերը: Իսկ Թուսէն պատմաբան էր յարգէր ժան Վալթանը և լաւ կը սեպէր անոր ամէն րրածները: Օր մը իր մտավաճառը որ ժան Վալթանը նշխարած էր, ըսաւ. Թուսէնին. — Շուտիկ մարդ մըն է ան. — Ընդհակառակն սուրբ մըն է, պատասխանեց սպասուհին:

Թէ ժան Վալթան, թէ Գօզէթ և թէ Թուսէն միայն Բարելոնի փողոցին գոլոնէն կը մտնէին և կ'ելլէին: Եթէ պարտէզին վանդակէն չնշմարուէին, դժուար էր գուշակել թէ Բիլլմէ փողոցը կը բնակին անոնք: Այս վանդակը միշտ գոց կը մնար: Ժան Վալթան անմշակ թողած էր պարտէզը որպէսզի ուշադրութեան չենթարկուի:

Այս մասին թերեւս կը սխալէր ժան Վալթան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ՏԵՐԵՒՆԵՐ ԵՒ ՈՍՏԵՐ

Յիսուսն վաթսուսն տարիէ ի վեր ինքն իրեն լքուած այս պարտէզը տարօրինակ և սիրուն բան մը եղած էր: Քառասուն տարի առաջուան անցորդները այս փողոցին մէջ կանգ կ'առնէին պարտէզը վայելելու համար մտապիշ՝ առանց բնաւ դիտնալու այն գաղտնիքները զոր թարմաւէտ և կանաչագեղ թանձրութեանց ետեւը կը պահէր այն: Այն ժամանակները շատ անցորդներու նայուածքը և միտքը անզգուշաբար ներս սպրդած էին այս աղխափակ հին վանդակին սիւնակներէն. ոլորածեւ և երերուն էր այս վանդակը. և երկու դալարապատ և մամուռտ սիւներէ կը բռնուէր և վրան ալլանդակ ճակատազարդ մը կը կրէր արապէսկ անիմանալի քանդակներով:

Այս պարտէզին մէկ անկիւնը քարէ նստարան մը, մէկ կամ երկու բորբոսաւոր արձան, նաեւ քանի մը երկաթէ վանդակներ կային որոնց բեւեռները խախտուած էին ժամանակէն, և որոնք կը փռէին պատին վրայ. ոչ ծառուղի, ոչ ալ դալարի, բայց ամէն տեղ սէզ կար: Պարտիզական բոյսերը մեկնած և բնութիւնը վերադարձած էր: Յոռի խոտերը կը վխտային ամէն տեղ. սքանչելի բաղդ ափ մը հողի համար: Շահալրակներու հանդէսը շքեղ էր այս պարտէզին մէջ, ուր ոչ ինչ կ'արգիլէր իրերու նուիրական նկրտումը դէպի կեանքը. պատկառելի աճումը հոն իր սեփական բնակարանին մէջն էր: Մտերը մինչեւ մորենիները խոնարհած, մորենիներն ալ մինչեւ ծառերը բարձրացած

էին. տունկը մազլցած, սատը ծռուած, ինչ որ կը սողայ՝ վերանալով գտած էր ինչ որ օդին մէջ կը փթթի. ինչ որ հովէն կը ծփայ՝ հակած էր դէպ ինչ որ մառունին մէջ կը սողայ. կոճղերը, սատերը, տերեւները, բուսային նեարդները, փունջերը, պատաղիճները, ուռերը, փուշերը իրարու հետ խառնուած, պլլուած, կարգուած միաւորած էին. բոյսերը հոն, այս երեք հարիւր քառակուսի ոտք տարածութիւն ունեցող շրջափակ վայրին մէջ, Արարչին գոհունակ աչքին առջեւ, գիրկընդխառն և բուռն զուգաւորութեամբ մը տօնած և կատարած էին իրենց եղբայրութեան օրազան խորհուրդը, խորհրդանշան մարդկային եղբայրութեան: Այս պարտէզը ա'լ պարտէզ մը չէր, այլ ահագին մացառ մը, այսինքն բան մը որ անտառի մը պէս անթափանցելի, քաղաքի մը պէս բազմամարդ, բոյնի մը պէս սարսառող, տաճարի մը պէս տխուր, ծաղկեփունջի մը պէս հոտանոյշ, գերեզմանի մը պէս մենական, բազմութեան մը պէս կենդանի է:

Գարնան ժամանակ այս ահագին մացառը՝ իր վանդակին ետեւը և չորս պատերուն մէջ ազատ մնալով՝ կը կաղէր տիեզերական բողբոջումին խորին երկանցը մէջ: Կէսօրին հազարաւոր սպիտակ թիթեռնիկներ այս մացառին մէջ կ'ապաւինին, և տեսնողին առջեւ երկնային տեսարան մը կը կազմէր՝ ամառուան այս կենդանի ձիւնը որ շուքին մէջ կ'ըրկուաներու պտոյտներուն նման շրջաններ կ'առնէր: Գոյնզգոյն ծաղիկներու ամենահեշտալի հոտը ամէն կողմէ կը բուրէր ընտիր և ազդու թոյնի մը պէս, սատերու ներքեւ նիրհել սկսող մազլցիկներու և շարժատունկերու ետին կոչումները կը լսուէին. և հոն թռչունին և ծառին նուիրական մտերմութիւնը կ'զգացուէր. ցորեկը թռչուններու թե-

նուր, և որդի մը ծնունդ տալու ժամանակ նաև Սոկրատը աշխարհք բերելու կը պարապի: Ուր որ հեռադիտակը կը վերջանայ, մանրադիտակը կ'սկսի: Երկուքէն որի՞ն տեսութիւնը աւելի մեծ է: Ընտրէ: Բորբոս մը բիւրաւոր ծաղիկներու խումբ մըն է. ծիր կաթի մը աստղերու բազմութիւն մըն է: Իմացականութեան իրերը և նիւթին արտադրութիւնները նոյն խառնուրդը ունին, խառնուրդ որ եւս աւելի զարմանալի է, տարբերը և սկզբունքը իրարու հետ այնքան կը խառնուին կը միաւորուին, կը զուգաւորուին և իրարմով կը բազմապատկուին որ վերջապէս նիւթական աշխարհն ու բարոյական աշխարհը միեւնոյն ճառագայթին կը յանգին: Երեւոյթը մշտնջենապէս ինքզինքը կը ժողվէ: Տիեզերական ընդարձակ փէխանակութեանց մէջ համաշխարհային կենդանութիւնը անյայտ քանակութիւններով կ'երթեւեկէ, և այս երթեւեկութեան ժամանակ ամէն բան տիեզերական արտաբերումներու աներեւոյթ զաղտնիքին մէջ կը տապալէ, ամէն բան կը գործածէ, չկորսնցնէր և ոչ իսկ քունի մը երազը, հոս կենդանիկ մը կը սերմանէ. հոն աստ մը կը մանրէ, կը ձօճի և օճի պէս կ'անցնի, լոյսը ուժի մը և մոտաձուլմը տարրի մը կը փոխէ, ցանուցիր և անբաժանելի կը մնայ, ամէն բան կը լուծէ՝ բացի սա երկրաչափական կէտէն որ է Եսը. ամէն բան կը վերածէ գէպի տնհատ մը որ է հոգին. ամէն բան կը փթթէ Աստուած, ամէն գործունէութիւնները՝ ամենաբարձրէն սկսելով մինչև ամենաստորինը, ցնորեցուցիչ յօրինուածի մը մըթութեան մէջ կը խառնակէ, զեռունի մը թեւարկութիւնը երկրիս շարժումին կը յարէ, երկնից հաստատութեան վրայ մոլորակին շարժումը, ո՞վ գիտէ, թե՞ րևս գէթ օրէնքի նոյնութեամբ կ'ենթարկէ կաթիլ մը ջուրի մէջ ջրածին որդի մը ասած շրջանին ազդեցու-

թեանը: Մտքէ մեքենայ մըն է այս տիեզերական կենդանութիւնը. անուային տկոսներու խառնուրդ մըն է այն որու առաջին շարժիչը մեղուկն է, և որու վերջին անիւը զողիակոսն է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ՎԱՆԴԱԿԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆ

Ժամանակաւ անառակութեան գաղտնիքները պահելու համար շինուած այս պարտէզը կարծես թէ հիմա տարբեր կերպարանք մը առնելով սրբակեցութեան գաղտնիքը պատսպարելու յատկացած էր: Ա՛յ ոչ հովանոցներ, ոչ մարգագետիններ, ոչ դալարաշէն վրաններ, ոչ ալ այրեր ունէր. հիմա հոն հերարձակ և շքեղ մըթութիւն մշկաբ որ ամէն կողմէ կ'իյնար վաբազոյրի մը պէս, Բաֆօս վերստին Եգեմ դարձած էր: Չգիտեմ ի՞նչպիսի զղչում մը մօքբած էր այս մենավայրը: Սյս ծաղկավաճառը հիմա հոգիին կը նուիրէր իր ծաղիկները: Ժամանակաւ մեծ պակասութիւններ ընող այս հպասէր պարտէզը հիմա իր առջի կուսութիւնը և համեստութիւնը ստացած էր: Նախագահ մը՝ պարտիզպանի մը աջակցութեամբ, ինքզինքը Լամուանեօնի յաջորդը կարծող միամիտ մը, և Լընօթի յաջորդը ըլլալ կարծող ուրիշ միամիտ մըն ալ այս պարտէզը շրջանակած. կտրած, ճղմած, զարդարած, ձեւակերպած էր տարփային հեշտութեանց համար. բայց բնութիւնը նորէն զրաւելով՝ ցտուերով լեցուցած և սիրով համար կարգադրած էր զայն:

Այս մենավայրին մէջ սիրտ մըն ալ կար որ բոլո-

բովին պատրաստ էր։ Ա՛լ սիրոյ կը մնար երեւալ միայն. սէրը հոն տաճար մը ունէր զոր դալարինքը, խոտերը, մամուռը թռչուններու հառաչումները, փափուկ խաւարը, շարժուն ստուերը կը կազմէին. նաեւ հոգի մը որու կազմութեան տարրերն էին հեզութիւն, հաւատք, անարատութիւն, յոյս, իղձ և պատրանք։

Գօզէթ վանքէն ելած միջոցին գրեթէ պատանուի մըն էր տակաւին, հասակը տասնըօրսէն քիչ մըն ալ աւելի էր, «ասպաշնորհ հասակի» մէջն էր ան, ինչպէս ըսած ենք արդէն, եթէ բացառութիւն համարինք անոր աչքերը, Գօզէթ աւելի տգեղ քան թէ աղւոր էր. ստոյգ է թէ ամենեւին անշնորհ դրոշմ չունէր, բայց աճեւ, նիհար, վեհերոտ ու միանդամայն համարձակ վերջապէս մեծ մանկուհի մըն էր։

Իր ուսմունքը աւարտած, այսինքն սորված էր քրիստոնէական վարդապետութիւնը, նա մանաւանդ կրօնասիրութիւնը, յետոյ «պատմութիւնը» այսինքն ինչ որ այսպէս կ'անուանուի վանքին մէջ, աշխարհագրութիւնը, քերականութիւնը, ընդունելութիւնները, Ֆրանսայի թագաւորները, քիչ մը երաժշտութիւն, քիչ մը գծագրել, և այլն... և սակայն Գօզէթ ամէն բան կ'անգիտէր, անգիտութիւն՝ որ հրապոյր և վտանգ մըն է։ Պէտք չէ որ անտիրական աղջկան մը հոգին մթին մնայ, վասնզի ետքը խիստ յանկարծակիս և շատ ազդու կրկներեւոյթներ տեղի կ'ունենան այն մթին հոգիին մէջ ինչպէս կ'ըլլան լուսանկարի խաւարին սենեակին մէջ։ Պէտք է կամաց կամաց և զգուշութեամբ լուսաւորել այս հոգին աւելի իրողութեանց ցոլումովը քան թէ ուղղահայեաց և սաստիկ լոյսովը։ Օգտակարութիւն և շնորհալի խտութիւն մը ունի այս կիսալոյսը որ տղայական վախերը կը փարատէ և անհունները կ'արգիլէ։ Մայրական բնազդումը կուսու-

թեան յիշատակները և կնութեան փորձառութիւնը ունեցող սքանչելի ակներեւութիւն մըն է. ահա միայն այս մայրական բնազդումը գիտէ թէ այն կիսալոյսը ինչպէս և ինչո՞վ կը պարտաւորի կազմուիլ։ Զկայ բան մը որ այս բնազդումին տեղը կարենայ բռնել։ Նորա-տի աղջկան մը հոգին կազմելու համար՝ աշխարհիս բոլոր կրօնաւորութիւնները չեն կրնար ընել ինչ որ կըրնայ ընել մայր մը։

Գօզէթ մայր ունեցած չէր։ Գօզէթ շատ մայրեր ունեցած էր միայն։

Ստոյգ է թէ ժան Վալթան ամէն տեսակ խանդաղատանք և ամէն տեսակ խնամարկութիւն ունէր Գօզէթին նկատմամբ, բայց վերջապէս ծեր մարդ մը ըլլալով բան մի չէր գիտեր բնաւ։

Արդ, այս դաստիարակութեան խնդիրին մէջ, կին մը աշխարհիս իրերուն պատրաստելու այս ծանրակշիռ գործին մէջ ո՛րքան գիտութիւն պէտք է կուտելու համար այն մեծ տղիտութեան դէմ որ կ'անուանուի անմեղութիւն։

Վանքէն ելլելէն ետք Գօզէթին համար ամենէն քաղցր և ամէնէն վտանգաւոր բանն էր Բիւժէ փողոցին տունը։ Այս տունը առանձնութեան շարունակութիւնն ու միանգամայն ազատութեան սկզբնաւորութիւնն էր. գոց պարտէզ մը, այլ կծու, պերճ, հեշտաւէտ և անուշաբոյր բնութիւն մը կար. վանքին մէջ տեսնուած միեւնոյն երազները հոս ալ պիտի տեսնուէին, բայց նաև երիտասարդները պիտի նշմարուէին. հոս ալ վանդակ մը կար, բայց փողոցին վրայ նայող վանդակ մըն էր այն։

Սակայն կը կրկնենք թէ Գօզէթ տակաւին մանկուհի մըն էր երբ այս տունը եկաւ։ Ժան Վալթան անոր յանձնեց այս անմշակ պարտէզը։— «Ինչ որ կ'ու-

Բան ճը ևս կ'ուղենք ըսել, թէ և տարօրինակ թուի այսպիսի բան մը ըսելը. Գօզէթ՝ իր այն խորունկ տրգիտութեամբը որ վանքի մը մէջ կրթուող աղջկան յատուկ է, մանաւանդ թէ մայրութիւնը բացարձակապէս անիմանալի ըլլալով կուսութեան, Գօզէթ, կ'ըսենք, հուսկ յետոյ երեւակայած էր թէ ինք կարելի եղածին չափ նուազ մայր ունեցած էր: Նէ այս մօրը և ոչ իսկ անունը գիտէր: Ամէն անգամ որ առիթ կ'ունենար ժան վալթանին հարցնելու այս անունը, ժան վալթան կը լռէր: Եթէ Գօզէթ կրկնէր հարցումը, ժրպիտով մը կը պատասխանէր ան: Անգամ մը Գօզէթ կրկին և կրկին անգամ հարցուց, և տնա ժան վալթանին ժպիտը արտասուքի մը փոխուեցաւ:

Ժան վալթանին այս լռութիւնը միին վարագոյր մը կը թողուր Ֆանթինին վրայ:

Այս լռութիւնը միթէ խոհեմութիւն էր. միթէ յարգանք էր. կամ թէ կը վախնար արդեօք իր յիշողութենէ զատ ուրիշ յիշողութեան մը դիպուածներուն մատնել Ֆանթինի անունը:

Բանի որ Գօզէթ տակաւին պզտիկ էր, ժան վալթան յօժարակամ անոր մօրը վրայօք կը խօսէր հետը. բայց երբ պատանեկս, հասակը մտաւ, ալ անկարելի եղաւ խօսիլ հետը: Կարծեց ժան վալթան թէ ալ չէր համարձակեր խօսիլ: Ինչո՞ւ արդեօք. միթէ Գօզէթին պատճառաւ. միթէ Ֆանթինին պատճառաւ: Այս բնութեանը Գօզէթին միտքը մտնելու և մեռած կիներ իրենց ճակատագրին մէջ իբր երբորդ մը ընդունելու դա՞ղափարը տեսալ մը կրօնական սոսկումով կը համակէր ժան վալթանը: Այս ստուերը որքան նուիրական, այնքան ալ ահաբեկ էր իրեն: Ֆանթինի վրայ մտածելով լռութեան ներքեւ ճնշուիլ կ'զգար: Խաւարին մէջ աղօտապէս բան մը կը տեսնէր որ բերնի մը վրայ դըր-

ուած մատի մը կը նմանէր: Ֆանթինին ունեցած այն ամէն համեստութիւնը որ կենդանութեան ժամանակ վրայէն գացած էր բռնապէս՝ մահուանէ ետք արդեօք վերստին եկած էր Ֆանթինին վրայ հանգչելու, այս մեռած կնոջ հանգստութիւնը զայրոյթով հսկելու և կատարար զայն իր գերեզմանին մէջ պահպանելու համար: Ժան վալթան՝ առանց ինքն ալ գիտնալու՝ այս մահ համար կարելի չէր և ոչ իսկ Գօզէթին արտասանել Ֆանթին անունը:

Օր մը Գօզէթ ժան վալթանին ըսաւ.

— Հայր իմ, այս գիշեր երազիս մէջ մայրս տեսայ: Երկու մեծ թեւեր ունէր: Մայրս կենդանութեանը ժամանակ կ'երեւայ թէ սրբուհի մը եղած է:

— Մարտիրոսութեամբ, պատասխանեց ժան վալթան:

Սակայն ժան վալթան երջանիկ էր: Երբ Գօզէթ դուրս կ'ելլէր հետը, հպարտութեամբ երջանկութեամբ և սրտագին գոհունակութեամբ անոր թեւին կը կռթնէր: Ժան վալթան երբ կը տեսնէր խոնդաղատալի սիրոյ մը այս ամէն նշանները, սէր մը զոր յատկապէս ինք կը վայելէր և որու միակ առարկան ինքն էր, իր մտքին բերկրութիւններով համակուելով կը զգար: Խեղճ մարդը հրեշտակային ուրախութեամբ մը ողողուելով կը սարսռէր. սրտագին աւիւնով մը կը հաստատէր իրօվի թէ մինչեւ մահը պիտի տեսէ իր այս վիճակը. կ'ըսէր ինքնին թէ ստուգիւ այսպիսի փողփողուն երանութեան մը արժանի խորերէն չափ տառապանք քաշած չէր, և իր սրտին խորերէն կը գոհանար Աստուծոյ թոյլ տուած ըլլալուն համար որ իրեն պէս թշուառ մը այսպէս սիրուի Գօզէթին պէս անմեղ էակէ մը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

ՎԱՐԴԸ ԿԸ ԴԻՏԷ ԹԷ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ՀՐԱՆՈԹ ՄԸՆ Է ԻՆՔ

Օր մը Գօզէթ հայելիին նայելով պատահաբար՝ ըսաւ իրովի. Վա՛յ: Այնպէս երեւցաւ իրեն թէ աղւոր է ինք: Ասոր վրայ տարօրինակ՝ կերպով մը խոռովեցաւ: Մինչեւ ան ատեն իր դէմքին վրայ մտածած չէր: Հայելիին մէջ կը տեսնէր ինքզինքը, բայց ուշադրութեամբ չէր նայեր: Մանաւանդ որ շատ անգամ ըսուած էր իրեն թէ ազեղ է. միայն ժանձնաւոր Վալթան՝ չէ՛, ազեղ չես, կ'ըսէր քաղցրութեամբ: Ինչ և է Գօզէթ միշտ կարծած էր թէ ազեղ է ինք, և մանկային դուրսնաւան համակերպութեամբ այս կարծիքին մէջ մնալով մեծցած էր: Բայց հայելին ալ անա յանկարծ ժանձնաւոր Վալթանին պէս կ'ըսէր. Զէ՛, ազեղ չես: Գօզէթ մինչեւ առաւօտ չքը նայաւ:— Եթէ աղւոր ըլլայի, կ'ըսէր մտապէս, իրաւոր ես ալ պիտի զարմանամ եթէ աղւոր ըլլամ:— Եւ յիշելով իր ընկերուհիները, այն աղջիկները որոնց գեղեցկութիւնը տպաւորութիւն կ'ընէր վաճառքին մէջ, իրովի կ'ըսէր. Ի՜նչ, կարելի՞ է որ ես ալ այսինչ օրիորդին պէս ըլլամ:

Հետեւեալ օրը դարձեալ հայելիին առջեւ անցաւ չէ թէ առջի անգամին պէս պատահաբար այլ կամաւ, և տարակուսեցաւ. — Ուր է խելքս, ըսաւ, ոչ, ազեղ եմ:— Բայց տարակուսելուն պատճառն էր զիշերը ազեղ քնացած չըլլալը, աչքերուն կտրուած և գոյնին նետած ըլլալը: Առջի օրը իր գեղեցկութեան հաւատա-

ով մեծ զուարթութիւն մը զգացած չէր, բայց տրամեցաւ երբ այս գեղեցկութեան հաւատաց ալ: Ա՛յ հայելիին հնայեցաւ, և տասնընից օրի չափ աշխատեցաւ կոնակը հայելիին դարձնելով շակուիլ:

Իրիկունը՝ ընթրիքէն ետք՝ գրեթէ սովորաբար սըրահին մէջ օթոց կը յօրինէր կամ վաճառքի ձեռագործ մը կը բանէր, և ժանձնաւոր Վալթան անոր քովը նստած կը կարդար: Անգամ մը աչքերը ձեռագործին վրայէն վեր ըրաւ, և բոլորովին զարմացաւ. հօրը անհանգարտ կերպով մը իրեն նայիլը գիտելով:

Անգամ մըն ալ երբ փողոցէ մը կ'անցնէր, այնպէս երեւցաւ իրեն թէ մէկը՝ զոր ինք չտեսաւ՝ իր ետեւէն կ'ըսէր. — Աղւոր աղջիկ է, բայց աղէկ հագուած չէ:— Վա՛յ, ըսաւ մտապէս, ինձի չէ այն խօսքը: Ես աղէկ հագուած՝ այլ ազեղ եմ:— Գօզէթ այն ժամանակ թաւ կերպասէ փեղոյք կը դնէր և մերինսէ բոպա կը հագնէր:

Վերջապէս օր մը պարտէզին մէջ ըլլալով յետագայ խօսքերը լսեց զոր խեղճ պառաւ Թուսէնը կ'ըսէր. Պարոն, նայեցէք ո՛րքան աղւորացած է օրիորդը: Գօզէթ չլսեց հօրը տուած պատասխանը. Թուսէնի խօսքերը տեսակ մը սասանում տուած էին անոր: Փախաւ պարտէզէն սենեակ և ելաւ հայելիին առջեւ վազեց, երեք ամիսէ ի վեր նայած չէր հայելիին, եւ անա աղաղակ մը հանեց: Ինքն ալ հիացաւ իր գեղեցկութեանը վրայ:

Գօզէթ ա՛լ գեղանի և աղւոր էր. չէր կրնար համամիտ չըլլալ Թուսէնի և իր հայելիին հետ: Հասակը կազմուած, մորթը ճերմկած, մազերը յղկուած և անծանօթ պայծառութիւն մը վառած էր իր կապտազեղ բիւրեղուն մէջ: Վայրկեանի մը մէջ, յանկարծաֆան մեծ լոյսի պէս իսկոյն և անթերի գիտակցութիւն ունեցաւ

Ո՛րքան գեղանի է, կ'ըսէր ինքնիրեն: Ի՞նչ պիտի ըլլամ արդեօք ես:

Ահա հոս էր իր խանդաղատանքին և մօր մը խանդաղատանքին մէջ եղած տարբերութիւնը: Ինչ որ անձկութիւն կը պատճառէր ժան Վալթանին, մօր մը ուրախութիւն պիտի պատճառէր անշուշտ:

Առաջին նշանները շուտ մը սկսան երեւան ելնել: Իրօք գեղեցիկ եմ եղեր՝ բսելէն օր մը ետք Գօղէթ հագուստին կապուստին սւշադրութիւն ըրաւ: Յիշեց անցորդին. — Աղւո՛ր աղջիկ, բայց գէշ հագուած խօսքը, — պատգամի շունչ որ Գօղէթին քովէն անցած և աներեւոյթ եղած էր անոր արտին մէջ դնելէն ետք այն երկու բողբոջներէն մէկը որով ետքէն պիտի գրաւուի կնոջ բոլոր կեանքը, այսինքն պչրանքը: Միւս բողբոջն է սէրը:

Կնոջական բոլոր հոգին իրովի կը փթթի՝ երբ կը հաւատայ իր գեղութեան: Գօղէթ պժգում զգաց մերինօսէն և ամօթ սեպեց թաւ կերպսէ փեղոյր դնելը: Հայրը բան մը մերժած չէր իրեն. ուստի անտիական օրիորդը անմիջապէս սորվեցաւ փեղոյրին, րօպային, լօղիկին, կիսաձև կօշիկին, թեւնոցին, վայելուչ դիպակին, յարմար գոյնին գիտութիւնը, գիտութիւն որով բարիգեան կինը շատ սիրուն, բուռն և վտանգաւոր բան մը կը դառնայ: Զգլխի կին բառը բարիգուհիին համար հնարուած է:

Ամիս մը անցած չէր և ահա Գօղէթ Բաբելոնի փողոցին այս մենավայրին մէջ Բարիզի ոչ միայն ամենէն աղւոր, — արդէն մեծ բան մըն է այս, — այլ նաեւ ամենէն լաւ հագուած շքուած կիներէն մէկը եղաւ, — այլ աւելի մեծ բան մըն է: — Հիմա թերեւս ուղէք հանդիպիլ «իր անցորդին» տեսնելու համար թէ ինչ պիտի ըսէր, «անոր հասկցնելու համար»: Իրօք կատարե-

լապէս զմայլելի էր Գօղէթ և ա՛լ շատ աղէկ կը զանազանէր ժէրարի փեղոյր մը էրպօյի փեղոյրէ մը:

Ժան Վալթան անձկութեամբ կը դիտէր այս աւերուաները: Կը տեսնէր որ թեւեր կ'առնէր Գօղէթ, մինչդեռ ինք կ'զգար թէ բնաւ չպիտի կրնար ուրիշ բան մը ընել թէ ոչ սողալ, կամ առ առաւելն քալել:

Սակայն կին մը եթէ հարեւանցի կերպով մը աչքէ անցնելու ըլլար Գօղէթին հագուստը կապուստը, պիտի հասկնար թէ մայր չունէր ան: Կան տեսակ մը պատշաճութիւններ, տեսակ մը մասնաւոր պայմաններ զոր չէր գլտեր Գօղէթ: Մայր մը, օրինակի համար պիտի ըսէր անոր թէ նորատի աղջիկ մը տամասկէ զգեստ չի հագնիր:

Գօղէթ երբ առաջին օրը գուրս ելաւ իր սե տաժակէ րօպայով, թիկնոցովն ու սպիտակ շարշէ փեղոյրովը, զուարթ, փողփողուն, վարդագոյն, սէգ եւ շքեղ կերպարանքով մը եկաւ ժան Վալթանին թեւը մտաւ. — Հայր, ինչպէս կը գտնես զիս այսպէս: — Զմայլելի, պատասխանեց ժան Վալթան այնպիսի ձայնով որ նախանձոտի մը դառնագին ձայնին կը նմանէր: — Ժան Վալթան չըջագայութեան տանն իր սովորական կերպերը ունեցաւ: Երբ տուն դարձաւ հարցուց Գօղէթին.

— Մի՞թէ ա՛լ չպիտի դնե՞ս այն րօպաթ և փեղոյրդ:

Այս հարցումը Գօղէթի սենեակին մէջ կ'ըլլար: Գօղէթ դարձաւ զէպի հանդերձարանի զգեստակալը ուրկէ կախուած էր իր դպրոցական րօպան և փեղոյրը:

— Սա այլակերպ լաթե՞րը, ըսաւ: Հայր իմ, ի՞նչ ընեմ ես ատոնք: Ո՛հ, չիտակը ըսելով, ա՛լ երբեք չը պիտի հագնիմ այդ սոսկալի բաները: Այս բանը գլուխս չըրած ժամանակ տիկին Շուն-Խելին կը նմանիմ:

Ժան Վալթան խորին հառաչանք մը քաշեց :

Այն օրէն սկսեալով դիտեց թէ Գօզէթ ա'լ միշտ կ'ուզէր դուրս ելլել, մինչդեռ առաջ միշտ տունը մնալ կ'ուզէր, հայր, հոս քու հետդ աւելի կը զուարճանամ, ըսելով : Եւ իրօք ինչի՞ կը ծառայէ աղւոր գէմք և զմայլելի հագուստ մը ունենալ եթէ պիտի չտեսնուին :

Իհնեց նաեւ որ յետնագաւթի թր ա'լ տաջուան պէս ախորժելի չէր Գօզէթին : Հիմակ աւելի յօժարութեամբ պարտէզին մէջ կը կենար՝ վանդակին առջեւ առանց տհաճութեան ման գալով : Ժան Վալթան՝ իբր վայրենի մը՝ պարտէզը չէր գար բնաւ : Եունի պէս յետնաբակը կը մնար :

Գօզէթ՝ իր գեղեցիկ ըլլալը գիտնալով՝ զայն չպիտէ նալու գեղեցկութենէն զրկուեցաւ : Ամենափափուկ գեղեցկութիւն, վասնզի անպատու մ է անմեղութեամբ փողփողուն գեղեցկութիւնը, և չկայ բան մը որ այնքան պաշտելի ըլլայ որքան է՝ յանգէտս՝ դրախտի մը բանալին ձեռքը բռնելով քալող գեղափողփող անմեղունի մը : Բայց Գօզէթ իր պարզ գեղեցկութիւնը կորսնցնելով տեղը շահեցաւ խոհուն և հանդարտ հրապոյր մը : Իր բոլոր անձը՝ ծաղկահասութեան, անմեղութեան և գեղեցկութեան ուրախութիւններովը ողորուած՝ չքեղ թաղծութիւն մը կ'արտաշնչէր :

Մարիուս՝ վեց ամիս անցնելէն ետք՝ ահա այս միջոցներուն Գօզէթը Լիւքսէնպուրկի մէջ տեսաւ վերջապէս :

Գ Լ Ո Ւ Ե Զ .

ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԿԸ ՍԿՍԻ

Ինչպէս Մարիուս նոյնպէս Գօզէթ իր առանձնութեան մէջն էր՝ բոլորքումի տրամադիր ըլլալով բոլորովին : Ճակատագիրը իր խորհրդաւոր և աղետաբեր համբերութեամբը յամբարար իրարու կը մօտեցնէր այս երկու էակները որոնք բոլորովին լի և բռնն սիրոյ մրրկալի ելեւ տրականութիւններէն զխովին տկարացնէին : Երկու սիրտեր որոնք երկու շանթակիր ամպերու պէս սէրը կը կրէին, և որոնք՝ փայլակի մը մէջ մօտեցող և խառնուող ամպերու պէս՝ պիտի ստիպուէին իրարու մօտենալու և խառնուելու :

Սիրային վէպերու մէջ նայուածքի նկատմամբ այնքան զեղծումներ եղան որ ա'լ կարեւորութիւն չառնուիր անոր : Հիմա հազիւ հազ մարդ կը համարձակի ըսելու թէ երկու էակ զիրար սիրեցին վասնզի իրարու նայեցան : Այլ սակայն երկու էակ այս կերպով և միայն այս կերպով կը սիրուին փոխազարձակապէս : Մնացորդը մնացորդ է միայն, և ետքէն կուգայ : Ոչինչ այնքան իրական է որքան են այս մեծ ցնցումները զոր երկու սրտեր իրարու կը հաղորդեն աս կայծը փոխանակելով :

Եղաւ մասնաւոր ժամ մը ուր Գօզէթ՝ առանց գիտութեան այն նայուածքը ունենալով խռովեց Մարիուսը : Մարիուս եւս՝ առանց բնաւ գիտնալու ունեցաւ նայուածք մը որմէ խռովեցաւ Գօզէթ :

Ինչն ալ միեւնոյն չարիքը և միեւնոյն բարիքը բրաւ Գօզէթին :

Արդէն շատ անգիտէի զի Գօղէթ կը տեսնէր և կը քննէր Մարիուսը՝ այն աղջիկներու պէս որոնք ուրիշ տեղ մը նայելով կը տեսնեն և կը քննեն։ Մարիուս արդէն գեղանձն կ'երեւար Գօղէթին մինչդեռ այս տակաւին տղեղ էր Մարիուսի համար։

Բայց Գօղէթ տեսնելով թէ իրեն ուշադրութիւն մը չընէր այս երիտասարդը, ինքն ալ բոլորովին անտարբեր կ'ըլլար անոր նկատմամբ։

Սակայն Գօղէթ կ'ստիպուէր խոստովանելու իրով թէ Մարիուս գեղեցիկ մազեր, գեղեցիկ աչքեր, գեղեցիկ ակօսանքեր ունէր. թէ ձայնը սիրուն էր, երբ իր ընկերներուն հետ անոր խօսիլը կը լսէր. թէ իրեն յատուկ վայելչութեամբ կը քալէր, թէ և ստոյգ է թէ աղէկ չէր կենար քալելու ժամանակ, թէ ամենեւին ապուշ մը չէր երեւար ան, թէ մարմնովին ազնիւ, քաղցր, պարզ և սէգ երիտասարդ մըն էր, և վերջապէս աղքատ, բայց նաև բարի կ'երեւար։

Այն օրը յորում իրարու հանդիպեցան և վերջապէս ըսին յանկարծ այն սկզբնական անյայտ և անպատու իրերը, զոր նայուածքը կը թօթովէ, Գօղէթ նախ բան մը չհասկցաւ։ Խորհուն կերպարանքով մը Ուէսթի փողոցին տունը վերադարձաւ ուր ժան Վալթան՝ սովորութեանը համեմատ՝ եկած էր վեց շաբաթ մնալու համար, Հետեւեալ օրը արթննալով միտքը բերաւ այն անծանօթ երիտասարդը որ այնքան ժամանակէ ի վեր շատ անտարբեր և անզգայ կ'երեւար իրեն և որ հիմա կ'երեւար թէ այս ուշադրութիւն կընէր իրեն. Գօղէթ ամենեւին չկարծեց թէ այս ուշադրութենէն հաճութիւն մը կ'զգայ։ Ընդհակառակը քիչ մը բարկութիւն ունէր այն գեղեցիկ անարգուն դէմ։ Սրտին մէջ ներքին պատերազմ մը սկսաւ։ Կարծեց թէ վերջապէս ալ իր

վրէժը պիտի լուծէր, և այս կարծիքը բոլորովին մանկային ուրախութիւն մը տուաւ իրեն։

Գօղէթ գիտնալով թէ գեղանի էր ինք, կ'զգար թէ և անորոշ կերպով մը թէ՛ զէնք մը ունի։ Կիները իրենց գեղեցկութեան հետ կը խաղան իրենց դանակին հետ խաղացող տղոց պէս, այսինքն անով կը վերաւորեն ինքզինքնին։

Ընթերցողը կը յիշէ Մարիուսի գեղեւումները, բաղխումները, ստորափնները։ Իր նստարանին վրայ կը մընար և չէր մերձենար։ Այս անշարժութեամբ զայրոյթ կը պատճառէր Գօղէթին։ Օր մը Գօղէթ ժան Վալթանին ըսաւ. — Հայր, գէպ ի տեղովը պտուղներ քիչ մը։ Տեսնելով թէ Մարիուս իրեն չէր գար, ինքը տնոր գնաց։ Մանաւանդ թէ երիտասարդի մը ճշմարիտ սիրոյ առաջին նշանը. — ինչ տարօրինակ բան։ — Վերսկզբնականն է համարձակութիւն։ Երկու սեռերն իրարու մօտենալու կը մղուին, և մէկը միւսին յատկութիւնները կ'առնէ փոխադարձաբար։

Այն օրը Գօղէթին նայուածքը Մարիուսին խելքը զլսէն տուաւ, Մարիուսի նայուածքն ալ Գօղէթը սաստեց, Մարիուս վստահութեամբ տեղը դարձաւ, իսկ Գօղէթ խոռովելով։ Նոյն օրէն սկսելով պաշտեցին զիրար։

Գօղէթ նախ և առաջ անորոյ և սաստիկ արածութիւն մը զգաց։ Թուեցաւ իրեն թէ սիրած՝ օր մը անցնելով՝ սեւութիւն մը առած էր։ Ալ չէր ճանչնար իր սիրտը։ Նորատի աղջիկներուն սրտին սպիտակութիւնը որ ցուրտով և զուարթութեամբ կը բաղկանայ՝ ձիւնին կը նմանի։ Սէրը՝ որ սրտին այս ձիւնին արևն է՝ կը հալեցնէ զայն։

Գօղէթ անգիտութեամբ օրերելուն համար ալ աւելի

հոանդով կը սիրէր: Չէր գիտեր թէ լաւ կամ գէշ, օգտակար կամ վտանգաւոր, հարկաւոր կամ մահաւոր, յաւիտենական կամ վաղանցիկ ներելի կամ արգիւռած էր սիրել ըսուած բանը: Հէր գիտեր, բայց կը սիրէր: Շատ պիտի զարմանար եթէ ըսուէր իրեն: Չես թընա- նար, բան է այդ: Սիրածը կը ճնշուի և կը բաղիւնէ: Երբ աշխնչ գալարագեղ ծառողիին ծայրը սեւեր հա- զած էակ մը կը տեսնես, կը կարմրիս և կը տոգունիս եղեր. բայց գարշելի բան մըն է այդ: Գօզէթ բան մը հասկցած չպիտի ըլլար և պիտի պատասխանէր: Ինչ- պէս կարելի է յանցանք սեպուիլ ինձ աշխարհի վիճակ մը որու մէջ բան մը չիմ կրնար և բան մը չիմ գիտեր:

Դիպուածը ազգեց որ Գօզէթին դգացած սէրը ըլլայ ճիշդ այն սէրը որ ամէնէն աւելի կը յարմարէր իր սրտի վիճակին: Այս սէրը հեռուէն պաշտում մըն էր, անմոռուն հոգեւորութիւն մը, անծանօթի մը աստը- ուածացումը, սէր մը որով պատանութիւնը պատա- նութեան կ'երևար յանկարծ, և որով դիշերներու ե- րազը իրական վէպ կ'ըլլար և երազ կը մնար, փա- փաքուած ուրուականը վերջապէս իրական կերպա- րանք և մարմին կ'առնէր այլ սակայն տակաւին չունե- նալով ոչ անուն, ոչ յանցանք, ոչ արատ, ոչ պատճա- ջում, ոչ պակասութիւն: Դէկ խօսքով ըսենք հեռու ու միանգամայն արական մնացած սիրահար մըն էր, ձե- մը ունեցող քիմերա մըն էր այս սիրոյ առարկան: Սի- րոյ այս առաջին միջոցին աւելի շօշափելի և աւելի մերձաւոր հանդիպումէ մը կրնար խրախիլ Գօզէթ, որ գեռ կիսովին ընկղմած էր վանքի մեղմացուցիչ մշու- չին մէջ: Գօզէթ տակաւին գրաւուած էր թէ մանկանց և թէ կրօնաւորութիւններուն յատուկ ամէն տեսակ եր- կիւններով: Եւն վառական ոգին որով համակուած էր հինգ տարուան մէջ՝ տակաւին յամրաբար շողիանալով

կը հեռանար իր բոլոր անձէն և ամէն բան կը դողա- ցնէր իր բոլորաւիքը: Այս կացութեան մէջ Գօզէթին ոչ սիրող մը, և ոչ իսկ սիրահար մը, այլ տեսիլ մը պէտք էր: Գօզէթ սկսաւ պաշտել Մարիուսը իբր ըզ- մայելի, լուսեղէն և անհնարին բան մը:

Եւ օրովհետեւ ծայրայեղ պարզամտութիւնը ծայ- րայեղ պղծասիրութեան կը մօտենայ, Գօզէթ սամենայն համարձակութեամբ կը ժպտէր Մարիուսին:

Ամէն օր անհամբերութեամբ կ'սպասէր որ պարտ- ելու համար Լիւքսէնպուրկ երթալու ժամը գայ: Կոն- կը գտնէր Մարիուսը. անպատում երանութիւն մը կ'ըզ- դար, և իր միտքը բոլորովին յայտնա՝ ըլլալ կը կար- ծէր անկեղծաբար՝ ժան վալժանին ըսելով:— Ո՛հ, որչա՛փ զմայելի է Լիւքսէնպուրկի պարտէզը:

Մարիուս և Գօզէթ բոլորովին խաւարի մէջ էին ի- րարու նկատմամբ: Ոչ կը խօսէին, ոչ կը բարեկէին, ոչ կը ճանչնային և ոչ ալ կը տեսնէին զիրար, և երկնից վրայ միլիոնաւոր մղոններով իրարմէ հեռու կեցող աստղերու պէս, իրարու նայելով կ'ապրէին:

Գօզէթ ահա այսպէս սակաւ առ սակաւ կին մը կ'ըլլար, և գեղեցկութեամբ ու սիրահարութեամբ կը զարգանար՝ իր գեղեցկութիւնը գիտնալով և սէրը չը- գիտնալով: Այս չբաւեր, և ահա նաև կը ժպտէր անմե- ղութեամբ:

երիտասարդը ամէն թակարթներու մէջ կը գլորի ժան Վալթան Մարիուսի դէմ գաղտնի պատերազմ մը սկսաւ զար Մարիուս իր հրաբորբոք սիրոյն և հասակին վեհ ապշութեամբը չգուշակեց: Ժան Վալթան շատ մը որոգայթներ լարեց անոր. օրինակի համար, ժամ փոխեց, նստարան փոխեց, թաշկինակը մոռցաւ, մինակ եկաւ Լիւքսէմպուրկ: Մարիուս գլխիմայր դուրեցաւ ամէն թակարթներու մէջ, և իր համբուն վրայ ժան Վալթանի կողմէ նշանակուած աւա ամէն հարցականն պարոյրներուն ճայո՞ն պատասխանեց միամտաբար: Սակայն Գոգէթ իր առերեւոյթ անհագութեան և անխռով հանդարտութեան մէջ թաղուած կը մնար. հետեւաբար ժան Վալթան հետեւեցուց թէ այն անմիա՞ր մոլեգնապէս սիրահար է Գոգէթին, սակայն Գոգէթ և ոչ իսկ անոր էութիւնը գիտէ:

Բայց և այնպէս իրերու այս վիճակը ոչ նուազ ցաւալի սարսափով մը կը համակէր ժան Վալթանին սիրտը: Ժամէ ժամ կրնար զարնել այն վայրկեանը ուր Գոգէթ պիտի սիրէր: Միթէ ամէն բան անտարբերութեամբ չսկսիր:

Գոգէթ անգամ մը միայն սխալեցաւ և վախ տուաւ ժան Վալթանին: Սահկա երեք ժամ նստարանին վրայ մնալէն ետք երբ կ'ելլէր մեկնելու համար, ինչ չուտ կը դառնանք, ըսաւ Գոգէթ:

Ժան Վալթան Լիւքսէմպուրկի մէջ պտրտելու սովորութիւնը ընդմիջած չէր. չուզելով տարօրինակ բան մը ընել, նամանաւանդ վախնալով որ Գոգէթին աչքը կը բանայ. բայց ժան Վալթան փայլալէնալի և սոսկալի աչերով ուղղակի Մարիուսին կը նայէր այն ժամերուն մէջ որոնք շատ քաղցր ժամեր էին երկու սիրահարներուն համար, և ուր Գոգէթ իր ժպիտը կ'ուղղէր սիրով արբիւ Մարիուսին. երիտասարդը միայն այս ժպիտը

կը նշմարէր և հիմակ այս աշխարհի մէջ ուրիշ բան չէր տեսներ եթէ ոչ պաշտելի դէմք մը որ կը փողփողէր: Թէեւ ժան Վալթան ա' չարակամ զգացում մը ունեւայնաւ անկարող կը կարծէր ինքզինքը, կային սակայն այնպիսի վայրկեաններ ուր՝ երբ հոն տեսնէր Մարիուսը՝ վերստին վայրենաբարոյ և անողորմ մը ըլլալ կը կարծէր, և կ'զգար թէ նորէն կը բացուին և այս երկկարծէր, և կ'զգար թէ նորէն կը բացուին և այս երկտասարդին դէմ կը զայրանան իր սրտին այն հինատապարդին դէմ կը զայրանան իր սրտին այն հինալուրջ անդունդները որոնց մէջ այնքան բարկութիւն կար ժամանակաւ: Գրեթէ այնպէս կը թուէր իրեն թէ իր սրտին մէջ անծանօթ հրալեռներու բերաններ կը կազմուէին նորէն:

Մարիուս անմտութիւնը չարունակեց: Օր մը Ուէսթփոլոցը գնաց Գոգէթին ետեւէն: Օր մըն ալ դռնապանին հետ խօսեցաւ: Դռնապանն ալ իր կողմէն խօսելով ըսաւ ժան Վալթանին. — Պարոն, հետաքրքիր երիտասարդ մը եկաւ և ձեզի հարցուց. «Վէ այդ երիտասարդը:— Լեւեւեալ օր ժան Վալթան անգամ մը Մարիուսին նայեցաւ այն նայուածքով զոր այս վերջապէս նշմարեց: Ութ օր ետք ժան Վալթան տունէն ելած էր: Երգում ըրաւ ինքնին ա' ընաւ Լիւքսէմպուրկ չերթալու, ոչ ալ Ուէսթի փողոցը, Բլիւմէ փողոցի տունը կրուեցաւ նորէն:

Գոգէթ չգանգատեցաւ, բան մը չըսաւ, հարցում մը չըրաւ, չուզեց ամենեւին պատճառ մը հասկնալ. արդէն հասած էր այն կէտին ուր սիրահար մը կը վախնայ որ իր գաղտնիքը չգուշակուի ու չմատնուի: Ժան Վալթան ամենեւին փորձառութիւն չունէր այս տեսակ թշուառութեանց նկատմամբ. միայն ասոնք են զմայլելի թշուառութիւններ և միայն այս թշուառութիւնները անծանօթ մնացած էին ժան Վալթանին, և անաւոր համար չը հասկցաւ Գոգէթին լռութեան ծանրա-

կշիռ նշանակութիւնը: Դիտեց միայն թէ տրամութիւն մը եկած էր անոր վրայ, և ինքն ալ տխրեցաւ: Ասոնք երկու կողմէն ալ կռիւի բռնուող անփորձութիւններ էին: Ժան Վալթան անգամ մը փորձ մը քրաւ:

— Կ'ուզես Լիւքսէնպուրկ գալ, հարցուց Գօզէթին: Գօզէթի տեղոյն դէմքը ճառագայթէ մը լուսաւորեցաւ:

— Այո', քսաւ Գօզէթ:

Յլան Լիւքսէնպուրկ գացին: Երեք ամիս անցած էր, Մարիուս ա'լ Լիւքսէնպուրկ չէր երթար: Մարիուս հոն չէր:

Հետեւեալ օրը Ժան Վալթան դարձեալ հարցուց Գօզէթին:

— Կ'ուզես Լիւքսէնպուրկ գալ:

Ոչ, պատասխանեց տրամապէս և քաղցրութեամբ: Ժան Վալթան Գօզէթին այս տրամութիւնէ զլարեցաւ, և քաղցրութիւնէ սաստիկ տրամեցաւ:

Ինչ կ'անցնէր արդեօք այս շատ մատղաշ և արդէն խիստ անթափանցելի մտքէն: Ինչ էր այն որ անոր մէջ տեղի ունենալու վրայ էր: Ինչ կը պատահէր Գօզէթի սրտին: Երբեմն Ժան Վալթան փոխանակ պառկելու իր խշտեակին քով նստած կը կենար գլուխը ձեռքերուն մէջ առած, և ամբողջ գիշերներ կ'անցնէր ինքնին հարցնելով: Ինչ կայ արդեօք Գօզէթին մտքին մէջ, և իտաճելով այն իրերու վրայ որոնց նկատմամբ կրնար մտածել Գօզէթ:

Այլ սակայն այս ամէնուն նկատմամբ բան մը չէր յայտնէր Գօզէթին: Ոչ վիսութիւն, ոչ ալ խստութիւն կը ցուցունէր: Սովորութեանը համեմատ միշտ հանդարտ և բարեսէր էր կերպարանքը: Ժան Վալթանին ձեւերը սովորականէն աւելի գորովալի և հայրական էին: Եթէ նուազ ուրախութիւն ունենալը գուշակել

սուղ պատճառ մը ունէր, այն ալ իր սովորականէն աւելի հեգութիւն ունենալն էր:

Միւս կողմէ ալ Գօզէթ կը տկարանար: Ինչպէս որ ուրախութիւն վայելած էր Մարիուսի ներկայութենէն, հիմակ ալ անոր տարակայութենէն տառապանք կը կրէր զարմանալի կերպով մը, և առանց ճշգրտապէս գիտնալու: Երբ Ժան Վալթան դադարած էր զինքը տանելու՝ իրենց սովորութեանը համեմատ Ժուռ գալու համար, կնոջ քնադդուով Գօզէթի սրտին անյայտապէս փսփսացած էր թէ պէտք չէր Լիւքսէնպուրկի նկատմամբ մասնաւոր յօժարութիւն ցուցնել և թէ իր հայրը զինքը տանելու ալ բլլար, երթալը համար չէր թաքցնէր միեւնոյն բանն էր իրեն համար: Բայց անկէ ետք օրեր, շաբաթներ, ամիսներ անցան: Ժան Վալթան լռելեայն ընդունած էր Գօզէթին լոկն հաւանութիւնը: Գօզէթ ցաւեցաւ այսպիսի անտարբերութիւն մը ցուցնելուն համար: Ա'լ շատ ուշ էր: Այն օրն ուր Գօզէթ դարձեալ Լիւքսէնպուրկ գնաց, Մարիուս հոն չէր: Ուրեմն Մարիուս աներեւոյթ եղած էր. ալ չէր դարձիւնք ընելու էր. վերստին պիտի տեսնէր արդեօք զայն: Սրտին մէջ այնպիսի վիշտ մը զգաց զոր ոչինչ կը փառաւորէր և որ ամէն օր կ'աւելնար. ա'լ չգիտցաւ թէ ինչու էր թէ ամառ, արեւ կար թէ անձրեւ կուգար. թռչունները կ'երգէին թէ ոչ, շիփորուկներու թէ մարդիկ կ'ապրէին թէ ոչ: Դեռ անկէ առաջ էր Լիւքսէնպուրկ թիւրքերէն աւելի զմայլելի էր թէ ոչ. ձերմակեղէնները նաշիհի ջուրով աղէկ թրջուած էին թէ ոչ. թէ Թուսէն տունին պաշարքի սակարկութիւնը աղէկ ըրած էր թէ ոչ. ընկճուած և մտածուքով պաշարուած մնաց, միայն մէկ խորհուրդի ուշադիր ըլլալով, աղօտապէս և անշարժ կերպով մը նայելով՝ իբր այնպիսի անձ մը որ գիշերը կը նայի դէպ այն սեւածոյր և խորունկ տեղը ուրկէ տեսիլք մը աներեւոյթ եղած է:

տեն Բարբղի քաղաքացուներուն մօտերը՝ գրեթէ քաղաքին հետ խառնուած՝ տեսակ մը անշուք դաշտեր կային։ Ժան Վալթան մեծ սիրով այս դաշտերը կ'երթար ուր Գօղէթ չէր ձանձրանար։ Հոն Ժան Վալթան առանձնութիւն, Գօղէթ ալ ազատութիւն կը վայելէր։ Հոն նէ պղտիկ աղջիկ կը դառնար, կրնար վազվզել և գրեթէ խաղալ, փեղոյրը կը հանէր, Ժան Վալթանի ծունկերուն վրայ կը դնէր և ծաղկի փունջեր կը ժողվէր։ Գօղէթ և Ժան Վալթան՝ իրենց կիւնքին տխրելէն ետքն ալ՝ առաւօտները չըջագայելու սովորութիւնը թողած չէին։

Արդ հոկտեմբերի մէջ առտու մը, 1831ի աշնան կատարեալ պայծառութենէն հրապուրուելով տունէն ելած էին և Մէնի դուռին մօտ կը դանուէին նոր լուսնալու ժամանակ։ Տակաւին արշալոյս չէր ալ այդ, դմայելի և ահաւոր վայրկեան։

Սմենուրեք հանգարտութիւն և լռութիւն կը տիրէր. սալարկին վրայ ժարդ չկար. ձամբուն վարի կողմերը քանի մը սակաւաթիւ բանուորներ կային որոնք աշխատելու կ'երթային և հազիւ հազ կը նշմարուէին։

Ժան Վալթան կողմնական ծառուղիին մէջ փայտաբանի մը դուռին առջեւ դրուած ատաղձներուն վրա նստաւ։ Դէմքը դէպի ձամբան և կոնակը արեւին կողմը դարձուցած էր. կը մոռնար արեւը որ պահ մը ետքը պիտի ելլէր. պաշարած էր զինք այն խորունկ մտախոհութեանց մէջ որոնց մէջ մարդուս միտքը բոլորովին կ'ամփոփուի, որոնք նայուածքը անգամ կը բանաւորին և որոնք չորս պատերու զօրութիւնը ունին։

Յանկարծ Գօղէթ պոռաց.— Հա՛յր, կարծեմ թէ սա կողմէն բան մը կայ։ Ժան Վալթան վեր բրաւ աչքերը։ Գօղէթ իրաւունք ունէր։

Այն սալարկը՝ որ Մէնի հին դուռին կը յանգի,

Սէվրի փողոցը կ'երկայնցնէ, և ներքին պուլվարէն ուղիղ անկիւնի ձեւով կը կարուի։ Սալարկին և պուլվարին անկիւնէն, ճիշդ այն տեղէն ուր կը ճղին այս ձամբաները, աղմուկ մը կը լսուէր զոր դժուար էր մեկնել այնպիսի ժամանակ մը, և խառնաշփոթ բան մը երեւալով ձամբան կը խափանէր։ Չգիտեմ ի՞նչ մը պիտի տեսնէ բան մը պուլվարէն գալով սալարկը կը մտնէր։

Այս բանը Վը մեծնար, կարծես թէ կարգաւ կը շարժէր. սակայն սրածայր իրեր ունէր և կը սարսուէր. կառքի մը կը նմանէր, բայց կարելի չէր որոշակի նշմարել թէ ի՞նչ էր բեռը։ Երիվարներ, անիւներ, աղաղակներ կային. մարակներու շաշուճները կը լսուէին։ Հետզհետէ ծրագիրներ որոշուեցան, թէեւ խաւարին մէջ ընկղմած էին։ Իրօք կառք մըն էր այն որ պուլվարէն դառնալով ձամբան կը մտնէր և կ'ուղղուէր դէպի այն դուռը որու քովն էր Ժան Վալթան. այս կառքին ետեւէն ուրիշ մը երեւցաւ միեւնոյն տեսքով, յետոյ երրորդ մըն ալ, յետոյ չորրորդ մըն ալ. հետզհետէ պուլվարէն եօթ կառքեր երեւցան. ձիերուն գլուխը կառքերուն ետեւին կը դաչէր։ Այս կառքերուն վրայ շքանկարներ կը շարժէին. մթնշաղին մէջ կայծեր կը տեսնուէին որոնք կարծես թէ մերկ սուրեր էին. շառաչիւն մը կը լսուէր որ շղթաներու շարժումի կը նմանէր. այս բաները կը յառաջանային, ձայները կը մեծնային, կարծես թէ երազի երու խոռոչէն ելլող դարհուրելի բան մըն էր։

Երբ մօտեցաւ, ձեւ մը տեսաւ այն և ծառերուն ետեւը ծրագրուեցաւ հեռատեսիլ երեւոյթի ժողովուրդութիւնը ունենալով. երեւցող կառքերն ու իրերը, ամէնքն ալ ձերմկեցան. արեւը յամբապէս ելլելով արժեքային նշուլով մը կը դրուադէր այս գերեզմանական ու

միանգամայն կենդանի վերածուծր. չքանկարներու գլուխները դիակներու դէմք եղան. ահա ըսենք թէ ինչ էր իրողութիւնը:

Ճամբուն վրայ եօթ կառք կը քալէին կարգաւ: Առջի վեց կառքերը արարօրինակ շէնք մը ունէին, և կարծես թէ ապագործներու նեղ և նուրբ սայլեր էին. տեսակ մը երկայն ելարաններու կը նմանէին այս սայլերը որոնք երկու անիւի վրայ դրուած էին և որոնց առջեւի ծայրը պատգարակ էր: Ամէն մէկ սայլին՝ լաւ եւս է ըսել՝ ելարանին չորս ձի լծուած էին քով քովի: Այս ելարաններուն վրայ մարդերու տարօրինակ խումբեր զետեղուած էին: Դեռ քիչ էր լոյսը, հետեւաբար այս մարդերը չէին տեսնուեր, այլ կը գուշակուէին թէ ինչ մարդեր էին: Ամէն մէկ կառք քսանըչորս հոգի կը տանէր տասներկու քը մէկ և տասներկու քն ալ միւս կողմին վրայ ունենալով, ամէնքն ալ իրարու կռնակ դարձնելով անցորդներուն կը նայէին. անձնւոր դուրս կախած էր ոտները. ահա այսպէս կ'ուղևորէին այս մարդերը, որոնք կռնակին հետեւը բան մը կար որ ձայն կը հանէր և որ շղթայ մըն էր. ամէն մէկուն վրիզը նոյնպէս բան մը կար որ կը փայլէր և որ անուր մըն էր: Թէեւ անձնւոր իրեն յատուկ անուր մը ունէր, բայց ամէնքն ալ մէկ շղթայով շղթայուած էին, հետեւաբար եթէ այս քսանըչորս մարդերուն հարկ ըլլար սայլէն իջնել և քալել, տեսակ մը անողոքելի միութեամբ իրարու կապուած պիտի մայրն և գետնին վրայ օձի պէս պիտի քալէին: Եղնայրի տեղ շղթայ մը ունենալով գրեթէ օձասանդրին պէս: Ամէն մէկ կառքին առջեւ և ետեւը ոտք վրայ կանգնած երկու հրացանակիր մարդ կար, որոնց իւրաքանչիւրը իր ոտքին ներքեւ առած էր շղթային ամէն մէկ ծայրը: Անուրները քառակուսի էին, Եօթե-

րորդ կառքը՝ որ երկու կողմէն վանդակափակ և վրան բաց ահագին սայլ մըն էր՝ չորս անիւ և վեց ձի ունէր. այս սայլին մէջ երկաթէ կաթսաներու, ձուլածոյ սաներու, կրակարաններու և շղթաներու դէզ մը կար որ ձայն կը հանէր, և որու հետ խառնուած էին քանի մը կաշկանգուած մարդեր. ասոնք այն իրերու քով պառկած և կ'երեւար թէ հիւանդ էին: Այս ահագին սայլը որու չորս կողմը ցանցի ծակերու պէս ծակեր կային, խարխուլ վանդակներ ունէր որոնք կ'երեւային թէ հին չարչարանաց ծառայած են:

Սալայատակի մէջտեղէն կ'երթային կառքերը, և ասոնց երկու կողմէն կրկին ցանկ մը կազմող պահապաններ կը քալէին: Այս պահապաններու տեսքը խայտառակ էր. Տիրեթթուարի իշխանութեան ժամանակի զինուորներուն պէս եռանկիւն զլիարկներ ունէին, ինչպէս նաեւ ազատ, ծակծկուած և գծած զգեստներ, ալ կար զինուորներու համազգեստներ և դիակներու բանթալօններ՝ կէս մը գորշագոյն և կէս մը կապտադոյն և գրեթէ ծուրկ ծուրկ. կարմիր ուսադիրներ, մախաղի դեղին փոկեր, կաղամբի դաճակներ հրացաններ և գաւազաններ. վերջապէս տեսակ մը սինջոր զինուորներ էին անոնք: Ան որ անոնց պարագլուխը կ'երեւար սուրհանդակի մտրակ մը ունէր ձեռքը: Այս ամէն մանրամասն իրերը մթնշաղէն ներկուելով հետըզհետէ կը ծրագրուէին լոյսէն որ երթալով կը շատնար: Կարաւանին ետեւէն և առջեւէն ծանրաճեաց և սպառազէն ձիաւորներ կը քալէին թուր ի ձեռին:

Այս կառքերուն շարքը այնքան երկար էր որ առջի կառքը քաղաքագլուխը քով հասած միջոցին վերջինը հազիւ թէ պուլվարէն ելլելով օալարկը կը մանէր:

Ինչպէս ստէպ կը պատահի, Բարիզի մէջ, չգիտեմ ո՛ւրկէ ելլող և ակնթարթի մը մէջ խմբուող բազ-

մութիւն մը ստարկին երկու կողմը կը խոնուէր ա-
ճապարանքով և կը նայէր: Մօտակայ գոիւններէն մար-
դեր կուգային զիրար կանչելով և պարտիզպանները
սանդալներով կը վազէին տեսնելու համար:

Արեւը ծագեցաւ յանկարծ. արեւելքին անբաւ ճա-
ռագայթը ժայթքեցաւ, և ահա կրնար կարծուիլ թէ կը
հրավառէր այս աշխարհի վայրենական գլուխները: Լեզու-
ները քակուեցան. հեղինական ծիծաղներու, հայհոյու-
թեանց և երգերու հրդեհ մը սկսաւ շաշել: Հորիզոնա-
կան լայնածաւալ լոյսը երկուքի բաժնեց կառքերուն
բոլոր շարքը՝ մարդերուն գլուխները և մարմինները
լուսաւորելով, իսկ ոտքերը և անիւները մութին մէջ
թողլով: Մտածումները երեսներու վրայ երեւցաւ.
զարհուրելի եղաւ այս վայրկեանը ու դիմակները ին-
կան և սկսան տեսնուիլ դեւերու բոլորովին մերկ և
անապօրոյն հոգիներ: Այս ամբոխը լուսաւորուելով
հանդերձ խաւարած մնաց: Ոմանք զուարթ ըլլալով,
իրենց բերանը փետուրի խողովակներ ունէին ուրկէ
բազմութեան վրայ ոջիւններ և մօղակներ կը փչէին՝
կիւները ընտրելով. արշալոյսը շուքերուն սեւութեամբ
կը շեշտէր այս եղկելի կերպարանքները, որոնց մէջ
չկար մէկը որ թշուառութեան ծայրայեղութեան պատ-
ճառաւ աճեւութիւն մը առած չըլլար. այնքան սոսկա-
լի էին որ կարծես թէ արեւին պայծառութիւնը փայ-
լակնային նշոյլի կը փոխէին: Առջեւէն գացող կառքին
մարդերը վայրենական զուարթութեամբ և իրենց բո-
լոր ոյժովը «Լա Վէսթալ» բռնած խառնխուռն երգ մը
սկսելով միօրինակ կ'երգէին. այս երգը Տէղոթէի հե-
ղինակութիւնն էր և այն ժամանակ անուանի. ծառերը
սոսկալի սարսուռով մը կը շարժէին. կողմնական ծա-
ռուղիներու մէջ քաղքենիներու երեսներ կային որոնք
ապուշներու յատուկ երանութեամբ մը մտիկ կ'ընէին
ճիւղներու երգած այս խեղիատակութիւնները:

Ժան Վալթանին աչքը աճարկու տեսք մը առած
էր. ա՛յ բիր մը չէր աչքը, այլ այն նուրբ ապակին որ
տեսակ մը անբողոքներու նայուածքին կը լաջորդէ,
նայուածք մը որ կարծես թէ իրականութեան գիտակ-
ցութիւնը չունի, և որու մէջ սարսափներու և մեծա-
մեծ աղէտներու ցուումը կը փայլատակի: Չէ թէ տե-
մեծ աղէտներու ցուումը կը փայլատակի: Չէ թէ տե-
սարանի մը կը նայէր, այլ երեւոյթ մը կը տեսնէր,
ահաբեկ: Ուղեց ելլել, խոյս տալ, ազատիլ, բայց
չկրգաւ ոտքը շարժել: Երբեմն մարդուս տեսած իրերը
կը բռնեն և կը կեցնեն զինքը: Ժան Վալթան կեցած
տեղը սեւեռեցաւ, քար կտրեցաւ, ապշեցաւ և անմեկ-
նելի ու խառն ի խռոն անձկութեամբ մը համակուե-
լով հարցուց թէ ի՞նչ կը նշանակէր այս գերեզմանա-
կան հալածումը. և թէ ուրկէ կ'ելլէր զինք հալածող
այս հանրագիւական տեսարանը: Յանկարծ ձեռքը
ճակտին տարաւ. սովորական շարժում այն անձերու
որոնց յիշողութիւնը կ'արթնայ յանկարծ. յիշեց ժան
Վալթան թէ իրօք այս էր ուղեգիծը. թէ սովորութիւն
եղած էր այսպիսի շեղումով մը ուղեւորիլ չհանդիպե-
լու համար թագաւորին, ըստ որում միշտ հնարին է
հանդիպիլ անոր Յոնթէնըպլոյի ճամբուն վրայ, և թէ
երեսունըհինգ տարի առաջ ինքն ալ անցած էր Բարիզի
այս դուռնէն:

Գօգէթ թէեւ տարբեր քարասփ մը կը զգար, բայց
ինքն ալ ժան Վալթանին չափ կը սարսափէր: Չէր
հասկնար Գօգէթ թէ ի՞նչ է այն անցածը, չունչը բըռ-
նուած էր. տեսածը անկարելի կը թուէր իրեն. վեր-
ջապէս գոչեց.

— Հա՛յր, ի՞նչ կայ այս կառքերուն մէջ:

Ժան Վալթան պատասխանեց.

— Թիպարաներ:

— Ո՛ւր կ'երթան:

— Թիարան: —

Նոյն պահուն հարիւրաւոր ձեռքեր գաւազանի հար-
ւածները բազմապատկեցին ժրութեամբ. ոմանք ալ
թուրի կոնակով սկսան հարուած տալ, կարծես թէ
մտրակներն ու գաւազանները կը կտաղէին թիապարտ-
ներուն դէմ որոնք կը ծռէին. չարչարանքէն սոսկալի
հնազանդութիւն մը արտադրեցաւ, և ամէնքն ալ լոս-
ցին չղթայակապ դալներու պէս նայելով:

Գողէթ՝ որ մարմնովին կը դողար՝ դարձեալ հար-
ցուց ժան Վալթանին.

— Հա՛յր, մի՛թէ տակաւին մարդ են անոնք:

— Երբեմն, ըսաւ թշուառը:

Իրօք Շղթայն էին այս կռուքիքը որոնք լուսնա-
լէն առաջ Պիտէթրի բանաէն մեկնած էին և Մանի ճամ-
բան կը լոնէին Ֆոթէնըպլոյէն չանցնելու համար ուր
էր թաղաւորը այն ատեն: Այս շեղումին պատճառա-
ւանի ձամբորդութիւնը երեք չորս օր աւելի կը տե-
ւէր, բայց արքայական անձը չարչարանքի մը տեսքէն
խնայելու համար անշուշտ ներելի է երկարել այսպիսի
ուղեւորութիւն մը:

Ժան Վալթանն ատենը դարձաւ վշտաբեկ: Այսպիսի
հանդիպումներ ընդհանրութեան են՝ և իրենց թողած
յիշատակը գլորդումի մը կը նմանի:

Սակայն ժան Վալթան Գողէթին հետ Բաբելոնի
փողոցը հասնելով չնշմարեց թէ պատանուին ուրիշ
հարցումներ ըրաւ իրեն այն տեսած բանին նկատմամբ:
Ժան Վալթան թերեւս այնքան սաստիկ համակուած
էր զգացած վիշտովը որ չկրցաւ ոչ ըմբռնել ա-
նոր խօսքերը և ոչ պատասխանել: Միայն թէ րնթրի-
քէն ետք երբ Գողէթ իրմէ կը բաժնուէր երթալ պառ-
կելու համար: Ժան Վալթան լսեց թէ պատանուին
կէս ձայնով և ինքն իրեն խօսելու պէտք կ'ըսէր. — Այն-

մանկիս յիշող

պէս կ'է թուի ինձ թէ այս մարդերուն մէկուն եթէ
հանդիպիմ ճամբուս վրայ, միայն ի մօտուս տեսնե-
լովս կը մեռնիմ, ո՛ր Աստուած իմ:

Բարեբաղդարտը դիպումը ուղեց որ այս ողբալի
օրին հետեւեալ օրը՝ չգիտեմ ի՞նչ պաշտօնական տօնա-
խմբութեան մը առթիւ՝ Բաբիլի մէջ հանդէսներ ըլ-
լան: Ժան Վալթան իր ունակութիւնները բնաբարե-
լալ Գողէթը այս ուրախալի տօնախմբութեանց տարաւ՝
առջի օրուան յիշատակը մոռցնել տալու և բոլոր Բա-
բիլի զուարթագին՝ աղմուկին սղդղումովը ջնջելու հա-
մար այն սոսկալի բանը որ անոր առջեւէն անցած էր:
Ջօրահանդէսը որ տօնախմբութիւնը կը համեմէր՝ խիստ
բնականաբար չըջարեութեան կը հանէր համազգեստ-
ները: Ժան Վալթան իր ազգային պահակի թիկնոցը
հազաւ՝ ապաստանող մարդու մը պէս ներքնապէս ա-
նորոյ զգացում մը ունենալով: Սակայն թուեցաւ ժան
Վալթանի թէ հասաւ այն նպատակին զոր ունէր այս
չըջագայութիւնը: Գողէթ՝ որ ինքն իրեն օրէնք մը ը-
րած էր հաճելի ըլլալ իր հօրը, պատանութեան յա-
տուկ դիւրեակամ յօժարութեամբ մը և առանց ամենա-
փոքր գփուարութեան հաւանեցաւ զբօսնելու, և խիստ
անարգու տհաճութիւն մը չցուցուց ուրախութեան
այն հասարակային սկուտեղին որ կ'անուանի հանրային
տօնախմբութիւն մը. հետեւաբար ժան Վալթան կտր-
ծեց թէ յաջողեցաւ իր նպատակին հասնելու և թէ ալ
սոսկալի երեւոյթին հետք մնացած չէր:

Ժան Վալթան կանոն դրած էր իրեն չերեւալ պար-
տէզին մէջ և Գողէթ ալ տրտմիլ սկսեցէն ի վեր սովո-
րութիւն ըրած էր իր սենեակէն դուրս չելնելու. արդ
այն հանրային տօնախմբութեանէն քանի մը օր ետք
անգամ մըն ալ մէկը իր կանոնին և միւսն ալ իր սո-
վորութեան հակառակ վարուեցան՝ արեւազեղ առտու

մը պարտէզը գալով և սանդուղին վրայ կենալով : Գօգէթ անկողնէն նոր ելլելով, ուսերէն մինչև ոտքերը ծածկող վերաբկու մը անցուցած էր, և առաւօտեան այս առտնին հագուստով՝ որով նորաւի աղջիկները ծածկուելով պաշտելի կերպարանք մը կ'առնեն և որ կարծես աստղի մը վրայ ամպ մըն է, ոտքի վրայ կը կենար, և մարդարտածաղկի մը տերեւիկները կը թափթփէր, գլուխը լոյսին մէջ, դէմքն ալ վարդի մը պէս կարմրադեղ էր գիշերը պատուական քուն մը քնացած ըլլալուն համար. ծերուկը խանդաղատանքով և քաղցրութեամբ տնայր կը նայէր : Գօգէթ չէր գիտեր այն գմայելի սուսնդութիւնը որ է. «կը սիրեմ զքեզ, փոքր ինչ, եռանգազին» և ին. ո՞վ իրեն սորվեցուցած կրնար ըլլալ զայն : Բնազդու մով, անմեղութեամբ այս ծաղիկը ձեռքը առած էր առանց բնաւ գիտնալու թէ մարդարտածաղկի մը տերեւիկները հանելը սիրտ մը ստկել է : Եթէ թախծութիւն անունով և ժպտող չորրորդ Խարիթեան քոյր մը ըլլար, Գօգէթ ահա այս Խարիթեան քոյրին կերպարանքը ունեցած կ'ըլլար : Ժան վալժան ծաղիկի վրայ Գօգէթին պզտիկ մատերուն նայելով ակնապիշ կը չլանար, և ամէն բան կը մոռնար պատանուհիին այս ճառագայթումը տեսնելով : Մօտակայ մացառի մը մէջէն կարմրալանջ մը կը փափար. երկնից վրայէն սպիտակ ամպեր այնքան զուարթութեամբ կ'անցնէին որ կարծես թէ նոր ազատութիւն դուրս ելին : Գօգէթ անընդհատ իր ծաղիկին տերեւիկները կը թափէր ուշադիր. կ'երեւար թէ բան մը կը մտածէր. բայց անշուշտ գմայելի բան մը ըլլալու էր մտածած բանը. յանկարծ գլուխը դարձուց ուսին վրայէն՝ կարապի յատուկ քնքուշ յարութեամբ մը և հարցուց Ժան վալժանին. — Հայր, ի՞նչ բան է այն թիւրբան ըսածդ :

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԻՐԳ

ՎԱՐԻ ԶԵՆՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ ԿՐՆԱՅ ՎԵՐԻ ԶԵՆՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ ԸԼԼԱԼ

Գ Լ Ո Ւ Ե Ա .

ԴՈՒՐԱՆՆ ԿԼԻՐԳ, ՆԵՐԱՆ ԲՈՅԺ

Այսպէս կեանքը աստիճանաբար կը տխրէր : Ժան վալժան և Գօգէթ ա'լ միայն մէկ զբօսանք ունէին որ ժամանակաւ իրենց երանութիւն էր այսինքն երթալ և անցքիներուն հաց, ցրտահարներուն ալ զգեստ տալ : Ժան վալժան աղքատներուն այս կերպով այցելութեան դացած ժամանակ շատ անգամ Գօգէթն ալ հետը կ'առնէր. այս այցելութեանց առթիւ փոքր ինչ կը գտնէին այն օրտահոս աւիւնը զոր ժամանակաւ ունէին իրարու նկատմամբ, և երբեմն, եթէ օրը լաւ անցուցած ըլլային, եթէ շատ մը կարօտեալներու օգնութիւն ըրած և շատ մը պզտիկ մանկանց կենդանութիւն և ջերմութիւն տուած ըլլային, Գօգէթ երկիւղին քիչ մը զուարթ կ'ըլլար : Ահա այս միջոցին այցելութիւն ըրած էին Ժանտրէթի որջը : Այս այցելութենէն օր մը ետք առաւօտուն Ժան

Վալթան ֆեոդոր եկաւ. ասորով թեանը համեմատ հան-
դարտ էր, բայց ձախ թեւին վրայ մեծ վէրք մը ունէր
որ խիստ դրդուած, խիստ թունաւոր և այրածի նման
վէրք մըն էր և որու նկատմամբ մեկնութիւն մը տուաւ
Գօղէթին: Այս վէրքին պատճառաւ ամիս մը ջերմի
հիւանդութիւն քաշելով չկրցաւ դուրս ելնել: Չուղեց
որ և է բժիշկ տեսնել, Երբ Գօղէթ կ'ստիպէր բժիշկ մը
բերել տալու, ժան Վալթան կ'ըսէր. Շահեբու բժիշկը
կանչէ:

Գօղէթ երկնային կերպարանքով մը և ժան Վալ-
թանին օգտակար ըլլալու հրեշտակային երանութիւն
զգալով կը դարմանէր անոր վէրքը, և ժան Վալթան
անկէ այսպէս դարմանուելով վերադառնալով կ'զգար իր հին
ուրախութիւնը, կ'զգար նաեւ թէ կը փարատէին իր
երկիրդներն և անձկութիւնները, և Գօղէթին նայելով
հոգեպէջ՝ կ'ըսէր. Ո՛հ, ի՛նչ օգտաւէտ վէրք. ինչ բարի
հիւանդութիւն:

Գօղէթ՝ տեսնելով թէ հիւանդ է իր հայրը՝ քեօշ-
կէն խոյս տուած և վերադառնալով սկսած էր պղծիկ օթեակը
և յեանաբակը բնակել յօթարակամ: Իր բոլոր օրերը
ժան Վալթանին քով կ'անցնէր և անոր ուղած գիրքերը
կը կարդար բարձր ձայնով որպէս զի մտիկ ընէ ժան
Վալթան:

Այնքան մեծ էր երանութիւնն որ ժօնարէթի որջին
մէջ Թենարտիէններէն անակնկալ կերպով ճանչցուած
և անոնցմէ ախպիսի ընդունելութիւն մը գտած ըլլալը
կերպով մը իր վրայէն սպրդելով անյայտ եղած էր:
Յաջողած էր փախչելու. իր հետքը յայտնի ըրած չէր,
միթէ հօգն էին մեւս բաները. այս իրողութիւնը մի
միայն այն թշուառականներուն վրայ ցաւելու համար
միտքը կը բերէր: Ահա հիմա բանտարկուած են, և
այսուհետեւ անկարող լլաւ տալու, բայց ի՛նչ կարօ-

տաբեկ և սղբալի ընտանիք, կ'ըսէր մտապէս ժան
Վալթան:

Իսկ Մէնի դուռէն անցնող սոսկալի երեւոյթին
նկատմամբ ա՛լ Գօղէթ խօսք մը ըսած չէր:

Գարունը կուգար. տարուան այս եղանակին մէջ
պարտէզը այնքան սքանչելի կերպարանք մը առած էր
որ ժան Վալթան Գօղէթին ըսաւ. — Երբեք պարտէզը
զացած չունիս. կ'ուղեմ որ հոն ժուռ գաս: — Ինչպէս
կ'ուղես, այնպէս թող ըլլաւ, հայր, ըսաւ Գօղէթ:

Եւ՝ իր հօրը հնազանդելու համար՝ սկսաւ պարտէ-
զին մէջ ժուռ գալ առաջուան պէս և շատ անգամ
մինակ. վառնգի՝ ինչպէս ըսինք արդէն՝ ժան Վալթան
գրեթէ երբեք չէր գար այս պարտէզը, հաւանօրէն
վախնալով որ գուցէ վառնակէն կը նշմարուի:

Ժան Վալթանի վէրքը տարբեր ընթացք մը տուած
էր իր վիճակին:

Գօղէթ երբ տեսաւ թէ հայրը նուազ կը տառապէր
բոյժ կը գտնէր և երջանիկ կ'երեւար, գոհունակու-
թիւն մը ունեցաւ զոր և ոչ իսկ նշմարեց, վառնգի
խիստ յամբապէս և բնական կերպով մը եկած էր ան:
Մանաւանդ թէ Մարտ ամիսը եկած էր, օրերը կ'եր-
կնային, ձմեռը կ'անցնէր, ձմեռը միշտ մեր տրամադ-
րութիւններէն բան մը կը տանի հետը, յետոյ ապրիլը
եկաւ, ապրիլ որ ամառուան արշալոյսն է, որ ամէն
այգերու պէս զովարար և ամէն մանուկներու պէս
զուարթ է. թէեւ երբեմն կուլայ նորածինի պէս, ինչ-
պէս է ինք: Բնութիւնը այս ամիսին մէջ զմայելի
նշոյլներ ունի որոնք երկինքէն, ամպերէն, ծառերէն,
մարգագետիններէն և ծաղիկներէն մարդու սիրտը կը
փոխադրուին:

Ժան Վալթան սրտագին ուրախութեամբ կը դիտէր
որ Գօղէթ իր առջի կարմրութիւնը և կայտառութիւնը
կ'ստանար:

— Ո՛հ, ի՞նչ բարի վերք, կ'ըսէր մեղմիւ:

Նւ երախտապէս էր թէնարտիէներուն:

Վերքին բուժուելէն քաջ ժամն Վալթան սկսած էր առջի սովորութեանը համեմատ պտոյտներ ընել առանձնական տեղեր և վերջալոյսի ժամանակ:

Բայց կը սխալին անոնք որ կը կարծեն թէ կարելի է այսպէս ժուռ գալ Բարեզի անքնակ կողմերը՝ առանց հանդիպելու արկածի մը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

ԲԼԻԻԹԱՐԳ ԽԱԹՈՒՆԸ ԵՐԵՒԱՅԹ ՄԷ

ՄԵԿՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՉՇՓՈԹԻՐ

Իրիկուն մը պղտիկ Կավրօշը բան մը կերած չէր. յիշեց թէ առջի օրն ալ ճաշ ըրած չէր. անօթութիւնը կ'ըկսէր նեղութիւն տալ իրեն. ուստի օրօշեց ընթերցու փորձ մը ընել: Սալբէթրիէրի անդրի կողմը աւայի տեղերը թափառելու գնաց, վասնզի հոն կը գտնուին առանկակալ շահերը. ուր մարդ չկայ, բան մը կրնայ գտնուիլ: Հասաւ մինչեւ տեղ մը ուր ժողովուրդ կար. թուեցաւ Կավրօշի թէ Աւստրիլիցի դիւղն էր այն:

Նախապէս անգամ մը այս կողմերը ղեգներով պարտեղ մը և պարտեղին մէջն ալ բաւական լուսնի ձորենի մը նշմարած էր. դիտած էր նաև թէ ծեր մը և պառաւ մը կը յաճախէին այս պարտեղը: Պարտեղին քով առանձնական գոբի մը կար որ քարայտակ չունէր և որու երկու կողմը՝ փոխանակ առնի՝ մացառներ կային. այս գոբիը ցանկով մը կը զատուէր պարտեղէն:

Կավրօշ դէպ ի պարտեղը ուղղուեցաւ. գտաւ գոբի, տեսաւ ինձորենին, նշմարեց նաև մրգանոցը, քրննեց ցանկը. ցանկէ մը անցնելու համար ստուգ մը կը բաւէ: Հետզհետէ երեկոյեան մութը կը սիրէր. գոբին մէջ կատու մը անգամ չկար: Կավրօշ ցանկին վրայ ելլել սկսաւ, յետոյ կանգ առաւ յանկարծ: Պարտեղին մէջ խօսող ձայներ կային: Կավրօշը ցանկին բաց տեղերուն մէկէն նայեցաւ:

Իրմէ երկու քայլ անդին ցանկին միւս կողմը և քովը տեսաւ մը նստարանի պէս երկնցած քար մը կար: Կավրօշ ծակ մը բանալ կը մտածէր ներս մտնելու համար, բայց այս ծակը դինքը պիտի հանէր ճիշդ լու համար, բայց այս ծակը դինքը պիտի հանէր ճիշդ այն տեղը ուր էր քարէ նստարանը: Այս քարին վրայ պարտեղին ծեր մարդը նստած, առջեւն ալ պառաւը ոտքի վրայ կը կենար: Պառաւը կը կմկմար: Կավրօշ անխոհեմութիւն չսեպեց մտիկ ընելը:

— Պ. Մապէօֆ, կ'ըսէր պառաւը:

— Մապէօֆ, ըսաւ մտապէս Կավրօշ, զուարճալի անուն մըն է այս:

Ծերը՝ որու կ'ուղղուէր հարցումը՝ ձայն մը չհանեց: Պառաւը կրկնեց:

— Պ. Մապէօֆ:

Ծերը առանց աչքերը վեր ընելու՝ օրօշեց պատասխան մը տալ:

— Ի՞նչ է Բլիւթարգ խաթուն:

Բլիւթարգ խաթուն, ըսաւ մտապէս Կավրօշ, ա՛ռ քեզ ուրիշ զուարճալի անուն մըն ալ:

Բլիւթարգ խաթունը կրկնեց, և ծերը ստիպուեցաւ ընդունելու խօսակցութիւնը:

— Տանտէրը գոհ չէ:

— Ինչո՞ւ:

— Ինք ամսուան վարձք կը պարպինք:

— Երեք ամիս ետքը տարեկան վարձք պիտի պարտինք :

— Կ'ըսէ թէ պիտի արտաքսէ ձեզի :

— Թող արտաքսէ :

— Նպարավաճառը ստակ կը պահանջէ : Ա'լ փայտ չուզեր տալ : Այս ձմեռ ինչպէս պիտի տաքնանք : Փայտ չպիտի ունենանք :

— Արեւին կը տաքնանք :

— Մասվաճաճը կանխիկ կ'ուզէ ստակը . ա'լ չուզեր միս տալ :

— Շատ աղէկ : Միսը դժուարաւ կը մարսեմ : Դըժ- ուարամարս է այն :

— Ինչ պիտի ունենաք ճաշելու համար :

— Հաց :

— Հացագործը ի հաշիւ ստակ կը պահանջէ, և կ'ըսէ թէ հաց չպիտի տայ եթէ ստակ չտանք :

— Լա'ւ :

— Ինչ պիտի ուտէք :

— Խնձորենիին խնձորները :

— Բայց պարօն, ասանկ առանց ստակի կարելի չէ ապրիլ :

— Ստակ չունիմ :

Պառաւր մեկնեցաւ . ծերը մինակ մնալով սկսաւ խորհիլ, Կավրօյ նոյնպէս կը խորհէր : Գրեթէ գիշեր էր :

Կավրօյի խորհրդածութեան առաջին հետեւանքը Իդաւ ցանկին տակ կ'ընկնէր՝ փոխանակ վրայէն ցատկելով պարտէզը մտնելու : Մացառին վարի կողմը ոստերը քիչ մը կը մեկուսէին :

— Վա'յ, պոռաց Կավրօյ մեքենայէս, ահա ննջարան մը, և հոն սմքեցաւ : Իր կոնակը գրեթէ Մապէօֆին նստաբանին տուած էր, Կավրօյ ութսնամեայ ծերին շնչառութիւնը կը լսէր :

Այն ատեն Կավրօյ ճաշելու տեղ ուզեց քնանալ :

Բայց երբ կատու մը կը քնանայ, մէկ աչքով կը քնանայ : Կավրօյ կը մրափէր ու միանգամայն կը դիտէր :

Վերջալուստային երկնից սպիտակութիւնը գետինը կը սպիտակէր, և գոհնը միջին մացառներու երկու շարքի մէջ կ'ապտագոյն մը կը կողմէր :

Յանկարծ երկու շքանկար երեւցաւ այս սպիտականման գծին վրայ, մէկը առջեւէն կուգար, միւսն ալ ետեւէն և քիչ մը հեռուէն :

— Ահա երկու մարդ, մրմնաց Կավրօյ :

Առջի շքանկարը ծեր, կոր և խորհուն, անշուք կերպով հագուած և ծերութեանը պատճառաւ կամաց կամաց քալող մը կ'երեւար, որ գիշերը դեղերելու ելած էր աստղերու ճառագայթին :

Երկրորդը գիղիղ, հաստաւ և նրբահասակ կ'երեւար : Առջեւէն գացողին քայլերուն համեմատ կը քալէր, բայց դիտող մը կը զգար թէ անոր քայլերուն կամայական յամրութեանը մէջ դիւրաշարժութիւն և և շուտութիւն կար : Այս շքանկարը չգիտեմ ինչպիսի վայրագ և ահարկու տեսք մը և միանգամայն այն ժամանակ վայելչասէր ըսուող երիտասարդի մը մարմնային հասակը ունէր : զլխարկը բարեձեւ էր, նաեւ թիկնոցը, որ սեւ և հաւանօրէն ընտիր գազմիրէ էր, և որ անոր մէջքին վրայ խիստ յարմարութեամբ դետեղուած կ'երեւար, Գլուխը կանգուն կը կենար տեսակ մը տունական վայելչութեամբ, և զլխարկին տակէն պատանեկան գալկաղէմ կերպարանք մը կ'ընդնշմարուէր :

Այս կերպարանքը վարդ մը ունէր բերանը : Այս երկրորդ շքանկարը կատարելապէս ծանօթ էր Կավրօյին, Մօնրարնասն էր ան :

Իսկ զՍտրօնովսի ալ / զՍտրօնովսի մարդիկ

Իսկ միւսին ո՛վ ըլլալը Կափոջ չէր գիտեր. բարեմիտ ծեր մը կ'երեւար ան:

Կափոջ անմիջապէս սկսաւ դիտել ուշադիր: Այս անցորդներէն մէկը հարկաւ դիտաւորութիւններ ունէր միւսին նկատմամբ: Կափոջ լաւ դիրք մը ունենալով կրնար տեսնել հետեւութիւնը: Խորշը խիստ յարմարութեամբ թաքստոց մը եղած էր:

Մօնթարնասին այսպիսի միջոցի մը մէջ, այսպիսի տեղ մը որսորդութեան ելլելը վտանգաւոր բան մըն էր: Կափոջ իր ստամբակութեանը յատուկ կարեկցութեան զգացումներով արգահատել կը զգար ծերին համար:

Ինչ ընելու էր. պէ՞տք էր միջամտել. բայց տկարութիւն մը ուրիշ տկարութեան մը ինչպէս կրնայ ձեռնուռնաւ ըլլալ: Մօնթարնաս կրնար խնդալ այսպիսի միջամտութեան մը վրայ: Կափոջ կը խոստովանէր իրովին թէ այս տասնըութը տարեկան ամենի հուզկանքին առջեւ երկու ճանճ կը սեպուէին, նախ ծերը և ապա պատանին:

Մինչդեռ Կափոջ կը խորհրդակցէր իրովին, յարձակում մը, յանկարծական և սուկալի յարձակում մը տեղի ունեցաւ: Վազրը ցիւրն վրայ, երիտասարդէ ճանճին վրայ կը յարձակէր: Մօնթարնաս յանկարծ վարդը նետեց, ծերունիին վրայ ոստեց, պարանոցին յարձակեցաւ, բռնեց և փարեցաւ անոր: Եւ Կափոջ հազիւ հազ կրցաւ զսպել աղաղակ մը: Վայրկեան մը ետք այս երկու մարդերէն մէկը միւսին տակը մնալով կը ճմուէր, կը հոնչէր, կը յուզուէր, կուրծքին վրայ մարմարեայ ծունկ մը ունենալով: Սակայն յարձակումը ունեցած չէր ճիշդ այն հետեւութիւնը զոր Կափոջ կարծած էր: Գետինը տապալելով փռուողը Մօնթարնասը, իսկ վրան կեցողը ծերն էր: Այս իրողութիւնը Կափ-

փոյին քովէն քանի մը քայլ անդին տեղի կ'ունենար:

Ծերը յարձակումը կրած, և փոխադարձաբար ինքն ալ յարձակած էր, և այնպիսի սարսափելի կերպով մը յարձակած էր որ ակնթարթի մը մէջ յարձակողին և յարձակումը կրողին պաշտօնները փոխուած էին:

— Ահա հինօրեայ աբի զինուոր մը, ըսաւ Կափոջ մտապէս:

Եւ չկրնալով համբերել ծափ զարկաւ, բայց այս ծափահարութիւնը ապարդիւն մնաց, վասնզի չսուեցաւ երկու կռուողներէն որոնք իրարու պլլուած և խուլցած էին և կռուելով իրարու կը խառնէին իրենց շունչերը:

Կռուութիւնը տիրեց: Մօնթարնաս դադրեցաւ կռուելէ: Մեռաւ արդեօք, ըսաւ Կափոջ մեկուսի:

Ծերուկը ալ խօսք մը արտասանած և ոչ ալ աղաղակ մը հնած էր: Ելաւ կայնեցաւ, և Կափոջ անոր ձայնը լսեց որ կ'ըսէր Մօնթարնասին.

— Ելի՛ր:

Մօնթարնաս ելաւ, բայց ծերը կը բռնէր զայն: Մօնթարնաս ոչխարէ մը բռնուող գայլի մը ամօթահար և կատաղի դիրքը ունէր:

Կափոջ կը նայէր և մտիկ կ'ընէր, ականջներովը աչքերը կրկնապակելու նկրտելով: Ահագին զուարճութիւն մը կը վայելէր:

Իբր հանդիսական երկիւղած անձկութիւն մը ունէր Կափոջ, և ահա ընդունեցաւ այս անձկութեան վարձը: Կրցաւ հեռուէն լաւ մը լսել յետագայ տրամախօսութիւնը որ մթութենէ չգիտեմ ի՞նչպիսի աղետաւոր ձայն մը փոխ կ'առնէր: Ծերուկը կը հարցնէր, Մօնթարնաս կը պատասխանէր:

— Քանի՞ տարեկան ես:

— Տասներեք:

— Ուժեղ և քաջողջ ես : Ինչո՞ւ չես աշխատիր :

— Աշխատութիւնը ձանձրալի է ինձ :

— Ի՞նչ է արհեստդ :

— Դատարկութիւն :

— Անկատարկ խօսէ : Կարելի՞ է բան մը ընել քեզի համար : Ի՞նչ ըլլալ կ'ուզես :

— Գող :

Պահ մը լռութիւն տիրեց : Ծերը խորունկ կերպով կը խորհէր անշարժ կենալով և թուանց ձգելու Մոնթերնաւը :

Ծերթ ընդ մերթ նորատի, ուժեղ և կայտառ հուղկահարը որոգայթը իյնալով բռնուող գազանի մը պէս կը ցնցուէր : Յնցում մը կուտար, ձերին ոտքը կարթելու կ'աշխատէր, մոլեգնաբար իր անդամները կը գալարէր, փախչելու կը ջանար : Ծերը անոր այս շարժումները կարծես թէ չէր նշմարեր, և մէկ ձեռքովը անոր երկու թիւերը բռնած էր բացարձակ ոյժի մը բացարձակ անտարբերութեամբ :

Ծերը ժամանակ մը մտախոհելէ ետք Մոնթերնաւին նայեցաւ ակնայեռ, ձայնը հանեց մեղմիկ, և այս մթութեան մէջ որ զիրենք կը պաշարէր տեսակ մը հանդիսաւոր ատենաբանութիւն ըրաւ անոր. Կովրօշ այս ատենաբանութեան և ոչ իսկ մէկ վանկը կորսնցուց :

— Որդե՛ս, ըսաւ ձերը, Մոնթերնաւին, ծուլութեամբ դու տաժանելի կեանք մը վարել կ'սկսիս : Ա՛հ, դու կ'ըսես թէ գատարկասուն պիտի ըլլաս, բայց պատրաստուէ աշխատելու : Մեքենայ մը կայ որ թիթեղագործ մեքենայ կ'անուանուի և որ ահարկու բան մըն է. տեսա՞ծ ես այս մեքենան : Պէտք է զգուշանալ այն մեքենայէն. սմանդուկ և անագորոյն բան մըն է այն. եթէ թիկնօցիդ ծայրը բռնելու ըլլայ, ա՛լ

մարմնովին կը բռնուի : Այս մեքենան է անգործութիւնը : Քանի որ դեռ ժամանակն է, կանգ ա՛ռ և աշատէ՛. թէ ոչ գործդ բուսաւ. քիչ մը եւս, և ահա մեքենայի անիւին ակռանեռուն մէջ պիտի խրիս : Անգամ մը բռնուելէն ետք ա՛յլ բան մը մի՛ յուսար : Պէտք է յոգնիլ ա՛լ, ծո՛յլդ դու : Ա՛լ հանգիստ չի կայ : Աշխատութեան երկաթէ ձեռքը բռնած է քեզի : Ձե՛ս ուզեր ապրուստդ ճարել, գործ մը ունենալ, պարտականութիւն մը կատարել, ուրիշներուն պէս ըլլալը ձանձրալի՞ է քեզի : Լա՛ւ, ուրեմն դու ուրիշներէ տարբեր վիճակ պիտի ունենաս : Աշխատիլը օրէնք է. ով որ չաշխատի ձանձրանալով, պիտի աշխատի տանջուելով : Ձե՛ս ուզեր բանւոր ըլլալ, ուրեմն գերի պիտի ըլլաս : Աշխատութիւնը մէկ կողմէն կը թողու քեզի, միւս կողմէն վերադառնալը արեւի վրայ. դու չես ուզեր անոր բարեկամը ըլլալ, ուրեմն գերին պիտի ըլլաս : Ա՛հ, քանի որ չուղեցիր մարդերու պէս պարկեշտութեամբ յոգնիլ, դատապարտեալներու պէս պիտի քրքարենիս : Պիտի հանչես ուր որ ուրիշները կ'երգեն : Ուրիշ մարդերու աշխատիլը պիտի տեսնես հեռուէն, վարէն, և պիտի կարծես թէ կը հանգչին անոնք : Հողագործը, հնձողը, նաւաստին, դարբինը, լոյսին պիտի երեւան քեզի իբր դարձալիս երանելիները : Ո՛հ, ի՛նչ պիտի ճառագայթներ կ'արձակուին սալէն : Արօրը քաշելը, խոտը կապելը ուրախութիւն է : Տօնախմբութիւն է հովին և աղատօրէն նաւարկելը : Բայց դո՛ւ, ծո՛յլդ դու, հո՛ղ փորէ, մինչեւ գետնը ձո՛ղ, գլորէ՛, քայլէ՛, քաշէ՛ պախուցդ. ահա՛ դժբախտին կառքերս : Ընտանիքս մըն ես : Կեանքը հրէշ մը պիտի ըլլայ քու բոլորտիդ : Երթալը, դալը, չնչնը սոսկալի աշխատութիւններ պիտի համարիս : Թողդ հարկը լիարժեքով բերի մը չափ ծանր պիտի երևի քեզի : Քեզի

համար լուծելի դժուարին խնդիր մը պիտի ըլլայ գիտնալը թէ արդեօք ասկէ՞ պէտք է քաշել թէ անկէ։ Ո՛վ որ ուզէ դուրս ելլել, դուռը կը հրէ, և անա այսքանո՞վ կ'աղաթի, և անա դուրսն է. բայց դու եթէ ուղես դուրս ելլել պիտի պարտաւորուիս պատգ բանալ։ Այս կամ աս բարձր տեղէն ըստ դիպուածի անդաւնդը պիտի իյնաս, բայց ի՞նչ է այն որու վրայ պիտի իյնաս։ Ինչ որ վաքն է, ինչ որ անյայտ է։ Կամ թէ բուխերիկի ծխահանէ մը պիտի մագլցիս անոր մէջ այրելու վտանգին ենթարկուելով, կամ թէ ճեմիչի խողովակէ մը պիտի աղաս անոր մէջ խղդուելու վտանգին ենթարկուելով։ Հապա ո՛ւր թողում այն ծակերը զոր պէտք է բանալ, քարերը զոր օրը քսան տնդամ հանել և նորէն տեղը դնել պէտք է, բուռերը զոր պէտք է պահել յարգալիր անկողնիդ մէջ։ Կղպակ մը կը տեսնես. քաղքենին գրպանին մէջ բանալի մը ունի զոր դարբինը շինած է։ Բայց դու երբս ուղես անդին անցնիլ, գատապարտուած ես սոսկալի հրաշակերտ մը շինելու. մեծ սու մը պիտի առնես և մէջտեղէն կտրելով երկու կտած պիտի բնես. ի՞նչ զործինելով. այն զործինելով զոր դու պիտի հնարես։ Քեզ կը պատկանի զսնալ զանոնք։ Յետոյ այս երկու կտածներուն ներսը պիտի պեղես, զգուշութիւն ընելով որ արտաքին կողմը ներքին պեղումէն չաւրուի բնաւ, և սուին բոլորտիքը և եզրին վրայ պտուտակի անցք մը պիտի բանաս այնպիսի կերպով որ այն երկու կտածը մին միւսին վրայ պնդապէս յարմարելով գոցուի իբր յատակ մը և իբր խուփ մը։ Երբ տակն ու վրան այսպէս պիտի գոցուի պտուտակով, ոչ ոք պիտի գուշակէ անոր ի՞նչ ըլլալը։ Պահապանները, — վազն զի հսկող պիտի ունենաս, — պիտի կարծես թէ մեծ սու մըն է այն, բայց քրդի համար տուփ մը պիտի ըլլայ։ Ի՞նչ պիտի

դնես այս տուփին մէջ։ Ժամացոյցի զսպանակ մը, որու ալոսներ պիտի շինես և որ պիտի ըլլայ սղոց մը։ Այս սղոցով՝ որ գնդասեղի մը չափ երկայն և սուի մը մէջ պահուած է՝ պիտի պարտաւորիս կտրել կղպակին լեզուն, պարգունակին պտուտածն ծայրը, կախելի փականքին ճարմանդը, սակ պատուհանիդ երկաթէ սիւնակը, նաեւ սրունքիդ օտնօղակը։ Այս հրաշակերտը լմնալէն, այս սքանչելիքը կատարուելէն, ճարտարութեան, ճարպիկութեան, յաջողութեան, համբերութեան այս ամէն հրաշքները կատարուելէն ետք եթէ իմացուի թէ դուն ես ընողը և կատարողը, ի՞նչ վարձատրութիւն պիտի ունենաս. զնոսնը։ Ահա այս պագան։ Ի՞նչ տհարկու գարեւանդներ են ծուլութիւնը, զբօսանքը։ Այսպիսի անգործութիւն մը մարդս ուղղակի թշուառութեան անդունդը կը աանի։ Վա՛յ անոնց որ կ'ուզեն հացկտակ ըլլալ. այնպիսիները թափառական մուրադիկներ պիտի ըլլան։ Ա՛հ, սիրող չճշգրտ աշխատիլ։ Ա՛հ, խելքդ միտք ուրիշ բան չէ, թէ ոչ աղէկ ուտել, աղէկ խմել, աղէկ քնանալ. բայց ջուր պիտի խմես, սե հաց պիտի ուտես, տախտակի մը վրայ պիտի քնանաս, անդամներուդ վրայ պնդապէս կապուած երկաթի կտորով մը, որու ցրտութիւնը մարմնիդ վրայ պիտի զգաս գիշերը։ Պիտի խորտակես այս երկաթը եւ պիտի փախչիս։ Լա՛ւ։ Փորիդ վրայ պիտի սողաս մացառներուն մէջ և խոտ պիտի ուտես աւտառային գազաններու պէս։ Յետոյ վերստին պիտի բռնուիս։ Եւ անա այն առէն տարինելով ստորերկրեայ զնտանի մը մէջ պիտի մնաս, պատի մը կցուելով, կահէյրիդ ջուրը խմելու համար խարխափելով, խաւարային սոսկալի հաց մը խածնելով՝ զոր շունները թերեւս մերժեն, և բակլաներ ուտելով՝ զոր օրդերը քեզմէ առաջ արդէն կերած պիտի ըլլան։ Ստորերկրեայ խոռոչի

մը մէջ նեպուկ մը պիտի ըլլաս: Ա՛հ, դու ինքզ քու վրադ գութ ունեցիր, թշուա՛ռ պատանի, դու որ դեռ բոլորովին երիտասարդ ես, դո՛ւն որ դեռ քսան տարի առաջ դայեկիդ ծննդէն կաթ կ'ուտէիր, դու որ անշուշտ դեռ մայր մը ուտես, կ'աղերսեմ, մտիկ ըրէ ինձ: Դու ազնիւ սև չուխայէ թիկնօց, փայլուն կօշիկներ, մազերդ դանգրածն զարդարել, խոպոպներդ հոտանոյլ հեղով իւղել, կիներու հաճելի երեսալ, աղուոր ըլլալ կ'ուես: Բայց մազերդ տակէն պիտի կտրուին, կարմիր տառապոկ մի և սանդալներ պիտի հաքնիս: Կ'ուզես մաշնի մը ունենալ մատդ, բայց անուր պիտի ունենաս վիզդ: Եւ եթէ կնոջ մը նայիս: դաւազոտնի հարուած մը պիտի ընդունես: Բայց քսան տարեկան պիտի մտնես հոն, և յիսուն տարեկան դուրս պիտի ելլես անկէ: Երիտասարդ, վարդազոյն, առոյգ էիր, և փողփողուն աչքեր, սպիտակափայլ ակուններ և պտաանկեկան դեղն իկ մազեր ունէիր հոն մտած օրդ, այլ անկէ ելած օրդ խորտակուած ծռուած, խորշոմուած, ատամնաթափ և սոսկալի մարդ մը եղած պիտի ըլլաս՝ սպիտակ մազերով: Ա՛հ, խեղճ պատանի, սխալ է այդ ճամբան. դատարկանութիւնը յոռի խրատներ կուտայ քեզ. աշխատութեանց ամենէն տաժանեկին դողութիւնն է: Հաւատա՛ ինձ, ծոյլ մը ըլլալու դժուարին գործին մի՛ ձեռնարկեր: Երկայ մը ըլլալը դիւրին բան է: Պարկեշտ մարդ մը ըլլալը նուազ դժուարին է: Գնա հիմա, և մտածէ ինչ որ ըսի քեզ: Յղէկ միտքս եկաւ. ի՞նչ կ'ոնգէիր ինձմէ, քսակս, ահա, ա՛ռ:

Եւ ծերը՝ թոյլ տալով Մօնրարնասը՝ անոր ձեռքը առաւ քսակը, դոր Մօնրարնաս կամաց մը կշռելով հանդարտօրէն թիկնոցին ետեւի գրպանը դրաւ մեքենայական զգուշութեամբ մը, իբր թէ դողցած ըլլալ զայն:

Այս ամէնը ըսուելէն և ըլլալէն ետք բարեմիտ ծերը կռնակը դարձուց և հանդարտօրէն իր չրջագայութիւնը շարունակեց:

— Վա՛յ անմիտ, վա՛յ, մրմուռ Մօնրարնաս:

Ո՛վ էր այս բարեմիտ ծերը: Ընթերցողը անշուշտ գուշակեց ո՛վ ըլլալը:

Մօնրարնաս՝ չուարումով համակուած՝ ծերին եւսին նայեցաւ որ հեռանալով աներեւոյթ եղաւ երեկոյեան մթոթեան մէջ: Այս նայուածքը Մօնրարնասի համար աղետալի եղաւ:

Մինչդեռ ծերը կը հեռանար, Կավրօզ կը մօտենար:

Կավրօզ անգամ մը քօշնափ նայելով դիտած էր թէ Մապէօֆ եղբայրը տակաւին նստարանին վրայ նստած է, գուցէ քնացած: Յետոյ ստամբակը մացանէն դուրս ելլելով սկսած էր մուրին մէջ սողալ Մօնրարնասին ետեւէն որ անշարժ կը կենար: Այսպէս բարնասին ետեւէն որ անշարժ կը հասաւ առանց տեսնուելու մինչեւ Մօնրարնասին քովը հասաւ առանց տեսնուելու և առանց լսուելու, ձեռքը կամաց մը սև և ընտիր չուխայէ թիկնոցին ետեւի գրպանը խօթեց, քսակը սկսելով՝ օձի բռնեց, ձեռքը քաշեց, և՛ նորէն սողալ սկսելով՝ օձի մը պէս փախաւ խաւարին մէջ: Մօնրարնաս որ զգուշանալու պատճառ մը չունէր բնաւ և որ կենացը մէջ չանալու պատճառ մը չունէր բնաւ և որ կենացը մէջ չանալու պատճառ կը մտախօհէր, բան մը չնշմարեց: Կավրօզ երբ հասաւ այն կէտը ուր էր Մապէօֆ եղբայրը, քսակը ցանկիւ վրայէն ներս նետեց, և արագօրէն փախաւ:

Քսակը Մապէօֆի ոտքին վրայ ինկաւ, որ այս ցնցումէն արթննալով ծոցաւ և առաւ զայն: Զհասկըցաւ թէ ինչ կը նշանակէ և բացաւ: Երկխորշ քսակ մըն էր. մէկին մէջ քանի մը դրամ, միւսին մէջն ալ վեց Նաբոլէօն կար:

Պ. Մապէօֆ ստատիկ վախնալով գտած բանը իր սպասուհին ստարաւ:

— Երկինքէն ինկած է այս, ըսաւ Բիւթարդ խաթունը:

ՈՐՈՒ ՎԵՐՋԸ ՍԿԻԶԲԻՆ ՉԻ ՆՄԱՆԻՐ

Գ Լ ՈՒ Ն Ա.

ԲԱՐԵՑԱՐՄԱՐ ԱՌԱՆՁՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԶՕՐԱՆՈՅ

Գօզէթին վիշտը, որ տակաւին խիստ կսկծալի և չորս կամ հինգ ամիս առաջ ամենաառաջիկ էր, հիմա՝ առանց իր գիտութեան՝ սկսած էր ապաքինութիւն դռնել:

Օր մը յանկարծ միտքը բերու Մարիուսը:

— Վա՛յ, ըսաւ, ա՛յ չեմ մտածեր իր վրայ:

Նոյն շաբաթ Գօզէթ նիզակաւորներու գունդին վերաբերող խիստ գեղանձն սպայ մը նշմարեց որ պարտէզին վանդակին առջեւէն կ'անցնէր, և որ ամենա-նուրբ հասակ, խիստ աղւոր համազգեստ, նորաւոր աղջկան այտեր, թեւին տակ թուր, փայլուն և սեւաթուր պիտեր և ջնարակուած դիտարկ, նաև խարսե-չազեղ մազեր, ճակտին վերեւը կապոյտ աչքեր, բոլոր-չի, հպարտ, անամօթ և աջուոր դէմք մը, բերանն ալ գլանիկ մը ունէր: Մարիուսին բոլորովին ներհակն էր

ան: Գօզէթ մտածեց թէ այս պաշտօնակիրը անշուշտ Բաբելոնի փողոցը ձմերուկ զօրագունդին պաշտօնակիր-ներէն մէկն էր:

Հետեւեալ օրը դարձեալ անոր անցնիլը տեսաւ: Անցնելու ժամանակ ալ ուշադրութիւն ըրաւ:

Նոյն օրէն սկսելով գրեթէ ամբն օր անոր անցնիլը նշմարեց. դիպումը էր արդեօք այս նշմարումը:

Սպային բնկերները նշմարեցին թէ հոն, այն «ան-խընամ մնացած» պարտէզը, այն յոռի և հնաշէն վան-դակին հետեւը բաւական աղւոր կին մը կար որ գրեթէ միշտ հոն կ'երևար երբ գեղանձն տեղակալը կ'անց-նէր: Ընթերցողը արդէն կը ճանչնայ այս տեղակալը որ էր Թէօփիլ Ժիլնօրման:

— Վա՛յ, կ'ըսէին անոր ընկերները. պզտիկ աղ-ջիկ մը կայ որ աչք կ'ընէ քեզի չնայի՞ս:

— Մի՛թէ ժամանակ ունիմ ինձ նայող ամէն աղ-ջիկներուն նայելու, կը պատասխանէր նիզակաւորը:

Այս իրողութիւնը տեղի կ'ունենար ճիշդ այն մի-ջկցին ուր Մարիուս ծանրապէս դէպի հոգեվարութիւն իջնելով կ'ըսէր. — Մենեւելէ առաջ դէ՛թ անգամ մը կտ-րենայի տեսնել սիրուհիս: — Եթէ կատարուած ըլլար իր փափաքը, եթէ նոյն միջոցին տեսած ըլլար Գօզէթին նիզակաւորի մը նայիլը, չպիտի կրնար բառ մը արտա-սանել, եւ վշտէն ընկճելով պիտի մեռնէր:

Որո՞ւնն էր յանցանքը. — Եւ ոչ մէկուն:

Մարիուս այն կազմութեանց կարգէն էր որոնք վշտին տնդունդը կը սուղին և հոն կը բնակին. իսկ Գօզէթ այն կազմութեանց մէկն էր որոնք վշտին ան-դունդը կը սուղին և նորէն դուրս կ'ելլեն:

Ի՞նչ կար Գօզէթի սրտին մէջ: Տրիփ մը որ հան-դարտած և քնացած էր. սէր մը որ ծփուն վիճակի մէջ էր. բռն մը որու մակերեւոյթը յստակ և փայլուն,

այսինչ խորութիւնը պղտոր և յատակը մթին էր: Գեղանձն պաշտօնակիրն պատկերը կ'անդրադառնա՞ր. արդեօք երեսիւ վրա: Յատակը, ամենէն վարի յատակը յիշատակ մը կար արդեօք: — Թերեւս. բայց Գօզէթ չէր գիտեր: Իրերու այս վիճակին ժամանակ տարօրինակ զէպը մը պատահեցաւ:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԳՕԶԷԹԻՆ ՎԱԽԵՐՐ

Ապրիլի ոկիզները ժան Վալժան ճամբորդութիւն մը ըրաւ: Ինչպէս գիտենք, ժամանակ առ ժամանակ այսպիսի սակաւագէպ ճամբորդութիւններ կ'ընէր, և մէկ կամ առ առուելն երկու օր տարակայ կը մնար: Ո՛ւր կ'երթար: Ոչ ոք գիտեր, և ոչ իկ Գօզէթ: Անգամ մը միայն այսպիսի ճամբորդութիւն մը ընելու միջոցին ժան Վալժան Գօզէթը կառքով հետը տարած էր մինչեւ անել փողոցի մը ծայրը որու անկիւնին վրայ Գօզէթ կարգացած էր Բրանկոշեթի անկի փողոցը: Հոն կառթէն վար իջած էր ժան Վալժան և Գօզէթ նոյն կառքով Բարելոնի փողոցը վերադարձած էր: Ընդհանրապէս ժան Վալժան այս կարճատեւ ճամբորդութիւնները կ'ընէր երբ ստակը կը պակսէր տունը:

Արդ ժան Վալժան բացակայ էր: Երեք օրէն ետ պիտի դամ, ըսած էր:

Գիշերը Գօզէթ մինակ էր սրահին մէջ: Չանձրոյթ փարատելու համար դաշնակ-երգիոնը բացած և սկսած էր նոսազել ու միանգամայն երգել Էօրիանթի Անճառ-նետու մեջ մոյրեկալ որսորդներ անուն երաժշտային հա-

մերգը որ երաժշտութեան մէջ թերեւս եղանակներուն ամենէն գեղեցիկն է: Երբ լմնցուց երգը, սկսաւ մտախոհել:

Յանկարծ կարծեց լսել թէ պարտէզին մէջ մարդ մը կը քալէ:

Քալողը չէր կրնար հայրը ըլլալ, վասն զի բացակայ էր, ոչ ալ Թոսէն, վասն զի ան ալ պակած էր: Գիշերուան ժամը տասը զարկած էր:

Ելաւ սրահին պատուհանին քով դնաց և ահանջը փեղկին կցեց որ դօց էր:

Թուեցաւ իրեն թէ քայլը մարդու քայլ էր, և թէ քալողը խիստ կամաց կը քալէր:

Գօզէթ արագօրէն առջի դառխոնը ելլելով իր սենեակը մտաւ և պատուհանին վրայի փոկրէկ փեղկը բանալով պարտէզը նայեցաւ: Նոյն պահուն պայծառ լուսինը կը ճառագայթէր: Պարտէզին մէջ ամէն բան կը տեսնուէր ցորեկ ժամանակի պէս:

Բայց ոչ ոք կար պարտէզը:

Գօզէթ պատուհանը բացաւ: Պարտէզը բոլորովին հանդարտ էր, իսկ փողոցին նշմարուող ամէն կողմերը ամալի էին ինչպէս են սովորաբար:

Գօզէթ կարծեց թէ սխալած է: Կարծած էր լսել այն ոտքի դփուտումը:

Ա՛լ չմտածեց այս իրողութեան վրայ:

Հետեւեալ օրը Գօզէթ պարտէզին մէջ ման կուդաբերը սկսած էր գիշերուան մութը տիրել: Մինչդեռ գըրաւուած էր խառնիխուռն մտածումներովը, մերթ ընդմերթ կը կարծէր որոշապէս լսել ձայն մը որ նախորդ Գիշերուան ձայնին կը նմանէր, ձայն մը որ կարծես թէ իրմէ ոչ այնքան հեռու և մութին քալողի մը զբոսումըն էր. բայց կ'ըսէր ինքն իրեն թէ իրովի շարժող երկու ոտներու շփումըն խառն վրայ քալողի մը

դժոխութիւն կը նմանի կատարելապէս, և այս կարծիքը ընելով բանի մը տեղ չէր դնել այն լսել կարծած ոտքի ձայնը: Մանաւանդ թէ բան մը չէր տեսներ:

Գողէթ դուռն ելաւ ճամբարներէն: Պարտէզին մինչեւ սանդուղը երթալու համար ալ կը պարտաւորէր անցնիլ դալարագեղ պղտիկ մարգագետնէ մը: Լմասինը, որ անոր ետեւի կողմէն նոր ծագած էր, ճիշդ Գողէթին մացառներու անտառակէն ելած միջոցին անոր առջեւ շուք մը ծրագրեց այն մարգագետնին վրայ:

Գողէթ կանգ առաւ անաբեկ:

Իր շուքին քով լուսինը դալարիններուն վրայ որոշապէս ուրիշ շուք մըն ալ կը ձեւէր, շուք մը որ տարօրինակ կերպով անարկու և սարսափելի էր, շուք մը որ բոլորչի գլխարկ մը ունէր:

Այս շուքը կարծես թէ Գողէթին ետեւէն քանի մը քայլ անդին, անտառակին եզրին վրայ կանգուն կեցող մարդէ մը կ'արտադրուէր:

Գողէթ վայրկեան մը անցուց առանց կրնալու ոչ խօսիլ, ոչ աղաղակել, ոչ կռչել, ոչ շարժիլ, ոչ ալ դուռը դարձնել:

Վերջապէս իր բոլոր քաջասրտութիւնը ամփոփելով ետեւը դարձաւ համարձակապէս:

Բայց ետեւը ոչ ոք կար:

Գողէթ գետինը նայեցաւ: Շուքը աներեւոյթ եղած էր: Վերստին մացառներուն մէջը մտաւ, համարձակութեամբ ամէն խորները խուզարկեց մինչեւ վանդակը երթալով, և բան մը չի գտաւ:

Իրօք անաբեկիլ սկսաւ: Արդեօք տսիկա՞ ալ բան դադուշանք մըն էր: Ի՞նչ, երկու օր հեռագնեօէ կարեւի՞ է բանդադուշել: Ըսենք թէ առաջինը բանդադուշանք մըն էր, բայց երկրորդն ալ կրնա՞ր ըլլալ. Գողէթ կը խռովէր, վտանգի այն շուքը անշուշտ ուրու-

կան մը չէր: Ուրուականները բոլորչի գլխարկ չեն գնել երբեք:

Հետեւեալ օրը ետք ժան Վալթան վերադարձաւ, Գողէթ պատմեց անոր ինչ որ կարծած էր լսել և տեսնել: Կը յուսար թէ հայրը սիրտ պիտի տար իրեն և թէ ուսերը վեր ընելով պիտի ըսէր. Խե՞նդ ես ինչ ես, աղջիկ:

Ժան Վալթան մտմտութի գնաց:

— Բան մը չկրնար ըլլալ այդ, բաւ Գողէթին:

Պատրուակով մը հեռացաւ Գողէթին քովէն, պարտէզը գնաց և Գողէթ տեսաւ որ ան մեծ ուշադրութեամբ վանդակը կը գնէր:

Գիշերը արթնցաւ Գողէթ. այս անգամ ապահով էր թէ մարդ կար պարտէզը. իր պատուհանին տակ սանդուղին քով մէկու մը քալելը կը լսէր որոշակի: Վաղեց պատուհանին պղտիկ փեղկը բացաւ: Իրօք պարտէզը մարդ մը կար որ ձեռքը տհազին բիր մը բռնած էր: Երբ աղաղակ մը հանելու համար բերանը կը բանար Գողէթ, լուսինը մարդուն կիսադէմը լուսաւորեց: Իր հայրն էր պարտէզին մարդը:

— Ըսել է թէ իրօք չատ անհանգիստ է ան:

Ժան Վալթան նոյն գիշերը և յետագայ երկու գիշերն ալ պարտէզին մէջ անցուց: Գողէթ իր փեղկին ծակէն տեսաւ զայն:

Երրորդ գիշերը լուսինը կը նուաղէր և կ'սկսէր աւելի ուշ ելլել: Կէս գիշերը մէկ ժամ անցած էր երբ Գողէթ քահ քահ մը և հօրը ձայնը լսեց որ գինքը կը կանչէր.

— Գողէթ:

Գողէթ անկողինէն վար ցաակեց, առտնին բոլան վրան անցուց և պատուհանը բացաւ:

Հայրը վարը մարգագետնին վրան էր:

— Արթնցուցի քեզի որ վստահ ըլլաս թէ բան մը չկայ եղեր, նայէ՛ : Ահա բոլորչի գլխարկ ունեցող այն շուքը որմէ վախցած էիր :

Ասիկա ըսելով կը ցուցնէր անոր դալարիններուն վրայ եկած շուք մը զոր լուսինը կը ծրագրէր և որ իրօք բոլորչի գլխարկ գլած մարդու մը ուրուականին բաւական կը նմանէր : Շքանկար մըն էր այն զոր մօտակայ յարկի մը վրայէն բարձրացող բուխերիչի թիթեղեայ խոյակաւոր ծխահան մը կը կազմէր :

Գողէթ նայնպէս սկսաւ խնդալ . իր ամէն սոսկալի ենթադրութիւնները անհետ եղան, և հետեւեալ օրը հօրը հետ նախաճաշելու ժամանակ զուարճութեամբ խօսեցաւ սոսկայի պարտէզին վրայօք ուր կը յաճախէին կրակարանի ծխահաններու ստուերները :

Ժան Վալփան ա՛լ հանդարտեցաւ բոլորովին . իսկ Գողէթ լաւ մը չգիտեց թէ իր տեսած կամ տեսնել կարծած շուքը եկած չէր այն կողմէն ուր կ'երեւաթ բուխերիկին ծխահանը, և թէ լուսինն ալ միեւնոյն տեղը չէր երկնից վրայ : Բու՛լ երկրի ծխահան մը յանցանք գործելու միջոցին կը վախճա՞յ որ չբռնուի և խոյս կուտա՞յ երբ իր շուքը կը նայուի, վասնզի Գողէթ նայելու համար ետեւը դաւձած, բայց շո՛ւքն ալ անհետ եղած էր այն . թէեւ տարօրինակ պարագայ մըն էր ծխահանի մը այս վախը և անհետացումը, այլ Գողէթ ինքն իրեն հարցուփորձ չըրաւ այս պարագային նկատմամբ : Գողէթ բոլորովին հանդարտեցաւ : Անհերքելի թուեցաւ իրեն Ժան Վալփանի տուած ապացոյցը . և բոլորովին մոռցաւ թէ երեկոյին կամ գիշերը թերեւս մարդ մը քալած էր պարտէզին մէջ :

Գանի մը օր ետքը դէպք մը ևս տեղի ունեցաւ :

Գ Լ Ո Ւ Ե Գ .

ԳՕԶԷԹԻ ՎԱԽԵՐԸ ԹՈՒՍԷՆԻ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ Կ Ը Ճ ՈՒ Ա Ն Ա Ն

Գարաէզին մէջ և փողոցին վրայ նայող վանդակին քով քարէ նստարան մը կար զոր նշարներնիէ հովանոց մը հետաքրքիրներու նալուածքէն կը պահէր և որու ոսկայն անցորդի մը թեւը կրնար հասնիլ վանդակին և նշարներնիէ հովանոցին մէջէն :

Նոյն օպրիլ ամիսին մէջ իրիկուն մը Ժան Վալփան դուրս ելած, Գողէթ ալ սրիւր մարը մանկէն ետք՝ այն նստարանին վրայ նստած էր :

Գողէթ ելաւ նստարանէն, յամբարապար պարտէզին չորս կողմը պարտեցաւ ցողով ողողուն խոտերուն վրայ քալելով և՛ տեսակ մը մեղամաղձային քնաչըջուրով թեւամբ բոլորովին գրաւուած՝ իրովի ըսելով . Այս Ժամու պարտէզին մէջ պարտելու համար համար պէտք է իրօք սանդալներ հագնիլ՝ հարբուխ չըլլալու համար :

Նորէն նստարանին քով եկաւ :

Երբ նստելու կը պատրաստուէր, գիտեց որ բաւական մեծ քար մը կար այն տեղ ուր նստած էր պահ մը առաջ, քար մը որ անշուշտ վայրկեան մը առաջ չկար այն նստարանին վրայ :

Գողէթ այս քարին նայեցաւ, հարդնելով ինքն իրեն թէ ի՞նչ կը նշանակէր այն : Յանկարծ մտածեց թէ այս քարը ինքն իրեն եկած չէր նստարանին վրայ, թէ անշուշտ մէկը հոն դրած էր զայն, թէ թեւ մը վանդակին մէջէն անցած էր : Գողէթ այս մտածումն ունենալով վախցաւ : Այս անգամ իրապէս վախցաւ :

վասնդի քարը հոն իր առջեւ կը տեսնէր, Տարակուսիլը կարելի չէր. Գօղէթ չղպեցաւ քարին. խոյս տուաւ չհամարձակելով ետեւը նայելու, տուն մտաւ, և անմիջապէս պարտէզին սանդուղին դուռը գոցեց: Յետոյ հարցուց Թուսէնի:

— Հայրս եկա՞ւ:

— Ոչ տակաւին, օրիորդ:

Ժան վալժան՝ որ խոհուն մարդ և գիշերային շըլ-շաղափող մըն էր՝ շատ անգամ գիշերը բաւական ուշ տուն կը դառնար:

— Թուսէն, կրկնեց Գօղէթ, գիշերները աղէկ հոգ կը տանիս գէթ պարտէզին վրայի պատուհանները ձողերով գոցելու և պզտիկ օղակներուն երկաթէ պզտիկ իրերը գնելու, այնպէս չէ:

— Ո՛հ, այդ մասին անհոգ եղիք, օրիորդ:

Թուսէն ամէն գիշեր ուշադրութեամբ կը կատարէր իր այս պարտքը. և Գօղէթ ալ շատ աղէկ գիտեր անոր այս հոգատարութիւնը, բայց և այնպէս վախժը զինքը ստիպեց շարունակել:

— Վասն զի այս տունին չորս կողմը ամալի տեղեր են:

— Այս մասի իրաւունք ունիք ըսաւ Թուսէն: Հոս մարդս կրնայ սպաննուիլ առանց ժամանակ ունենալու որ ո՛ւրիշ ըսէ: Այս չբաւէր, և անա պարոնն ալ տունը չպառկիր: Բայց մի վախնաք ամենեւին, օրիորդ պատուհանները կը գոցեմ միշտ՝ ամրոցներ գոցելու պէս: Անտարակոյս կիներու համար սոսկալի բան մըն է տունի մը մէջ միշտակ մնալ: Երեւակայեցէք անգամ մը թէ ի՞նչ երկիւղալի բան մը կ'ըլլայ երբ գիշերը մարդեր ներս մտնելով. Լո՛ւէ՛, կ'ըսեն, և կ'սկսին պարանոցը կտրել: Եթէ միայն մեռնիլ հարկ ըլլայ, է՛հ, ոչ այնքան հոգ կ'ընէի, վասնդի պիտի մեռնինք. գի-

տեմ որ պէտք է մեռնիլ, բայց օրքան պիտու՞մ կը զգայ կին մը երբ այն տեսակ մարդիկ իրեն կը դպին: Հապա ո՛ւր թողունք անեւց դանակները. անշուշտ աղէկ չեն կտրեր անոնց դանակները: Դո՛ւն օղորմէ մեզ սուրբ Աստուած:

— Լո՛ւէ՛, ըսաւ Գօղէթ: Ամէն բան գոցէ՛ ուշադրութեամբ:

Գօղէթ Թուսէնի այս յանապարտատից քնարերգութենէն անարեկելով և թերեւս յիշելով անցեալ շաբաթուան երեւոյթները որոնք չէին ելլեր մտքէն, չհամարձակեցաւ և ոչ ըսելու. — Գնա՛, նայէ՛ նստարանին վրայ դրուած այն քարը. վասնդի կը վախնար նորէն բանալ պարտէզին դուռը, կտրծելով թէ գոցէ «մարդերը ներս կը մտնեն»: Ամէն դուռները և պատուհանները զգուշութեամբ գոցել տուաւ, մառանէն սկսելով մինչեւ վերնայարկը տունին ամէն կողմը նայել տուաւ Թուսէնի, յետոյ իր սենեակը մտնելով չորս կողմը գոցեց, պարզունակները գրաւ, անկողնին տակը նայեցաւ, պառկեցաւ. բայց չկրցաւ հանգիստ քուն մը վայելել: Մինչեւ առաւօտ աչքին առջեւ երեւցաւ մեծ քարը՝ իբր խոռոչներով լի լեռ մը:

Արեւ ծագելու ժամանակ, — արեւի ծագումի ժամանակ բնականաբար կը խնդանք մեր գիշերուան ամէն սարսափներու նկատմամբ, և այս խնդումը՝ միշտ կը համեմատուի մեր կրած ձախին հետ, — Գօղէթ արեւը համեմատելու սոսկալի անուրջ մը համարեց, թընտալով իր սարսափը սոսկալի անուրջ մը համարեց, և ըսաւ ինքն իրեն. — Ինչո՞ւ համար այսքան վախեցայ: Ասիկայ ալ կը նմանի այն քայլերուն զոր անցեալ անցեալ շաբաթու գիշեր մը պարտէզին մէջ լսել կարծեցի. կրակարանի ծխահանին այն շուքին զոր մարդ կարծեցի: Մի՞թէ հիմակ ալ վատասիրտ մը պիտի ըլլամ: Արեւը որու սկեւիայլ ճառագայթները պատու-

հաններուն ճեղքներէն սենեակը թափանցելով տա-
մասկեայ վարագոյրները, կը ծիրանէր, այնքան սիրա-
տուաւ Գօղէթին որ ալ ամէն բան, նաեւ քարը մըտ-
քէն հանեց:

— Նստարանին վրայ քար չկար, ինչպէս որ պար-
տէզին մէջն ալ բոլորչի գլխարկով մարդ չկար. միւս-
ներուն պէս այս քարն ալ երազիս մէջ տեսած եմ:

Գօղէթ հագուելով պարտէզ իջաւ, վազեց դէպի
նստարանը, և վախէն պաղ քրտինք մը զգաց իր վը-
րայ: Քարը նստարանին վրայ էր:

Բայց վայրկեան մը տեսեց այս վախը: Ինչ որ
վախ է յիշերը, հետաքրքրութիւն կ'ըլլայ ցարկը:

— Վա՛շ, ըսաւ, տեսնենք ինչ է այս:

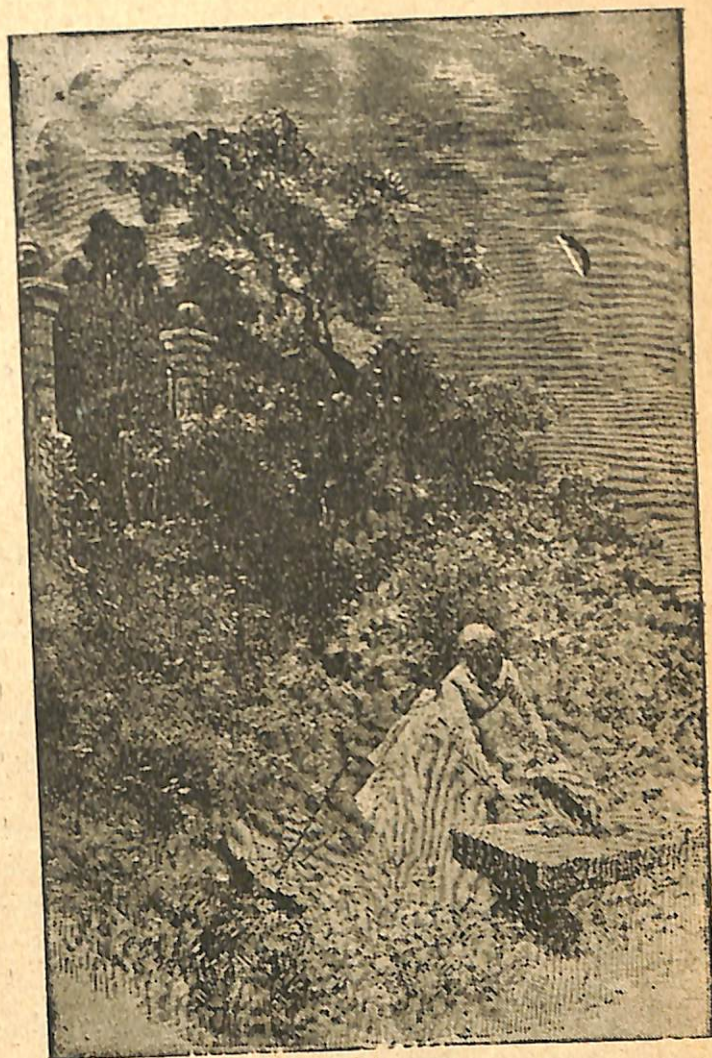
Վերցուց քարը որ բաւական մեծ էր: Տակը բան
մը կար որ նամակի մը կը նմամէր:

Այս բանը սպիտակ թուղթէ պահարան մըն էր:
Գօղէթ առաւ պահարանը. ոչ հասցէ կար վրան, ոչ ալ
կնիք ետեւը: Բայց պահարանը թէեւ բաց, այլ պա-
րապ չէր: Մէջը թուղթեր կ'ընդունարուէին:

Գօղէթ խառնեց թուղթերը: Ի՛նչ զգացածը չէ թէ
վախ, չէ թէ հետաքրքրութիւն, այլ անձկութեան
սկզբնաւորութիւն մըն էր:

Դուրս հանեց ինչ որ կար պահարանին մէջ, այ-
սինքն թուղթէ պզտիկ տետրակ մը, որու ամէն մէկ
երեսը թիւ և քանի մը տողեր կային, Գօղէթ ըսաւ
մտապէս թէ բաւական աղւոր և խիստ բարակ գիրով
գրուած են այն տեղերը:

Գօղէթ տետրակին մէջ անուն մը փնտռեց, բայց
անուն չկար, ստորագրութիւն մը փնտռեց, բայց ստո-
րագրութիւն չկար: Որո՞ւ ուղղուած էր այն: Հաւա-
նական է թէ իրեն, ըստ որում ձեռք մը դրած էր այն
ծրարը իր նստարանին վրայ: Որմէ՞ն կ'ուղղուէր այն:

Գ Օ Ջ Է Թ

Մարիուսի նամակը կը գտնէ Բարիմ Տակ

Հոգին հեռուէն սպիտակ շղարշէ փեղոյրի մը չե-
փորկազոյն քողին տակ նորափթիթ ժպիտ մը նշմարե-
լովը միայն կրնայ երեզներու տպարանքը մտնել:

Աստուած ամէն բանի ետեւն է, բայց ամէն բան
կը պահէ զԱստուած: Իրերը սեւ են, արարածներն
անթափանց: Թափանցիկ կ'ըլլայ էակ մը, երբ կը
սիրուի:

Կան այնպիսի մտածումներ որոնք աղօթք են:
Կան ժամեր ուր ինչ դիրք կ'ուզէ թող ունենայ մար-
մինը՝ հոգին կը ծնրադրէ:

Զատուած սիրահարները բացակայութիւնը կը խա-
բեն հազարումէկ երեւակայական իրերով, որոնք ա-
կայն իրականութիւն մը ունին: Կ'արդիւրին տես-
նուելու, կ'արդիւրին դրակցելու, բայց թղթակցելու
բիւր դադտնի միջոցներ կը դտնեն: Կը թղթակցին՝ ի-
րարու զրկելու չէ թէ նամակներ, այլ թռչուններուն
դայլալիկը, ծաղիկներու անուշաբոյր հոտը, մանկանց
խնդուը, արեւին լոյսը, հովին հառաչանքը, աստղե-
րուն ճառագայթները, վերջապէս համայն արարածնե-
րը: Եւ ինչո՞ւ չէ: Աստուծոյ ամէն արարածները սիրոյ
ճառայելու համար օտեղծուած են: Սէրը ինչ որ բռն
ուզէ, բոլոր բնութեան պատգամաւորութեամբը բսել
աւլու չափ զօրաւոր է:

Ո՛ր Գարուն, դու նամակ մըն ես զոր Սիրոյ կը
գրեմ:

Ապագան սիրտերու կը վերաբերի աւելի քան թէ
միտքերու: Սիրելի: Ահա այս բանը միայն կրնայ յա-
ւիտենութիւնը գրաւել և լեցնել: Անսահմանութեան
համար անսպառելին պէտք է:

Սէրը բուն հոգւոյն մէկ մասը կը կազմէ: Ինչ որ
է հոգւոյն բնութիւնը, նոյնն է և իրը: Սէրը՝ հոգւոյն
պէս երկնային կայծ է, անապականելի, անբաժա-
նելի, անկարելի է: Մեր սրտին մէջ հրային կէտ մըն
է այն որ անմահ և անսահման է, և զոր ոչինչ կըր-
նայ սահմանաւորել, ոչ ալ մարել: Մարդ իր ոսկրնե-
րուն ծուծին մէջ անգամ անոր առջիւրջը կը դգայ:
Նաև երկնից անդունդներուն մէջ ճառագայթիւր կը
տեսնէ:

Աստղի մը կը նայիս երկու պատճառաւ: Առաջին՝
վասն զի լուսեղէն է այն, երկրորդ՝ վասն զի անթա-
փանցելի է: Բայց քովդ աւելի քաղցր ճառագայթ մը
և աւելի մեծ դադանիք մը ունիս, որ է կինը:

Երբ սէրը կը հալեցնէ և հրեշտակային ու նուի-
րական միութեամբ մը կը խառնէ երկու անձեր, ա-
ստի կեանքի գաղտնիքը դառն կ'ըլլան. ա՛լ միեւնոյն
ճակատագրի մը երկու եղբերն են անոնք. ա՛լ միեւ-
նոյն մտքի մը երկու թեւերն են: Սիրեցէ՛ք, սաւառ-
նեցէ՛ք:

Այն օրը յորում կին մը առջեւէդ կ'անցնի և քա-
լելով լոյս կ'արտադրէ, ա՛լ գործդ լմնցաւ, ա՛լ կը սի-
րես, ա՛լ քեզ կը մնայ բան մը ընել միայն. այսինքն
խորհիլ անոր վրայ այնքան յարատեւութեամբ որ ան
ալ բռնադատուի քու վրադ մտածելու:

Աստուած միայն կրնայ վերջացնել ինչ որ սէրը
կ'ուզի:

Ճշմարիտ սէրը ձեռնօց մը կորսնցնելով կամ թաշ-

կինակ մը գտնելով սաստիկ կը տրտմի կամ կը հրճուի, և իր անձնութեան և յոյսերուն համար յաւիտենութեան կը կարօտի: Սիրոյ բաղադրութիւնը կազմող իրերն են ինչ որ ամենամեծ ու միանգամայն ամենափոքր է:

Եթէ քար ես, մագնէտ եղի՛ր, եթէ տունկ ես, զգայնիկ եղի՛ր, եթէ մարդ ես, սէր եղի՛ր:

— Տակաւին Լիւքսէնպուրկ կուգա՞յ նէ: — Ոչ, պարոն: — Պատարագ լսելու համար այս եկեղեցին կուգայ, այնպէս չէ՞: — Ա՛յ չի գար: — Մի՞թէ միշտ այս տունը չընակիր: — Ելաւ այս տունէն: — Ո՞ւր կը բնակի հիմա: — Չըսաւ ո՛ւր բնակիլը:

Որքան տխրալի բան է մարդուս չգիտնալ թէ ո՛ւր կը բնակի իր հոգին:

Սէրը տղայութիւններ ունի, իսկ միւս կիրքերը փոքրութիւններ: Ամօթ այն կիրքերուն որոնք կը փոքրցնեն մարդս: Պատի՛ւ այն կիրքին որ տղայ կ'ընէ զայն:

Գիտե՞ս որ տարօրինակ բան մըն է այս: Գիշերային խաւարի մէջ եմ: Էակ մը կայ որ մեկնելով երկինքը հետը առաւ տարաւ:

Սիրեցէ՛ք: Այս չարչարանքը տխուր այլ աստեղափայլ այլակերպութիւն կը պարունակէ: Հոգեւարքի մէջ զմայլում կայ:

Ո՛ր ուրախութիւն թռչնոց. կ'երգեն անոնք վասն զի բոյն մը ունին:

Սիրելը արքայութեան օդը երկնային շնչառութեամբ մը շնչել է:

Փողոցը խիստ աղքատ երիտասարդի մը հանգիպեցայ որ կը սիրէր: Գլխարկը հին, թիկնոցը մաշուած, արմուկներն ալ ծակուած էին. ջուրը անոր մուճակներուն և աստղերն ալ հոգւոյն մէջէն կ'անցնէին:

Ռ'քան վսեմ է սիրուիլը: Ո՛րքան և աւելի վսեմ է սիրելը: Սիրաւ ա՛յնքան կը տրփի որ ալ դիւցազնակն կ'ըլլայ: Ա՛յ անարատ ոչինչով մը կը բողկանայ այն. ա՛յ բարձր և վսեմ ոչինչի մը վրայ կը կըռթենի: Այսպիսի սրտի մը մէջ չկրնար անարժան խորհուրդ մը ծլիլ ինչպէս չկրնար եղիճ մը ծլիլ սառնակոյտի մը վրայ: Բարձր և պայծառափայլ հոգին, գոհիկ կիրքերու և մորմոքներու անմատչելի ըլլալով, այս աշխարհի ամպերուն և ըստուերներուն, յիմարութեանց ստութեանց, ատելութեանց, սնափառութեանց, թշուառութեանց վերելը տիրապետելով կապտազոյն երկինքը կը բնակի, եւ ա՛յ մը միմիայն ճակատագրին խորունկ և ստորերկրային դղրդումները կ'զգայ՝ լեռներու գաղաթին պէս երկրաշարժները կ'զգայ:

Եթէ սիրող մը չըլլար տիեզերաց մէջ, արեւը թե՛րեւս կը մարէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

ԳՕՂԵԹ ՆԱԾԱԿԷՆ ԵՏՔԸ

Գօղէթ այս ընթերցումին ժամանակ կամաց կամաց մտախոհութեամբ կը գրաւուէր: Երբ տետրին վերջին տողին վրայէն վեր ըրաւ աչքերը, գեղանձն պաշտօնակիցը յաղթանակաւ վանդակին առջեւէն անցաւ, վասն զի այն պահուն կ'անցնէր սովորաբար: Թուեցաւ Գօղէթին թէ սոսկալի տգեղ մըն էր ան:

Գօղէթ սկսաւ տետրը նկատել. ըսաւ մտովի թէ սքանչելի գիրով մը գրուած է. թէ միւսնոյն ձեռքով բայց զանազան մեղաններով, մերթ սև, մերթ ճերմակի դարձող, այսինքն կաղամարէն մէջ նոր դրուող մեղանով. և հետեւաբար այլ և այլ օրեր գրուած է այն: Այս խորհրդաւոր տողերուն ամէն մէկը կը փողփողէր իր առջև տարօրինակ լոյսով մը սիրտը կ'ողողէր: Ի՞նչ էր այս ձեռագիրը. նամակ մը: Նամակ՝ առանց անունի, թուականի և ստորագրութեան, նամակ՝ ստիպողական և անչափանդիր. ճշմարտութիւններէ բաղկացող հանելուկ. պատգամ սիրային որ հրեշտակի մը ձեռքովը բերուելու և կոյսէ մը կարգացուելու համար տրուած էր. աշխարհէս դուրս նշանակուած ժամագրութեան տեղ. ուրուականէ մը ստուերի մը գրուած սիրագիր:

Գրողը՝ ոտքը գերեզմանին և մատը երկնից վրայ դնելով՝ գրած էր զայն. այս տողերը՝ որոնք մի առ մի թուղթին վրայ ինկած էին՝ կրնայ ըսուիլ թէ հոգիի կաթիլներ էին:

Բայց որմէ կրնար եկած ըլլալ այս տետրը. ո՞վ կրնար գրած ըլլալ զայն:

Գօղէթ բռնէ մը անգամ չվարանցաւ: Մէկ մարդ միայն կրնար գրած ըլլալ:

Ա՛ն:

Գօղէթի մտքին մէջ նորէն սփռուած էր լոյսը. ամէն բան նորէն երեւած էր: Անուշ ուրախութիւն մը և սաստիկ անձկութիւն մը կը զգար: Ա՛ն էր, ան էր իրեն գրողը. ան էր պարտէզին վանդակին քով կեցողը. ան էր վանդակէն ներս անցնողը: Մինչդեռ ինք կը մոռնար զայն, տնիկա ահա եկած և դարձեալ գրած էր զինքը: Բայց մի՞թէ Գօղէթ մոռցած էր: Ո՛չ, երբէք: Թիմարութիւն է պահ մը կարծելը թէ մոռցած է: Միշտ սիրած, միշտ պաշտած էր զայն: Հուրը ծածկուած և ժամանակ մը մոխիրին տակ պահուած էր. հիմայ շատ լաւ կը տեսնէր թէ այս հուրը իր սրբտին մէջ չէ թէ մարած այլ աւելի խորունկը գացած էր. և թէ հիմա նորէն կը բորբոքէր և մարմնովին կը վառէր զինք: Այն տետրը իբր կայծ մը՝ միւսին հոգիէն իր հոգիին մէջ ինկած էր: Գօղէթ հրդեհին վերստին սկսիլը կ'զգար: Զեռագրին ամէն մէկ բառէն կը գրաւուէր: — Ո՛հ, այո՛, ի՛նչպէս կը ճանչնամ բոլոր այս տողերը, կ'ըսէր: Արդէն այս ամէն խօսքերը կարգացած էի անոր աչքերուն մէջ:

Երբ երրորդ անգամ ընթերցումը կը լմնցնէր, Թէօ֊աիւլ աեղակալը նորէն վանդակին առջեւը եկաւ և իր կօշիկներուն խթանները հնչեցուց քարայտակին վրայ: Գօղէթ հարկադրուեցաւ վեր ընել աչքերը և նայիլ. Թուեցաւ իրեն թէ Թէօ֊համ, ապուշ, անօգուտ, անճոռնի, անհաճօյ, լիրբ և ամենատգեղ մարդ մըն էր ան: Պաշտօնատարը կարծեց թէ պէտք էր ժպտիլ Գօղէթին: Գօղէթ ամէնալով և զայրանալով երեսը անդին

դարձուց, եթէ կարելի ըլլար, յօժարակամ բան մը պիտի նետէր անոր գլխուն:

Գօղէթ խոյս տալով ներս մտաւ իր սենեակին մէջ փակուեցաւ ձեռագիրը նորէն կարդալու, գոց սորվելու և մտախոհելու համար: Ուշի ուշով կարդալէն ետք պազաւ և գօրծէին մէջ դրաւ:

Գօղէթ այն օրը մինչեւ իրիկուն տեսակ մը շուտ-րումով համակուեցաւ: Հազիւ հազ կը մտածէր իր գաղափարներն ուղեղին մէջ խառնուած կարծի մը վիճակն ունէին. չէր կրնար ո և է կարծիք կազմել. սասանումով մը կը յուսար. ի՛նչ.—անյայտ բաներ:

— Ո՛հ, այո՛, կ'ըսէր Գօղէթ մտապէս: Ստուգիւ ա՛ն է. այս տեսորը անոր կողմէն եկած է ինծի հա-մար:

Եւ կ'ըսէր ինքն իրեն թէ հրեշտակներու միջամե-տութեան մը, երկնային դիպուածի մը շնորհիւ վերըս-տին դաած էր զայն:

Ո՛ ալլակերպութիւնք սիրոյ. ո՛ երազներ. այս երկնային դիպուածը, այս հրեշտակներու միջամե-տութիւնը ուրիշ բան չէր՝ բայց եթէ այն հացի գնդակը զոր Շարլըմանեի գաւիթին գողերուն մէկը փորսի յարկե-րուն վրայէն մօս-օ-լիոնի գողերէն մէկուն նետած էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ .

ԾԵՐԵՐԸ ՅԱՐՄԱՐ ԺԱՄԱՆԱԿ ԴՈՒՐՈ Կ'ԵԼԼԵՆ

Երեկոյեան միջոցին, ժան վալթան դուրս ելաւ: Գօղէթ հագուեցաւ, մաղերը շտկեց այն ձեւով որ ա-մէն ձեւերէ աւելի կը վայելէր իրեն. զգեստ մը հագաւ որու կուրծքի կողմին վերի մասը քիչ մը աւելի կը տ-րուած և որ՝ ինչպէս կ'ըսեն նորատի աղջիկները՝ բքիչ մը անվայել էր, վասն զի կուրծքին այն վերի մասին աղեղնաձեւ հատուածը անոր վզին սկիզբը երեւան կը հանէր: Բայց ամենեւին անվայել չէր այս զգեստը, այլ այս կերպով ուրիշ աղուորութիւն մը ունէր: Գօղէթ այսպէս հագուեցաւ շքուեցաւ առանց գիտնալու թէ ին-չո՛ւ:

Մի՛թէ դուրս պիտի ելլէր, ոչ:

Մի՛թէ հիւրի մը քով կ'սպասէր, ոչ:

Երեկոյեան մշուշը երբ սկսաւ տիրել, Գօղէթ պար-տէզ իջաւ: Թուսէն իր գործին կը պարապէր խոհարա-նին մէջ որ յետնադաւիթին վրայ կը նայէր:

Գօղէթ սկսաւ քալել ոստերուն ներքեւ՝ ժամա-նակ առ ժամանակ ձեռքովը մէկդի ընելով զանոնք. վասնզի կային այնպիսի ոստեր որոնք խիստ ցած էին:

Այսպէս քալելով նստարանը հասաւ:

Քարը դեռ վրան էր:

Նստաւ, և իր սպիտակ ու քնքուշ ձեռքը այն քարին վրայ դրաւ իրր թէ ուզէր գգուել զայն և շնոր-հակալ ըլլալ:

Յանկարծ զգաց այն անորոշելի տպաւորութիւնը

Եւ ինքն իր վրայ կ'ընցաւ իր թէ մահաւան գուռը հասած ըլլար:

Մինչդեռ Գօզէթ կ'իյնար, երիտասարդը բռնեց զայն, թեւերուն մէջ առաւ և եռանդաղին ողջագործեց առանց գիտակցութիւն ունենալու իր այս ընթացքին նկատմամբ: Կը ըռնէր Գօզէթը ինքն ալ երեքտուով: Կը նմանէր այնպիսի մարդու մը որու գլուխը մուկով լի է. յօնքերուն վրայէն փայլակներ կ'անցնէին. գաղափարները աներեւոյթ կ'ըլլային. կը կարծէր թէ կրօնական գործողութիւն մը կը կատարէի և թէ սրբապղծութիւն մը կ'ընէր: Սակայն ամենեւին փափաք մը չէր տածեր այդ զմայլելի կնոջ նկատմամբ սրաւ կերպարանքին իր կուրծքին դպիլը կ'զգար: Միտով արբշխ էր Մարիուս: Գօզէթ անոր թեւը բռնեց և իր սրտին վրայ դրաւ: Մարիուս իր դրած տետրը չօչափեց, և թոթուեց.

— Կը սիրէ՞ք ուրեմն զիս:

Գօզէթ պատասխանեց այնպիսի ցած ձայնով մը որ գրեթէ հազիւ հազ լսելի չունչի մը կը նմանէր:

— Լո՛ւէ՛, չգիտե՞ս սիրելիս:

Եւ շառագոյն գլուխը վեհ եւ արբշխ երիտասարդին գիրկին մէջ պահեց:

Երիտասարդը նստարանին վրայ ինկաւ: Գօզէթ ալ քովը: Ա՛լ խօսք չունէին իրարու ըսելու: Աստղերը կ'սկսէին փողփողիլ: Ի՞նչպէս եղաւ որ անոնց շուրթները հպեցան: Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ թռչունը կ'երգէ, ձիւնը կը հալի, վարդը կը բացուի, մայիսը կը փթթի, այգը կ'սպիտակի բլուրներու սարսուղի գագաթին սեւաթոյր ծառերուն ետեւէն:

Համբոյր մը քաղեցին միայն, և ահա երկուքն ալ մութին իրարու նայեցան սիրաշունչ աչքերով:

Չէին զգար ոչ գիշերուան զովութիւնը, ոչ քարին

ջուրաբ, ոչ հողին խոնարութիւնը ոչ խոտին թրջուած ըլլալը. իրարու կը նայէին մինչդեռ խորհուրդներով լի էր իրենց սիրաբ: Իրարու ձեռքը բռնած էին առանց դիտելու:

Գօզէթ չէր հարցնէր, ոչ ալ միտքէն կ'անցնէր թէ ուրկէ՞ մտած և ինչպէս պարտեցը հկած էր: Վասնզի անոր հոն գանուիլը խիստ բնական բան մը կ'երեւար իրեն:

Ժամանակ առ ժամանակ Մարիուսի ծունկը Գօզէթի ծունկին կը դպէր, և երկուքն ալ կը սարսուռէին:

Մերթ ընդ մերթ Գօզէթ խօսք մը կը թօթովէր: Հոգին կը դողար իր շուրթներուն վրայ ծաղկի մը վրայ գողացող կաթիլ մը ցօղի պէս:

Սակաւ առ սակաւ սկսան խօսիլ: Լռութեան յաջորդեց սքտին արտահոսումը որ սիրոյ ամբողջութիւնն է: Դիչերը պայծառ և շքեղ էր անոնց գլխուն վերեւը: Այս երկու հակները որոնք ոգիներու պէս անարատ էին՝ ըսին իրարու ամէն բան, իրենց երազները, յափշտակութիւնները, զմայլումները, ցնորները, նուագումները. թէ հեռուէն ինչպէս մէկզմէկ պաշտած էին. թէ ինչպէս փափաքած էին տեսնուիլ, և թէ ի՞նչպէս յուսահատած էին երբ գողցած էին զիրար նշմարելէ: Յայտնեցին իրարու իրենց ամենէն թագուն և ամենէն զաղանի զգացումները և մտածումները այնպիսի տեսական մտերմութեամբ մը զոր արդէն ոչինչ կրնար աւելցնել: Անմիղութեամբ մը վստահելով իրենց պատանքներուն՝ պատմեցին իրարու ինչ որ սէրը, պատանութիւնը և մանկութեան մնացորդ մը՝ զոր ունէին տակաւին՝ իրենց մտքին մէջ դրած էր: Այս երկու սիրտերը մին միւսին մէջ հոսեցաւ, այնպէս որ ժամէ մը ետքը երիտասարդը նորաւ աղկան հոգին և նորաւ աղկին ալ երիտասարդին հոգին բնորոշած էր: Իրարու ներք թափանցեցին, հմայուեցան, շլացան:

Երբ լնցուցին, երբ ամէն բան ըսին իրարու, Գօզէթ գլուխը անոր ուսին վրայ և հարցուց:

— Ի՞նչ է ձեր անունը:

— Մարիուս, իսկ ձեռքը:

— Գօզէթ:

Պ. Ժիւնօրմանի: Չաւակներուն հետ եկամուտն ալ պիտի թաղուէր: Մանեօն հնարք մը մտածեց: Չարութեան խաւարային մասօնութեան մէջ որուն մասնակից էր Մանեօն, մարդիկ ամէն բան դիտեն, իրարու գողտնիքը կը պահեն և կ'աջակցին: Մանեօն երկու մանկանց հարկաւորութիւն ունէր: Թենարտուհին ալ երկու մանուկ ունէր, միեւնոյն սեռով, միեւնոյն հասակաւ: Օգտակար կարգադրութիւն մէկուն համար, օգտակար զետեղում միւսին համար: Թենարտիէի պըշտիկները Մանեօնին պաշտիկները եղան: Մանեօն Սէլէսթինի քարափէն ելաւ և Գլօշ Բէքս փողոցը տուն մը վարձեց: Բարիդի մէջ՝ մէկ փողոցէն միւսը անցնելով կը կտրուի այն նոյնութեան կապը որով անհատ մը ինքն իրեն հետ կը կապուի:

Քաղաքային վիճակադրութեան պաշտօնատուներ՝ բանէ մը անդեկութիւն չունենալով չբողոքեց, և մանկանց փոխանակութիւնը առանց ամենափոքր անտեղութեան ի գործ դրուեցաւ: Միայն թէ Թենարտիէ այս մանուկները փոխ տալուն փոխարէն տասը ֆըրանք ամսական պահանջեց զոր Մանեօն խոստացաւ վճարել, և վճարեց իսկ: Աւելորդ է ըսել թէ Պ. Ժիւնօրման շարունակ վճարեց ամսական ութսուն ֆրանքը: Վեց ամիսը անգամ մը պղտիկները տեսնելու կողմէ: Չնչմարեց փոփոխութիւնը: — Պարոն, կ'ըսէր անոր Մանեօն, տեսէք ինչպէս ձեզ կը նմանին:

Թենարտիէ՝ որու համար դիւրին էին կերպարանափոխութիւնները, այս առթիւ Թենարտիէ ըլլալէ դադրելով ժօնարէթ եղաւ: Իր երկու աղջիկներէն ու կավրօշ հազիւ հազ ժամանակ ունեցած էին նշմարելութէ երկու պղտիկ եղբայր ունէին: Կայ թշուառութեան աստիճան մը ուր մարդս ճիւղային անտարբերութեամբ մը կը համակուի և իր տեսած էակները կը

կարծէ թէ ճիւղներ են: Իր ամենէն մօտ ազգականները չառ անգամ ոչ տլ ինչ են իրեն համար եթէ ոչ ստուերի անորոշ կերպարանքներ որոնք կեանքի ամպոտ յատակէն հազիւ հազ կը նշմարուին և նորէն դիւրութեամբ կը խառնուին անտեսանելիին հետ:

Թենարտուհին իր երկու պղտիկները՝ ալ ընաւ չը պահանջելու մասնաւոր կամքով Մանեօնին յանձնած օրը իրիկուան դէմ խղճահարութիւն մը ունեցած կամ ունենալ ձեւացուցած էր: — Բայց պղտիկները այնպէս առել լքանել է, ըսաւ Թենարտիէ՝ վարդապետաբար և հանգարտութեամբ մը անոր խղճին տաքնապը և հանգարտեց սա խօսքով: Ժան Ժագ Ռուսօ աւելի հանգարտեցուց սա խօսքով: Ժան Ժագ Ռուսօ աւելի գէշը ըրաւ: Մայրը խղճահարութիւնը վախի փոխելով, հարցուց: Բայց եթէ ոստիկանութիւնը մեզ նեղելու ըլլայ, ինչ պիտի ընենք: Մեր այս ըրածը միթէ ներելի է, ըսէ նայիմ Պ. Թենարտիէ: — Թենարտիէ պատասխանեց. — Ամէն բան ներելի է: Ոչ ոք բան մը պիտի կրնայ ըսել կամ հասկնալ: Մանաւանդ թէ ոչ ոք չա՛մ մը ունի հարց ու փորձ ընելու այնպիսի մանուկներու նկատմամբ որոնք ստակ մը չունին:

Մանեօն տեսաւ մը վայելչաւոր եղեռնագործուհի մը ըլլալով կը հագուէր կը շքուէր: Իր շինձու և անշուք կերպով դարգարուն բնակարանին մէջ ֆրանսուհի փոխուած անգլուհի մը կը բնակէր որ ճարպիկ զող մըն էր: Այս բուն բարիզեանի փոխուած անգլուհին որ իր պերճ յարաբերութիւններով երևելի էր և որ օրիորդ Մարսի թանգարանին մետայլներուն և աղամանդներուն հետ մտերմական յարաբերութիւն ունէր, ետքէն մեծ անուն առաւ դատական հաշուեկիրներու մէջ: Անունն էր Մամզէլ Միս:

Մանեօնին վիճակող երկու պղտիկները գանգա-
տելու տեղի չունեցան: Ութսուն Ֆրանքի ամսականէն
պաշտպանուած ըլլալով աղէկ կը նայուէին ամէն շա-
հաբեր իրերու պէս: Լաւ զգեստներ կը հագնէին, աղէկ
կ'ուտէին կը խմէին, «պղտիկ պարոններու» պէս կը
խնամուէին, իրենց շինծու մօրը հետ աւելի լաւ կ'ապ-
րէին քան թէ բուն մօրը հետ: Մանեօն աղջիկ տիկին
մը ըլլալ կը ձեւացնէր և անոնց առջեւ արկթեան
լեզուով չէր խօսեր:

Այսպէս քանի մը տարի անցուցին: Թենարաթիէ
այս բարեկեցութիւնը տեսնելով լաւ ապագայ մը կը
գուշակէր: Օր մը Մանեօն երբ տասը Ֆրանք ամսա-
կանը կուտար, Թենարաթիէ ըսաւ. — Պէտք է որ «հայր»ը
կրթութիւն տայ անոնց:

Օր մը այս երկու խեղճ մանուկները որոնք մինչեւ
այն ատեն բաւական պաշտպանուած էին նաեւ իրենց
չարակամ բաղդէն, յանկարծ կեանքի ասպարէզը նետ-
ուեցան և հարկադրուեցան անոր մէջ ապրիլ սկսելու:

Չարագործներու միահամուռ ձերբակալութիւն մը,
ինչպէս Ժօնարէթի սննեակին ձերբակալութիւնը, ետ-
քէն տեղի կուտայ ուրիշ խուզարկութեանց և ուրիշ
անձերու բանտարկութեան, և իրական աղէտք մըն է
հակընկերական զաղտնի ընկերութեան համար որ հա-
սարակային ընկերութեան տակը կ'ապրի. այս տեսակ
դէպք մը ամէն տեսակ կործանումներու տեղի կուտայ
այն տխուր մարդերու ընկերութեան մէջ: Թենարաթիէ-
ներու աղէտալի վախճանէն նաեւ Մանեօնի աղէտալի
վախճանը արտադրուեցաւ:

Օր մը, այսինքն Մանեօն Բլիւմէ փողոցին վերա-
բերող տոմսակը Էքօնիւի յանձնելէն Ժամհայակ մը ետք
ոստիկանութիւնը Գլօշ Բէրշ փողոցը տուն մը կոխեց:
Մանեօն, մամզել Միս և տունին այն ամէն անձերը

որոնք կասկածելի էին՝ բռնուեցան: Երկու պղտիկ ման-
չիւր՝ որոնք Նոյն միջոցին յետագաւթիթին մէջ կը խա-
ղային, այս փոթորիկէն բան մը չտեսան: Երբ ուղեցին
տունը մտնել, դուռը գոց և տունը ամայի գտան: Դի-
մացի կրպակէն հին մուճակ կարկտող մը զանչեց զա-
նոնք և թուղթ մը յանձնեց զոր «իրենց մայրը» ձգած
էր իրենց արուելու համար: Թուղթին վրայ հասցէ մը
կար, Պ. Պարթ, հասկնալ, Բուս տը Միսիլ փողոցը,
Թիւ 8: Կրպակին մարդը ըսաւ մանկանց. — Ա՛լ հօս
չէք բնակիր: Հոն գացէք. Խիստ մօտ է այդ տունը:
Չախ կողմի առջի փողոցը մտէք: Այս թուղթով հար-
ցուցէք այն տունը ուր պիտի երթաք:

Մանուկները մեկնեցան, առջինէկը կրասերին ա-
ռաջնորդելով և ձեռքը բռնելով թուղթը որ իրենց ու-
ղեցոյցը պիտի ըլլար: Կը մօտէր, և իր ընդարմացեալ
մատները քիչ կը սեղմէին և աղէկ չէին բռներ այս
թուղթը: Երբ Գլօշ Բէրս գոհնէն դարձան, հով մը
փչելով մանկան ձեռքէն առաւ տարաւ թուղթը, և
որովհետեւ գիշերուան մութը կը փրէր՝ մանուկը չի
կրցաւ գտնել զայն:

Ակսան փողոցներուն մէջ ըստ դիպուածի թա-
փառիլ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

ՈՒՐ ՊՁՏԻԿ ԿԱՎՈՐԵՐ ՍԵՐՆ ՆԱԲԱԼԵՈՆԵՆ

ՕԳՈՒՏ ԿԸ ՔԱՂԷ

Բարիդի մէջ գարնան բաւական ստէպ կը փչն
այնպիսի կծու և սաստիկ քամիներ, որոնցմէ մարդ
ճշդապէս չսաւիթ, բայց կը մտի. այս քամիները որոնք

ամենէն գեղեցիկ օրերը կը տրտմեցնեն ճիշդ այն եղ-
գումն ունին զոր պատուհանի մը կամ աղէկ չգոցուած
դուռի մը ճեղքերէն տաք քննելի մը մէջ փչող ցուրտ
հովը կ'ունենայ: Կարծես թէ ձմեռուան տխուր դուռը
կիսաբաց մնացած է և թէ հով կուգայ անկէ: 1832ի
գարնան եղանակին մօջ՝ ուր ներկայ դարուս առաջին
և մեծ համաճարակ հիւանդութիւնը երեւան ելաւ եւ-
րոպայի մէջ, այն քամիները աւելի կծու և աւելի կըս-
կծալի էին: Աւելի ստոնաբեր դուռ մըն էին անոնք
քան թէ ձմեռուան կիսաբաց դուռը: Գերեզմանի դուռն
էր այն: Մարդս այս քամիներուն մէջ քօյերայի շունչը
կ'զգար:

Իրիկուն մը երբ այս քամիները կը փչէին այն-
քան դառնապէս որ կարծես թէ յունուարը ետ դարձած
և քաղքենիները նորէն վերարկուները հադած էին,
պզտիկ Կավրօյը՝ իր ցնցոտիներուն ներքեւ զուարթօ-
րէն և ցրտահար օրսփալով՝ Օրմ Սէն Ժէրմէի շրջակա-
ները սափրիչի մը կրպակին առջեւ ոտքի վրայ կանգ-
նած և կարծես թէ մտապիշ զմայլումով մը համակ-
ուած էր: Կնոջ յատուկ ասրէ չալ մը ունէր զոր չգի-
տեմ ուրկէ՝ դտած և փողապահ մը ըրած էր: Պզտիկ
Կավրօյը կարծես թէ սաստիկ կ'սքանչանար մօմէ հարսի
մը վրայ որ մեղկապարանոց էր և նարնջենի ծաղիկ-
ներով զարդարուած, և որ ապակիին ետեւ կը դառ-
նար՝ երկու գէնգէթեան կանդեղի մէջ տեղէն ժպիտ մը
ցուցնելով անցորդներու: Բայց Կավրօյ իրապէս կըր-
պակը կը գիտէր տեսնելու համար թէ արդեօք կարելի
էր կրպակին առջեւը դրուած հոտաւէտ աճառներէն
մէկը «թոցնել» արուարձանի կողմերը սափրիչի մը մէկ
սուրի ծախելու համար: Շատ անգամ այսպիսի աճառ
մը գողնալով կը ճաչէր այն: Կավրօյ՝ «սափրիչներուն
մօրուքը անիւր» կ'անուանէր այս տեսակ աշխատու-
թիւնը որու մասին տաղանդ ունէր:

Մօմէ հարսին նայելով և աճառը դիտելով հանդերձ
ակռաներովը կը մրմռար:— Երեքշաբթի:— Երեքշաբթի
չէ:— Արդեօք երեքշաբթի՞ է:— Թերեւս երեքշաբթի է:
— Այո՛, երեքշաբթի է:

Ամենեւին չգիտցուեցաւ թէ ի՞նչ բանի կը վերա-
բերէր այս մենախօսութիւնը:

Եթէ ենթադրենք թէ այս մենախօսութիւնը իր
վերջին անգամ ըրած ճաշին կը վերաբերէր, ըսել է թէ
երեք օրէ ի վեր անօթի էր, վազն զի Կավրօյ՝ ուրբաթ
կտնդ առած էր սափրիչին կրպակին առջեւ:

Մինչդեռ Կավրօյ նոր հարսը, ապակիները և ուրիշ
աղօթքօք ըսուած աճառները կը գնէր, երկու մանուկ
կրպակին առջեւ եկան. բաւական մաքուր հագուած,
հասակով մէկը միւսէն տարբեր և Կավրօյէն աւելի
փոքր էին. այս մանուկները վեհերոտութեամբ կրպա-
կին դրան եղեգնեայ լեզուն դարձուցին, ներս մտան,
և ողորմագին մրմունջով մը օր աւելի հեծումի քան
թէ աղաչանքի կը նմանէր չգիտեմ ինչ ուղեցին, թե-
րեւս ողորմութիւն մը: Երկուքը միատեղ կը խօսէին.
անիմանալի էր անոնց ըսածը, վասն զի հեծկլաւանքը
ամենէն պզտիկին ձայնը կը կտրէր և ցօրրան ալ առ-
ջինէկին ակռաները շարել կուտար: Սափրիչը կատաղի
կերպարանքով մը ետին դարձաւ, և առանց ձգելու
էր անկէն՝ անջինէկը ձախ ձեռքովը և պզտիկն ալ
ծունկովը հրելով կրպակէն դուրս ըրաւ, և դուռը գո-
ցեց, ըսելով.

— Շո՛ւտ, դուրս ելէք նայիմ, ձեզի համար պա-
րապ տեղը չենք կրնար մսիլ:

Երկու մանուկները սկսան երթալ լալով: Բայց
ամպ մը եկած էր, անձրեւը կը սկսէր:

Պզտիկ Կավրօյը անոնց ետեւէն գնաց և մօտենա-
լով.

— Ծօ՛ պղտիկներ, ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ կուլածք:

— Վասն զի չգիտենք թէ ո՞ւր պիտի պտակինք, պատասխանեց մեծը:

— Ա՛տ է պատճառը, ըսաւ Կավրօշ: Ատիկա ալ մտածելու բան է: Մի՞թէ կուլան ատոր համար: Ապօ՛ւշ էք ի՞նչ էք:

Եւ մէկ կողմէն իր քիչ մը ծաղրաշարչ մեծութիւնը ցուցնելով, միւս կողմէն ալ կարեկից իշխանութեան և քաղցր պաշտպանութեան ձայն մը հանելով, ըսաւ.

— Տղեկներ՛ր, հետս եկէք:

— Այո՛, պարոն, ըսաւ առջինէկը:

Եւ ահա երկու մանուկները արքեպիսկոպոսի մը ետեւէն գացին՝ լալէ դադրելով:

Կավրօշ Սէնթ Անթուանի փողոցը մտաւ դէպի Պասթիլի կողմը երթալու համար:

Մինչդեռ կը քալէր, ետեւը դառնալով սրամտութեամբ անգամ մըն ալ նայեցաւ սափրիչին կրպակը:

— Սիրտ չունի սա դայլաձուկը, մրմռաց Կավրօշ:

Աղջիկ մը տեսնելով երկու պղտիկ աղոց կարգաւ և Կավրօշին առջեւէն երթալը, քահ քահ մը ձգեց: Այս խնդումը անտրգանք մըն էր խումբին:

— Բարի լո՛յս, օրիորդ Օմնիպոլս (համալխաբնիկ կառք) ըսաւ Կավրօշ աղջիկին:

Պահ մը ետքը նորէն յիշելով սափրիչը, կրկնեց.

— Չէ, կը սխալիմ, դայլաձուկ մը չէ ան, այլ օձ մը: Սափրի՛չ պիտի երթամ դարբին մը փնտռելու, և բոժոժ մը դնել տալու եմ պօշիդ:

Կավրօշ այս սափրիչին պատճառաւ սիրտը նեղացած և զրգուռած էր: Ուղիւի մը վրայէ ցատկելու միջոցին մօրուսաւոր և Պրօքէնի վրայ ծառաւթին հանդիպելու արժանի դժնապանուհի մը օհսաւ օրու ձեռքը աւել մը կար և սա խօսքերը նետեց անոր.

— Տիկին, ձիովդ դուրս ելեր ես, ինչո՞ւ եա՛:

Եւ այս խօսքը նետելէն ետք, անցորդի մը փայլուն կօշիկները ցեխօտեց:

— Շա՛ն դաւակ, պոռօց անցորդը բարկանալով:

Կավրօշ քիթը շալին տակէն հանելով և վեր ընկելով.

— Որո՞ւ դէմ է պարոնին գանգաւը:

— Բեզի դէմ, կրկնեց անցորդը:

— Պաշտօնատուներ գոց է, հիմա գանգատ մտիկ չեմ ըներ, ըսաւ Կավրօշ:

Բայց մինչդեռ փողոցէն շարունակ դէպի վեր կ'երթար, մեծ գուռի մը տակ աասերեք կամ տասնըչորս տարեկան ցրտահար մուրացկան աղջիկ մը տեսաւ, որ ծունկերը կը տեսնուէին՝ խիստ կարճ լաթեր հարած ըլլալուն համար: Այս պղտիկ աղջիկը կ'սկսէր շատ մեծ երեւալ միջազգեստին կարծութեան պատճառաւ: Աճումը սովորութիւն ունի ասօ՛ւկ խաղեր խաղալու: Կը կարճնայ միջազգեստը երբ մերկութիւնը անվայել կ'ըլլայ:

— Խեղճ աղջիկ, ըսաւ Կավրօշ: Եւ ոչ իսկ վարտիք ունի. Նա՛, ա՛ռ ասիկա առ այժմ:

Եւ վիզը փաթթած պատուական շալը հանեց մուրացկան աղջիկին նիհար և մանիշակագոյն ուսերուն վրայ նետեց ուր փողպապհը շալ մը եղաւ:

Պղտիկը զարմանքով Կավրօշին նայեցաւ և ընդունեց շալը լռութեամբ: Կայ չքաւորութեան անտիճան մը ուր աղքատը՝ շուարումով համակուած՝ ա՛լ ոչ դժբախտութեան դէմ կը հեծէ, ոչ ալ բարութեան փութարէն շնորհակալ կ'ըլլայ:

Կավրօշ շալը տալէն ետք.

— Պ'ըրբ, ըսաւ, Սուրբ Մարդէնէն աւելի սրտի տէր, սր իր վերտրիտին գէ. Թ կէսը իրեն պահած էր:

Կազմուշ այս պըրըրը լսաւ չըսաւ, և ահա տեղա-
տարափը եւս աւելի զայրառնալով սկսաւ կատարիլ: Եր-
կինք երբեմն ասանկ յոռի կերպարանք առնելով կը
պատմէ բարութեան գործերը:

Բայց նայէ՛ ի՞նչ Կ'ըսեմ, ի՞նչ կը նշանակէ այդ,
պօռաց Կազմուշ՝ երկինք նայելով: Անձրեւ կուգայ:
Աստուածդ բարի, եթէ ատանկ շարունակուի, բաժա-
նորդութիւնս կը թողում:

Եւ նորէն սկսաւ քալիլ:

— Հոգ չէ, կրկնեց մուրացիկ աղջկան նայելով որ
շալին տակ կը կղկտուէր. ահա աղքատ մը որ փա-
ռաւոր վերարկու մը ունի:

Եւ ամպին նայելով՝ պոռաց.

— Բռնուեցա՛յ:

Երկու պղտիկները Կազմուշին ետեւէն կ'երթային
կաղ ի կաղ:

Երբ հասան երկաթէ վանդակի մը առջեւ որ հա-
ցադուրծի մը կրպակը կը ցուցնէ, վասնզի հացը՝ ոսկիին
պէս երկաթէ վանդակներու ետեւը կը դրուի: Կազմուշ
ետեւը դարձաւ:

— Ծօ՛ տղաք, աղէկ որ միտքս եկաւ. ընթրիք
ըրի՞ք:

Պարոն, պատասխանեց առջինէկը, այս առաւօտէն
ի վեր բան մը կերած չենք:

— Մի՞թէ հայր, մայր չունիք դուք, կրկնեց Կազմ-
ուշ վեհութեամբ:

— Ներեցէք, պարոն, պապա և մամա ունինք,
բայց չգիտենք թէ ո՛ւր են:

— Երբեմն աւելի աղէկ չգիտնալը, ըսաւ Կազմուշ
որ իմաստասիրապէս խորհող մըն էր:

— Ահա երկու ժամէ ի վեր է որ կը քալենք, շա-
րունակեց առջինէկը, դուռներու քարերուն քով բա-

ներ փնտոցինք որ ուտենք, բայց բան մը չգտանք:
Գիտեմ, ըսաւ Կազմուշ: Ծուռերը կ'ուտեն ամէն-
ալ:

Պահ մը լռելէն ետքը կրկնեց.

— Ա՛հ, կորուսինք մեր ծնողքը: Չգիտենք թէ
ի՞նչ եղան անոնք: Ասանկ բան չըլլար, տամբակներ:
Այսպիսի պղտիկ մանուկները երեսի վրայ թողուլը է-
շութիւն է: Համբերութիւն. սակայն՝ պէտք է բան մը
գտնել ուսելու համար:

Բայց Կազմուշ ուրիշ հարցումներ չըրաւ մանկանց:
Ի՞նչ կ'ըլլայ եղբր. մի՞թէ առանց բնակարանի մնալը
զարմանալի բան մըն է:

Երկու տղեկներուն մեծը որ նորէն գրեթէ բոլո-
ւովին իր մանկային անհոգութիւնը ստացած էր, սա
աղաղակը հանեց.

— Ի՞նչ զարմանալի բան: Մաման ըսած էր թէ
Ծաղկաղարդի կիրակին մեզի ժամ պիտի տանէր առ-
նաւելի օրհնած խաչ առնելու համար:

— Իրա՞ւ, պատասխանեց Կազմուշ:

— Մաման, կրկնեց առջինէկը, տիկին մըն է որ
օրիորդ Միսին հետ կը բնակէր:

— Ի՞նչ զարմանք, ըսաւ Կազմուշ:

Բայց Կազմուշ կանգ առած էր, և քանի մը վայր-
կեանէ ի վեր իր ցնցոտիներուն ծակերը ծուկերը կ'ը
խառնէր և կը փնտռէր:

Վերջապէս վեր ըրաւ գլուխը այնպիսի կերպա-
բանքով մը որ կ'ուզէր գոհունակ երեւալ միայն, և
որ սակայն իրապէս յաղթական կերպարանք մըն էր:

— Հանգարտինք, տղեկներ: Ահա մեր երեքին
համար ընթրիքի ստակ:

Իւ գրպաններուն մէկէն սու մը հանեց: Առանց
ժամանակ տալու պղտիկներուն որ շուարին, երկուքն

ալ իր առջևը անցնելով հացագործին կրպակէն ներս հրեց, իր սուռն սեղանին վրայ դրաւ, և հացագործին զառնալով զոր ծառայ կարծած էր, պօռաց.

— Ծօ՛, տղայ, մէկ սուրի հաց:

Հացագործը՝ որ նոյն իսկ տէրն էր՝ հաց մը և դանակ մը առաւ ձեռքը:

— Ծօ՛, երեք կտոր ըրէ՛ կրկնեց Կավրօյ և արժանապատուութեամբ շարունակեց.

— Երեք հոգի ենք:

Եւ տեսնելով թէ հացագործը՝ երեք ընթրողները զննելէն հաք՝ սև հաց մը առած էր. Կավրօյ մատը իր քիթը խօթեց սաստիկ շունչով մը՝ իբրև թէ մեծն Զրե-տերիկի պէս մատին ծայրը քաշ մը քթախոտ ունենաւ, և զայրանալով պօռաց հացագործին երեսին.

— Քեֆոեֆա (ի՞նչ է ատիկա):

Հացագործը հասկցաւ Կավրօյին հարցումը և պատասխանեց.

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ. տհա հաց է, երկրորդ տեսակի ամենապատուական հաց:

— Սեւ հաց ըսել կ'ուզեա՞, կրկնեց Կավրօյ՝ հանդարտութեամբ և արհամարհական անտարբերութեամբ մը: Ծօ՛, ճերմակ հաց կ'ուզեմ, ճերմակ հաց ըսի՛, լսեցի՞ր. կոչունք կուտամ այս աղէկներուն:

Հացագործը չկրցաւ ժպտը զսպել, և ապիտակ հացը կտրած ժամանակ միանգամայն այս երեք աղէկներուն կը նայէր կարեկից կերպով մը որ Կավրօյին ծանր թուեցաւ:

— Ծօ՛ պարոն, ըսաւ Կավրօյ, ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ ատանկ վերէն վար մեզ կը նայես:

Թէև երեքը մէկ քով քովի ալ բերուելու ըլլային, երկայն հասակ մը չէին կաղմեր որ Կավրօյին ներելի ըլլար զվերէն վար մեզ կը նայիս ըսել:

Երբ հացը կտրուեցաւ, հացագործը արկղը նետեց սուռն, և Կավրօյ արկօտեան լեզուով ըսաւ անոնց.

— Թրբանը քաշեցէք:

Պատիկները բան մը չհասկնալով անշարժ կեցան:

Կավրօյ սկսաւ խնդալ:

— Հա՛, իրաւունք ունին. ասոնք այս լիզուն չեն գիտեր. դեռ շատ պզտիկ են:

Եւ կրկնեց.

— Կերեք:

Այս ըսելով անոնց ամէն մէկուն կտոր մը հաց կ'երկնցնէր որ ասնէն:

Եւ կարծելով թէ առջինէկը՝ որ իր հետ խօսակցելու աւելի արժանաւոր կ'երեւար իրեն, մասնաւոր խըրախոյսի մը արժանի է, և թէ իր ստամոքսը գոհ ընելու մասին հարկաւ ամենեւին վարանում մը չունի, շարունակեց՝ հացին ամենէն մեծ մասը թնոր տալով:

— Դուն ա՛ռ, Ահրա Անտե՛ սըլի:

Երեք կտորներէն մէկը միւս երկուքէն աւելի պզտիկ էր. Կավրօյ ինք առաւ պզտիկ կտորը:

Խեղճ աղէկները, Կավրօյն ալ միասին, անօթի էին: Ա՛րթանօք խածնելով կ'ուտէին իրենց հացն ու միանգամայն հացագործին խանութը կը խափանէին, ան հիմա ստակը առած ըլլալով՝ ա՛լ տհաճութեամբ կը նայէր տնոնց:

— Դուրս ելլենք, ըսաւ Կավրօյ:

Դուրս ելան և սկսան դէպի Պատիլլի կողմերը երթալ:

Ժամանակ առ ժամանակ երբ լսաւոր կրպակներու առաջակողմերուն առջեւէն կ'անցնէին, ամենէն պզտիկը կանգ կ'առնէր՝ չուանով մը իր վզին վերէն կախուած կապարեայ ժամացոյցի մը նայելու և ժամը քանի ըլլալը հասկնալու համար:

— Խաչոր սըվի ապուշ տղայ մըն է, կ'ըսէր Կավ-
րօշ :

Յետոյ ակոսներովը կը մըմար՝ խոհուն դէմ-
քով մը .

— Բայց և այնպէս եթէ տղայ ունենայի, ասկէ
աւելի լաւ կը պատասպարէի :

Իրենց հացի պատառը հատցնելով մինչդեռ կը հաս-
նէին Տէ Պալէ ըսուած տխուր փողոցին անկիւնը ուր
Պօրսի բանտին ցած և թշնամի դռնակը կը նշմարուի :

— Վա՛յ, դո՞ւն ես Կավրօշ, ըսաւ մարդ մը :

— Վա՛յ, դո՞ւն ես, Մօնբարնաս, ըսաւ Կավրօշ :

Իրօք մարդ մը Կավրօշին քով եկած էր, և այս
մարդը ուրիշ մէկը չէր եթէ ոչ նոյն ինքն Մօնբարնաս,
որ կապտագոյն ակնոցներով ծպտած էր և զոր սակայն
Կավրօշ ճանչցաւ :

— Վա՛յ լակոտ, վա՛յ, շարունակեց Կավրօշ. վուշի
կուտերով ծնփուն վերարկու մը և բծիկի մը պէս կա-
պոյտ ակնոցներ դրուած ես : Խաչոր ճաշակ ունիս եղեր :

— Կամա՛ց, այդքան բարձր մի՛ խօսիր, ըսաւ Մօն-
բարնաս :

Եւ ուժգնակի Կավրօշը քաշելով կրպակներուն լոյ-
սէն դուրս տեղ մը տարաւ :

Երկու պղտիկները մեքենայաբար ետեւէն կ'եր-
թային ձեռք ձեռքի տուած :

Երբ մեծ դուռի մը մթին կամարին տակը հասնե-
լով նայուածքէ և անձրեւէ ազատ մնացին :

— Ո՛ւր կ'երթամ, գիտե՞ս. հարցուց Մօնբարնաս :

— Ակամայ-Ելիր (Մօնք-ա-Ռեկրէք) արբայարանը :

— Կատակը մէկդի :

Եւ Մօնբարնաս կրկնեց .

— Պիտի երթամ Պապէն տեսնելու :

— Ա՛հ, ըսաւ Կավրօշ, Պապէ՞ կ'անուանուի այն
արբայարանը :

Մօնբարնաս ձայնը ցածցնելով պատասխանեց .

Պապէ քեզ և ինձ ծանօթ մարդու մը անունն է,
և ոչ թէ արբայարանը, չգիտե՞ս :

— Հա՛, Պապէ՞ն :

— Կը կարծէի թէ բանտ մտած է ան :

— Փախաւ բանտէն. պատասխանեց Մօնբարնաս :

Եւ շուտ մը պատմեց ստամբակին թէ այն տոռու
Պապէ Գօնսիէրժերի փոխադրուած ըլլալով, (Ղատական
հարցաքննութեան նորանցքէն) անցնելու ժամանակ
փոխանակ աջ կողմը զարնելու ձախ կողմէն խոյս տը-
ւած էր :

Կավրօշ սքանչացաւ Պապէի ստատմութեան վրայ :

— Ի՞նչ վարպետերդի, ըսաւ ստամբակը :

Մօնբարնաս քանի մը մանր տեղեկութիւններ տը-
ւաւ Պապէի փախուստին նկատմամբ, և վերջացուց
խօսքը, ըսելով .

— Ո՛հ, ուրիշ բան ալ կայ :

Կավրօշ՝ մտիկ ըրած միջոցին՝ Մօնբարնասին ձեռքի
դաւաղանը առնելով վերի մասը մեքենայաբար քաշած
և դուրս հանած. և ետէս դաշոյնի մը երկաթը երեւան
ելած էր :

— Ա՛հ, ըսաւ Կավրօշ. դաշոյնը ուժգնակի տեղը
հրելով, նորէն, զինակիր աջակիցդ քաղքենիի մը պէս
ծպտելով հետդ տներ ես :

Մօնբարնաս աչքը խփեց անզամ մը :

— Շուտի՛կ, կրկնեց Կավրօշ, մի՞թէ փայտուորնե-
րուն հետ կոխի պիտի բռնուիս :

— Չգիտեմ, պատասխանեց Մօնբարնաս անտար-
բեր ձեւով մը : Բայց միշտ աղէկ բան է վրադ առեղ
մը ունենալը :

Կավրօշ ուղեց հասկնալ անոր գիտաւորութիւնը :

— Բայց ի՞նչ պիտի ընես այս դիշեր :

Մօնբարնաս նորէն ձայնը զածցընելով և վանկերը ուտելով, ըսաւ.

— Բաներ:

Եւ յանկարծ խօսքը շրջելով.

— Աղէկ միտքս եկաւ:

— Ի՞նչ:

— Քանի մը օր առաջ բան մը եկաւ գլուխս: Երեւակայէ թէ ի՞նչ է: Քաղքենի մը հանդիպեցայ, մարդը ինծի քարոզ մը և իր քսակը պարգեւեց զոր գրպանս դրի: Պահ մը ետք երբ գրպանս խառնեցի, մէջը այլեւս ոչինչ կար:

— Բայց միայն քարոզը, ըսաւ Կավրօշ:

— Բայց դուն ո՛ւր կ'երթաս հիմա, կրկնեց Մօնբարնաս:

Կավրօշ իր երկու պաշտպանեալները ցուցնելով, ըսաւ.

— Պիտի երթամ սա տղեկները պառկեցնելու:

— Ո՞ւր պիտի պառկեցնես:

— Տունս:

— Տո՛ւնդ. ի՞նչ կ'ըսես:

— Տունս:

— Ուրեմն բնակարան մը ունիս:

— Այո՛, բնակարան մը ունիմ:

— Է՛, ո՛ւր է բնակարանդ:

— Փիղին մէջ կը բնակիմ, ըսաւ Կավրօշ:

Մօնբարնաս թէև բնութեամբ քիչ զարմացող մըն էր, բայց չկրնալով զարմանքը բռնել, աղաղակեց.

— Փիղին մէջ:

— Հա՛, փիղին մէջ, կրկնեց Կավրօշ: Քե՛տաա:

Այս ֆեխաաւ ևս ֆրանսերէն խօսք մըն է զոր ոչ ոք կը գրէ, զոր սովորաբար ամէն մարդ կ'ըսէ, և որ ֆե՛տք քր սրլա ա խօսքին կրճատուամ է, և կը նշանակէ. ի՞նչ ունի այն:

Մօնբարնաս ստամբակին նուրբ դիտաւորութեան վրայ հանդարտեցաւ և հասկցաւ: Կավրօշի բնակարանին նկատմամբ լաւագոյն զգացումներ ունենալ ձեւացուց:

— Հա՛, հասկցայ, փիղին մէջ: Հանգի՛ստ է այն:

— Շատ հանգիստ, ըսաւ Կավրօշ: Յիրաւի խիստ լաւ պատասպարան մըն է այն: Անոր մէջ չկան այն հովերը որոնք կամուրջներուն տակ ծակերէն կը փչեն:

— Ի՞նչպէս ներս կը մտնես:

— Կը մտնեմ:

— Միթէ ծա՛կ մը ունի, հարցուց Մօնբարնաս:

— Անշուշտ: Բայց պէտք չէ ըսել: Ծակը փիղին առջևը սրունքներուն մէջտեղն է: Ոստիկանութեան մարդերը աեսած չեն դայն:

— Եւ կը մագլցիս, այնպէս չէ՞: Այո՛, հասկցայ:

— Մէկ երկու, չը՛փ շա՛փ, և ահա ինքզինքս ներս կը գտնեմ:

Կավրօշ պահ մը լռելէն ետք շարունակեց.

— Այս պզտիկներուն համար ելարան մը պիտի գտնեմ:

— Ծօ՛, ո՞ր ռատանային ծովէն հանեցիր այս պզտիկները:

Կավրօշ միամտաբար ըսաւ.

— Սափրիչ մը պարգեւեց ինծի այս աղէտները:

Սակայն Մօնբարնաս խորհուն կերպարանք մը առած էր:

— Շուտով ճանչցար զիս, մրմռաց:

Քրպանէն երկու պզտիկ բան հանեց որոնք ուրիշ բան չէին բայց եթէ բամպակով փաթթուած երկու փեռերի խողովակներ, որոնց ամէն մէկը առնգը դրաւ, և ահա Մօնբարնաս ուրիշ քիթ մը ունեցաւ:

— Առոնք կը ծպտեն քեզի, ըսաւ Կավրօշ: Կիմա

այսինքն տգեղ ես : կը խրատեմ քեզի որ բնաւ չը հանես այդ խողովակները :

Մօնրարնաս աղւոր տղայ մըն էր , բայց հիմա ա- կընթարթի մը մէջ անճանաչելի եղած էր :

— Ո՛հ , ձեզ գարակեօզ մը եղար , պոռաց կալ- րօշ :

Պղտիկներուն ամէն մէկը մատը իր քիթը խօթելու պարագելով մինչև հիմա մտիկ ըրած չէին կալրօշի և Մօնրարնասի խօսակցութիւնը , բայց երբ գարակեօզ անունը լսեցին , մօտեցան և Մօնրարնասին նայեցան ուրախանալ և սքանչանալ սկսելով :

Դժբախտաբար Մօնրարնաս մտատանջութեան մէջ էր :

Զեռքը կալրօշին ուսին վրայ դրաւ , և բռնեցուն վրայ կռթնելով ըսաւ անոր ,

— Մտիկ ըրէ , ի՛նչ պիտի ըսեմ , աղա՛յ . եթէ ջոկովս , ցախովս և սիկովս հրապարակը ըլլայի , և եթէ տասը մեծ սու տայիք ինձ , պիտի հուանէի աշխատիլ , Բայց բարեկենդանի մէջ չենք :

Այս այլանդակ խօսքերը ստամբակին վրայ տարօ- լինակ տպաւորութիւն մը ըրին : Կալրօշ անմիջապէս ետեւը դարձաւ , փայլուն աչքերը խորին ուշադրու- թեամբ չորս կողմը պտտեց և իրմէ քանի մը քայլ անդին քաղաքապահ զինուոր մը նշմարեց որ կոնակը անոնց կը դարձնէր : Կալրօշ , հա՛ , հասկցա՛յ , ըսաւ , հազիւ հազ կոնալով ինքզինքը զսպել չպոտալու հա- մար , և Մօնրարնասին ձեռքը թոթուելով :

— Է՛ , գիշեր բարի , ըսաւ , երթամ փիղս մտնեմ աղեկներովս : Եթէ երբէք ինձի հարկաւորութիւն ու- նենաս գիշեր մը , հոն եկուր զիս գանելու : Դատիկոնին և դեռնայարկին մէջտեղն է բնակալանս : Դոնապան չունինք : Գ . Կալրօշ հարցո՛ւր , եթէ դաս :

— Լա՛ւ , ըսաւ Մօնրարնաս :

Եւ բաժնուեցան իրարմէ , Մօնրարնաս դէպի Կրէվի և Կալրօշ դէպի Պասթիլի կողմը երթալով : Հնգամեայ պղտիկը որու ձեռքէն բռնած էր իր եղբայրը՝ ասիկա ալ Կալրօշին ձեռքը բռնելով , քանի մը անգամ գլու- խը ետ դարձուց գարակեօզին երթալը տեսնելու հա- մար :

Քաղաքապահի զինուորին ներկայութիւնը Կալ- րօշին իմացնելու համար Մօնրարնասի ըսած այն քանի մը խառնիմաստ խօսքերուն բնագրին մէջ գաղտնիք մը կար , որ է սիկ նմանաձայն փանկերուն զանազան ձեւերով քանի մը անգամ կրկնուիլը : Այս վաղը չէ թէ առանձնակի արտասանուելով՝ այլ վարպետութեամբ խօսքի մը բռնեցուն հետ խառնուելով արկօթեան լեզ- ուի մէջ կը շշանակէ . — Զգուացի՛ր , ներելի չէ հա- համարձակ խօսիլ : Ասկէ ի զատ Մօնրարնասի այն խօս- քին մէջ բնագրի գրական աղուորութիւն մը կար զոր Կալրօշ չհասկցաւ և որ էր sol, saik, sikh բռները . ա- տնք Թամիլի (բանտի) արկօթեան լեզուին մէջ կը նը- շանակէն թուն , դանակ և կիճ : Մեծ դարու ծաղրա- ծուներն ու ձեռնածուները շատ կը գործածէին այս բռները , դե՛ր ուր Մօլիէր կը գրէր և Գալօ կ'ուր- ուադրէր :

Ասկէ քսան տարի առաջ Պասթիլի հրապարակին հարաւային արեւելեան անկիւնին վրայ . այս բանտ- բերդին հին խրամին մէջ փաթուած Զրմուղի խորշին քով տակաւի , կը տեսնուէր այլանդակ յիշատակարան մը զոր արդէն Բարիդցիք մոռցած են և որ այն տեղը հետք մը ձգելու արժանի էր , վասն զի «Ճեմարանի անդամ և Եգիպտոսի բանակին սպարապետը» (Նաբո- լէոն) յղացած և գործադրել տուած էր այն յիշատակա- րանը կանգնելու գաղափարը :

Յիշատակարան կ'անուանենք, թէեւ յիշատակարանի տանել կաղապար մըն էր այն, բայց այս տանել կաղապարը, որ Նաբոլէոնեան գաղափարի մը ահագին դին ծրագիրը, մեծածել դիակն էր եւ զոր հետզհետէ ելլող երկու կամ երեք փոթորիկներ ամէն անգամին առած տարած է մեզմէ հեռացուցած էին, պատմական բան մը եղած էր, և չգիտեմ ի՞նչպիսի վերջնական հանգամանք մը ստանալով հակապատկեր մը կը կազմէր իր առժամանակեայ տեսքին հետ:

Քառասուն օտք բարձր, ատաղձով և պատերով շինուած փիղ մըն էր այն որ կ'ունակին վրայ առնի նման բան մը ունէր: Այս տնանման բանը փիղին աշտարակն էր, զոր ժամանակաւ չգիտեմ ո՛ր ներկարարը կանաչ գոյնով ներկած էր և զոր հիմա սեւցուցած էին երկինքը, անձրեւն ու ժամանակը: Պասթիլի հրապարակին այն ամայի և բաց անկիւնին քով այս հսկայածել արձանին լայն ձակաթը, պատիճը, ժանիքը, աշտարակը ահագին, գաւակը, սիւնանման չորս օտքերը գիշերը աստղազարդ երկնից վրայ զարմանալի սօսկալի շքանկար մը կը կազմէին: Ոչ ոք գիտեր թէ ինչ կը նշանակէր այն: Ժողովրդային գործկթեան տեսակ մը խորհրդանշան, Երուսաղէմի անկողնի և անբաւ բան մըն էր: չգիտեմ ի՞նչ հուժկու ուրուական մըն էր որ Պասթիլի աներեւոյթ ուրուականին քով կ'երեւար և կանգուն կը կենար:

Այս յիշատակարանը որ դժնէածեւ, յոյժ ծանր, դերբուկ և խոփուադէմ էր, որ գրեթէ անհնար էր այն անշուշտ մեծաշուք էր և որ տեսակ մը շքեղ ու վայրենական ծանրութեան դրոշմը կը կրէր, հիմա աներեւոյթ եղած է թող առաւ համար որ հանգստաբար իշխէ այն հսկայական կրակարանը որ իրեն յառուկ ծխան մը օւնի և որ ինը աշտարակ ունեցող տխրալի բերդին յա-

ջորդեց գրեթէ այնպէս ինչպէս քաղքենութիւնը աւատականութեան յաջորդեց: Ամենեւին չենք դարմանար երբ կը տեսնենք թէ վառարան մը ժամանակի մը խորհրդանշանը եղած է, այնպիսի ժամանակի մը որու զօրութիւնը սանի մը մէջ կը պարունակուի: Այս ժամանակը պիտի անցնի, և արդէն կ'անցնի. մարդիկ կը սկսին հասկնալ թէ՛ կաթսայ մը եթէ կրնայ ուժ պարունակել, զօրութիւնը ուղեղի մը մէջ կրնայ ըլլալ միայն. ուրիշ խօսքով ըսենք. աշխարհս առաջնորդող և տանողը չէ թէ չօգնեցողներն են այլ գաղափարները. բայց մի՛ կարծեր թէ ձին է ձիաւորը:

Ինչ և է, Պասթիլի հրապարակը վերագառնալով կ'ըսենք թէ փիղին ճարտարապետը կրցած էր բուռով մեծ բան մը արտադրել, իսկ ծխանին ճարտարապետին պղնձով շինած և արտադրածն էր պղտիկ բան:

Կրակարանի այս ծխանը որ երեւելի անուանով մը միլիտուեցաւ և յուլիսի կոթողը անուանուեցաւ, վիժած յեղափոխութեան մը այս անկատար յիշատակարանը 1832ին ատաղձեայ ահագին շաւիկ մը հաղած էր տակաւին, որու վրայ մենք մեր կողմէ կը ցաւինք, նաեւ տախաակէ ընդարձակ շրջապատ մը ունէր որով բոլորովին կղզիացած էր փիղը:

Ստամբուլը երկու պղտիկները ահա դէպ այս հրապարակին անկիւնը առաջնորդեց, որ հողիւ հազ կը ցոլանար հեռաւոր կանթեղի մը լոյսը:

Թո՛ի ներսի մեզ հոս ընդհատել մեր խօսքը և իշխել թէ պատմութեանս այս դէպքը իրական բան մըն է. և թէ ասկէ քսան տարի տուա՞յ պատմական դատարաններու մէջ պատանի մը դատուեցաւ: ամբաստանուելով թէ թափառաշրջիկ և հասարակաց յիշատակարան խորտակող մըն է ան. այս պատանին Պասթիլի

փիղին մէջ պառկած միջոցին բռնուած էր։ Այս իրողութիւնը հաստատելէ ետք կը շարունակենք։

Կա՛վրօշ հսկայական արձանին քով հասնելով հասկըցաւ թէ ի՞նչ տպաւորութիւն կրնայ ընել ամենամեծ բան մը ամենափոքր էակներու վրայ, և ըսաւ։

— Ծօ՛ւ պղտիկներ, չվախնաք հա՛ւ։

Յցապատնէշը բաց տեղ մը ունէր. Կա՛վրօշ այս բաց տեղէն փիղին շրջափակ տեղը մտաւ, և օգնեց պղտիկներուն նոյն տեղէն ներս ստեղծել համար։ Երկու մանուկները՝ քիչ մը ահաբեկ՝ անմոռնչ կը հեռուէին Կա՛վրօշին, և կը վստահէին ցնցոտիներ հագած այս պղտիկ նախախնամութեան որ հաց տուած և որ բնակարան մը գտնել խոստացած էր իրենց։

Ներսը ցցապատնէշին քով երկնցած ելարան մը կար զոր ցորեկը մօտակայ փայտանոցին բանւորները կը գործածէին։ Կա՛վրօշ զարմանալի ուժով մը վերցուց այս ելարանը, և փիղին առջեւի ոտքերէն մէկուն վրայ երկնցուց։ Փիղին փորին վրայ և ճիշտ այնտեղ ուր կը վերջանար ելարանին վերի ծայրը, տեսակ մը սեւ ծակ կը նշմարուէր։

Կա՛վրօշ ելարանը և ծակը իր հիւրերուն ցուցնելով, ըսաւ։

— Ելէ՛ք, և մտէք։

Երկու տղեկները իրարու նայեցան ահաբեկ։

— Պղտիկներ, ի՞նչ կայ վախնալու պօռաց Կա՛վրօշ։ Եւ աւելցուց։

Փիղին անհարթ ոտքին փաթտուելով, ակնթարթի մը մէջ և չղիջանելով ելարանէն ելլել, հասաւ փիղին մինչեւ ճեղքուած տեղը։ Ճեղքէ մը սպրդող օծի մը պէս Կա՛վրօշ ներս մտաւ այն ծակէն, սուղեցաւ, և վայրկեան մը ետք երկու մանուկները տեսան որ աւոր գլուխը՝ սպիտակաման և տոգոյն կերպարանքի

մը պէս անորաչապէս կ'երեւար խաւարումած ծակին քովէն։

— Է՞, ինչո՞ւ չէք ելլեր, ելէ՛ք, և պիտի տեսնէք թէ ինչպէս հաճեցաւ պիտի բլլանք։ Նախ դուն ելլի, ըսաւ առջինեկին. ձեռքս կ'երկնցնեմ քեզի բռնելու համար։

Պղտիկները ուսով մէկգմէկ հրեցին առջեւ՝ անցնելու համար. ստամբակը անոնց վախ ու միանգամայն սիրա կուտար, մանաւանդ թէ սաստիկ անձրեւ կուգար։ Առջինեկը վտանգին յանձնառու եղաւ։ Ամենէն պղտիկը իր եղբայրը ելլելը և այս ահագին կենդանիին թախծութեն մէջ տեղ իր միս մինակ մնալը տեսնելով, կ'ուզէր լալ, բայց չէր համարձակեր։

Առջինեկը երբեք չէր վեր կը մագլցէր ելարանին ձողերուն վրայէն։ Կա՛վրօշ վերէն կը խրախուսէր զայն ելարանին վրայ՝ այնպիսի գոչումներով որով զինավարժութեան դասատու մը իր աշակերտները կամ ջութեպան մը իր ջութները կը քաջալերէ։

Եւ երբ տղան իրեն մօտեցաւ, Կա՛վրօշ անմիջապէս և ուժգնակի թեւէն բռնեց և քաշեց։

— Ահա բռնեցի, ըսաւ։

Մանուկը ծակէն ներս մտած էր։

— Հիմա, ըսաւ Կա՛վրօշ, սպասէ քիչ մը, Պարոն, բարեհաճեցէք նստիլ։

Եւ ինչպէս որ մտած էր նոյնպէս դուրս ելլելով ծակէն՝ փիղին սրունքին վրայէն ուխտիթի (կապիկ մը) արագաշարժութեամբ սպրդելով իջաւ և խոտերու մէջ ոտք վրայ ինկաւ, հնգամեայ պղտիկը մէջքէն բռնելով վերցուց և ելարանին ճիշդ մէջտեղը դրաւ, յետոյ սկսաւ անոր ետեւէն ելլել՝ առջինեկին պօռալով։

— Ես ետեւէն պիտի հրեմ, դուն ալ վերէն քաշէ։ Վայրկեանի մը մէջ պղտիկը վեր ելաւ, մզուե-

ցաւ, հրուեցաւ, քաշուեցաւ, ծակը մտաւ, մխուեցաւ
առանց ժամանակ ունենալու որ հասկնայ թէ ինչպէս
ելած և ներս նետուած էր: Կալքոյն ալ անոր ետեւէն
մտաւ, ոտքովը դարնելով գետինը դալարիններուն վրա,
նետեց ելարանը, սկսաւ ծափահարել և պոռաց:

— Ահա ելանք: Կեցցէ՛ Լաֆայէթ զօրապետը:

Այս եռանդաղին ուրախութենէն ետք շարունակեց:

— Տղաք, իմ առնս էք:

Կալքոյն ստուգիւ իր տունին մէջն էր:

— Նախ, ըսաւ Կալքոյն, ըսենք գոնապանին թէ
հոս չենք:

Եւ իր բնակարանին իլիկը ծլիկը ճանչցողի մը պէս
մթութեան մէջ սուգելով տախտակ մը առաւ և ծակը
դռնեց անով:

Կալքոյն նորէն սուգեցաւ մթութեան մէջ: Մանուկ-
ները ֆոսֆորեան շիշին մէջ դրուած լուցիչ ծծումբին
փշուրը լսեցին: Քիմիական ծծումբը տակաւին հնար-
ուած չէր. Ֆիւմարի հրահանը այն ժամանակ իբր յա-
ռաջդիմութեան մեծ արդիւնք մը կը նկատուէր:

Յանկարծ լոյս մը վառելով, աղէկները աչք նսկե-
ցին: Իբօք Կալքոյն վառած էր ռետինով թմրուած չուա-
նի ծայրը, որ բառ առ բառ մառանի մուկ կ'անուանուի:

Մառանի մուկը, որ աւելի կը ծխէր քան թէ կը
վառէր, խառնաչփոթ կերպով մը երեւան կը հանէր
փիղին ներքին կողմը:

Կալքոյնին հիւրերը իրենց չորս կողմը նայեցան և
զգացին գրեթէ ինչ որ կրնայ զգալ մարդ եթէ Հայ-
տէլպէրկի ահագին տակառին մէջ փակուելու ըլլայ:
Էա՞մ ինչ որ Յովնան մարդարէին պարտաւորեցաւ զգալ
կէտին աստուածայնական որովայնին մէջ: Սկայական
ամբողջ կմախք մը կ'երեւար և կը պաշարէր զանոնք:
Վերը երկայն և թխագոյն գերան մը կար ուրկէ մէ-

կըզմէկէ հեռու կամարածեւ ահագին տախտակամածներ
յաջ և յահեակ կ'երկնային, որ ողջայարի սին մը
ներկայացնէր կողերովը միտտեզ. որմէ բառային շխ-
քարեր կը կախուէին իբր ընդերք և որու մէկ կողմէն
միւսը հիւսուած լայնատարած սարդի ոտայնները մար-
դուս որտի առագաստներուն նման փոշելի առադաստ-
ներ կը կազմէին: Փիղին անկիւնները հոն հոս սեւա-
նման մեծ բիծեր կը տեսնուէին որոնք կենդանի կ'ե-
րեւային և որոնք յանկարծական և ահաբեկ շարժու-
մով մը կը փախչէին արագօրէն:

Փիղին կոնակիւն ներսի կողմէն ինկած բեկորները
անոր փորին խորութիւնը լեցնելով գրեթէ հարթած էին,
հետեւաբար կարելի էր փորին վրայ քալել իբրեւ տա-
փարակ յատակի մը վրայ:

Ամենէն պզտիկն իր եղբօրը փաթթուեցաւ և կէս
ձայնով մը ըսաւ:

— Շատ մութ է:

Կալքոյն այս խօսքին վրայ ձայնը բարձրացուց: Եր-
կու աղէկներուն ահաբեկ կերպարանքը ցնցումի մը
պէտք ունէր:

— Ի՞նչ է այդ. ի՞նչ կ'ըլլաք, պոռաց Կալքոյն: Պա-
րապ տեղը շաղակրատե՛լ կ'ուզէիք. պառկելու տեղ
գտա՞ք, և գո՛հ չէ՞ք. հապա ի՞նչ կ'ուզէք, մի՞թէ թուի-
ւորի պալատը կ'ուզէիք: Ե՛ն էք, ի՞նչ էք: Ըսէ՛ք
նայիմ: Մի՛ կարծէք թէ ապուշ մարդերու դասէն եմ
ես: Զարմանալի բան. կ'երեւայ թէ մեծ մարդերու
զաւակներ էք եղբր:

Սարսափի ժամանակ քիչ մը կշտամբանքը օդառ-
կար է, վաճառի վախկոտներուն սիրտ կուտայ: Երկու
պզտիկները այս յանդիմանութեան վրայ Կալքոյնին մօ-
տեցան:

Կալքոյն տնոնց այս վստահութեան վրայ հայրա-

բար ի գութ շարժեցաւ, «ծանրէն մեղմը» անցաւ, և խօսքը ամենէն պղտիկին ուղղելով.

— Ծո՛ւ, աւանակ, ըսաւ՝ դրդոյն եղանակաւ մը շեշտելով թշնամանքը, դուրսը շատ մութ է և ոչ թէ հոս, դուրսը անձրեւ կուգայ, հոս անձրեւ չի գար. դուրսը ցոլբաւ կայ, հոս հովի կտոր մը անգամ չկայ. դուրսը շատ մը մարդիկ կան, հոս մարդ մը չի կայ, դուրսը լուսին անդամ չկայ, հոս ճրագս կայ, հիմա հասկըցա՞ր:

Պղտիկները կ'սկսէին նուազ երկիւղով նայել բնակարանը, բայց կավքօշ երկար բարակ նայելու ժամանակ չթողուց անոնց.

— Ես'ւա ըսաւ:

Եւ հրեց զանոնք փղին դէպ էյն կողմը զոր՝ օնեւակին ներսի կողմը անուանել կարենալը մեծ բարեբաղդութիւն կը համարինք մեզ:

Հոն էր կավքօշին անկողինը:

Այս անկողինը անթերի էր: Այսինքն խշտեակ մը վերմակ մը և վարագոյրներով ննջարան մը կար:

Խշտեակը յարդէ փսիւթ մըն էր, վերմակը գորշագոյն, խիստ հաստ, գրեթէ նոր և բաւական բնագործակ ղենջակ մըն էր: Հիմակ ըսենք թէ ի՞նչ էր ննջարանը:

Երեք բաւական երկայն ցիցեր գետնին, այսինքն փիղին փորին վրայի աւերածներուն մէջ խօթուելով հաստատուած էին՝ երկուքը առջեւէն և մէկը ետեւէն: Այս երեք ցիցերուն վերին ծայրերը չուանով մը միացած և բրգաձեւ խօւրձ մը կաղմած էին: Խուրձը աւագեայ թելերով շինուած վանդակաձեւ ցանց մը ունէր որ պարզապէս վրան ձգուած, բայց վարպետութեամբ մը դրուած և երկաթէ թելերով ափսոսաբար նուած էր որ բոլորովին կը պատէր երեք ցիցերը: Այս

վանդակաձեւ ցանցը չորս կողմէն գետնին վրայ պընդուած էր հաստ քարերով և այնպիսի կերպով մը որ ոչինչ կրնար ներս մտնել: Վանդակաձեւ ցանցը ոչ այլ ինչ էր եթէ ոչ պղնձեայ վանդակապատներէն կտոր մը որոնք գառագեղներու մէջ թռչնարաններու կը դրուին: Վարագոյր ըսելով այս վանդակապատին ակնարկեցինք:

Կավքօշ մէկդի ըրաւ քանի մը քարեր որոնք վանդակաձեւ ցանկին առջեւի մասը գետնին հետ կը պընդէին, և ահա բացուեցան վանդակապատին վրայ վրայի ինկող երկու մասերը:

— Տղա՛ք, փորի վրայ ծռեցէք, ըսաւ կավքօշ:

Զգուշութեամբ մը վանդակը խօթեց հիւրերը, յետոյ անոնց ետեւէն ինքն ալ մտաւ՝ սողալով, մէկդի ըրած քարերը նորէն քով քովի բերաւ և լաւ մը խցեց բացուած տեղը:

Երեքսին ալ փսիւթին վրայ երկնցած էին: Որքան ալ պղտիկ ըլլային, ննջարանին մէջ օտքի չէին կրնար կենալ:

— Հիմա քնացէ՛ք ալ, ըսաւ, վասնզի աշտանակը պիտի մարեմ:

— Պարո՛ն, հարցօց եղբայրներուն առջինեկը կավքօշին՝ վանդակապատը ցուցնելով, ի՞նչ է ասիկա:

— Ասիկա, ըսաւ կավքօշ ծանրապէս, մուկերուն համար է, քնացէ՛ք:

Սակայն կավքօշ կարծեց թէ հարկ էր քանի մը խօսք եւս ըսել այս փոքրահաս մանկանց տեղեկութիւն տալու համար, ուստի շարունակեց.

— Բուսական պարտէզի բան մըն է ասիկա (վանդակապատը): Կենդանիներուն կը ծառայէ այն. մթերանոց մը կայ որ ի է անով: Պատի մը վրայէն կ'ելլեն, պատուհանէ մը կը մտնեն և դուռի մը տակէն կ'անցնին, և ահա ուղածիդ չափ կրնաս տունել:

Կա՛վրօ՛յ այսպէս խօսելով վերմակին մէկ մասովը երկու եղբայրներուն փաշրագոյնը կը ծածկէր, որ մրմռաց.

— Ո՛հ, աղէկ եմ, ալ կը տաքնամ:

Կա՛վրօ՛յ գոհունակութեամբ վերմակին նայեցաւ անդամ մը:

— Ասիկա (վերմակ) ալ Բուսակա՛ն պարագէղէն է, քաւա: Կապիկներէն առի դայն:

Եւ՝ առջինեկին ցուցնելով փախթը որու վրայ պառկած էր և որ խիստ հոծ ու սքանչելի կերպով հիւսուած էր, շարունակեց.

— Ասիկա ալ ընծուղտինն էր:

Պա՛հ մը լոռէն ետք, շարունակեց.

— Ասոնց ամէնն ալ անասուններունն էր: Գացի առի անոնցմէ: Չնեղացան առնելուս համար: Ըսի ա՛նոնց թէ փիղին համար կ'առնեմ:

Պա՛հ մը եւս լոռէն ետք կրկնեց.

— Պատերուն վրայէն կ'անցնիմ և կ'առավարու-
թիւնը կը ծաղրեմ: Ահա այս է միջոցը:

Երկու մանուկները երկիւղալի և շուարուն ահնա-
ծութեամբ մը կը նայէին այս աներկիւղ և ճարպիկ,
իրենց պէս Թափառաշրջիկ, իրենց պէս անօք, իրենց
պէս ազազուն և դեռահաս պատանիին որ սքանչելի և
ամենակարող բան մը ունէր, որ գերբնային կ'երեւար
անոնց և որ ծերունի ծաղրածուի մը դէմքին պէս իր
դէմքը ամէն տեսակ կերպերով կը ծոէր ու միանգա-
մայն ամենասիրուն և ամենաբնական մպիտ մը ունէր:

— Պարոն ըսաւ առջինեկը վեհերոտութեամբ, միթէ
չէ՞ք վախճար քաղաքապահներէն:

Կա՛վրօ՛յ փոխանակ ուղղակի հարցումին պատաս-
խանելու՝ ըսաւ անոր ծանրութեամբ մը թէ արկօթեան
լեզուով գօնեք կ'անուանին քաղաքապահները:

Ամէնէն պզտիկին աչքը բաց էր, բայց բան մը չէր
ըսեր ան: Փսիթթին եղբին վրայ այս պզտիկը և մէջ-
տեղն ալ առջինեկը պատկած ըլլալով, Կա՛վրօ՛յ մօր մը
պէս վերմակով ծածկեց պզտիկին հոտեր՝ իսիաթին
մէկ մաս: ալ հին քուրջերով անոր գլուխին տակը
բարձրացուց, որով տղեկը սնար մը ունեցաւ: Յետոյ
Կա՛վրօ՛յ դէպի առջինեկը դառնալով, ըսաւ.

— Ահա պատուական կերպով կը՝ անգչինք, այն-
պէս չէ:

— Այո՛, պատասխանեց առջինեկը՝ աղատուած
հրեշտակի մը կերպսրանքով Կա՛վրօ՛յին նայելով:

Երկու խեղճ պզտիկները որ բոլորովին թրջուած
էին սկսան տաքնալ:

— Աղէ՛կ միտքս եկաւ, շարունակեց Կա՛վրօ՛յ. ծո՛,
ինչո՛ւ կուլայիք:

Եւ պզտիկը իր եղբօրը ցուցնելով, կրկնեց.

— Անիկա շատ պզտիկ է գեռ. անոր համար բան
մը չեմ ըսեր. բայց քեզի պէս մեծի մը չվայլեր լալ,
լալկան տղայ մը երբ մեծ է կովի մը կերպարանքը
կ'առնէ:

— Աղէկ, բայց ա՛լ բնակարան չունէինք ամենեւին:

Կա՛վրօ՛յ պատասխանելով ըսաւ թէ արկօթեան լեզ-
ուով պէտք է «բիօլ» ըսել և ոչ թէ բնակարան:

— Մտիկ ըրէ, պատասխանեց Կա՛վրօ՛յ, ա՛լ երբէք
պէտք չէ նեղանալ ոչինչ բաներու համար: Ես հոգ կը
տանիմ ձեր վրայ: Պիտի տեսնես թէ ի՛նչպէս պիտի
դուարճանանք: Ամառը ծով մտնելով կը լողանք. Աւս-
տերլիցի կամուրջին առջեւ լաթ լուացող կիները
կրակ ու բոց պիտի կտրին մեր այսպէս մերկանդամ
վաղվղելը տեսնելով: Պիտի պօռան. խաչոր շատ ծի-
ծաղելի են անոնք: Շանդ-էլիդէ կ'երթանք կմախք
մարդը տեսնելու որ կենդանի է: Այս Թաղեցին ալ նի-

Զոր է ամենուն պէս : Ձեզի թատրոնն ալ կը տանիմ :
Ֆրէտէրիք Լըմէթրի թատրոնը կ'երթանք : Մուտքի
տոմսակներ ունիմ, դերասաններու հետ ծանօթութիւն
ունիմ. մանաւանդ թէ անգամ մը զէր ունեցայ ներ-
կայացումի մէջ : Ձեզի պէս շատ մը տղէկներ էինք. կը
վազվզէինք առագաստաւոր նաւու մը մէջ, նաւը տե-
սարանին վրայ ծովին վրայ քալել կը ձեւացնէր : Ձեզի
ալ իմ թատրոնս ընել կուտամ : Կ'երթանք վայրենի-
ներն ալ տեսնելու : Այս վայրենիները իրապէս վայրե-
նիներ չեն : Վարդագոյն խաճարուրներ ունին որ ծաղ-
կը կազմեն, և ձերմակ գերծանով անոնց արմուկները
կարկտուած կ'երեւան : Անկէ ետք Օրբերա կ'երթանք :
Փափահարներուն հետ կը մտնենք : Օրբերայի թատրո-
նին ծափահարները լաւ խումբ մը կը կազմեն : Սակայն
ծափահարներուն հետ պուլվարներուն վրայ ժուռ դա-
լու չեմ երթար : Օրբերայի թատրոնը կան անանկ ծա-
փահարներ որոնք քսան սու կը վճարեն. բայց աւա-
նակ են անոնք : Լավէթ կ'անուանեն այնպիսիները :
Նաեւ կ'երթանք Կիլիսիոյի վրայ գլխաւորողները տե-
նելու : Յուցնեմ ձեզի դահիճը, Մարէի թաղը կը բնակի :
Պարոն Սամսոնն է դահիճը : Դուռին վրայ նամակա-
տուփ մը կայ : Ա՛հ, պիտի տեսնէք թէ ի՞նչ պատուա-
կան զուարճութիւններ պիտի ունենանք :

Նոյն պահուն Կավրօյի մատին վրայ կաթիլ մը մոմ
վազեց և կեանքի իրերը յիշեցուց անոր :

— Վը՛շշ, ըսաւ : անա պատրոյգը կը հատնի : Նա-
յեցէ՛ք ի՞նչ կ'ըսեմ, ամիսը մէկ սուէն աւելի չեմ
կրնար ծախս ընել սենեակս ճրագ վառելու համար :
Մարդ երբ կը պառկի, պէտք է քնանայ : Ա՛լ պարոն
Բօլ տը Գօքի վէպերը կ'որդալու ժամանակ չունինք :
Մանաւանդ թէ լոյսը կրնայ մեծ դուռին ճեղքերէն
դուրսը երեւալ եթէ փայտուրներն ալ տեսնեն գէշ Կ'ԸԼ՝
լայ մեր գործը :

— Մանաւանդ թէ, ըսաւ վեհերոտութեամբ առ-
ջինեկը, որ միայն ինք կը համարձակէր Կավրօյին պա-
տասխան տալու և հետը խօսակցելու, կրնայ կայծ մը
էյնալ յարդին վրայ պէտք է զգուշանալ որ տունը
կրակի չաանք :

Կավրօյ հասկցուց մանկան թէ տունը այրել ար-
կօթեան լեզուով բիֆօտէ լը պօքար կ'ըսուի :

Փոթորիկը կըստտկանար, որոտումներու և դղը-
դումներու հետ կը լսուէր նաեւ տեղատարափը որ վիթ-
խարի փիղին կռնակին վրայ կը տեղար ուժգնակի :

— Յաղթուեցա՛ր, անձրեւ, ըսաւ Կավրօյ : Զուար-
ճութիւն կ'զգամ երբ տունին սրունքներուն վրայէն
սափորին պարպուիլը կը լսեմ : Զմեռը աւանակ մըն է,
սալարանքը կը կորսնցնէ, աշխատանքը կը կորսնցնէ,
չկրնար մեզի թրջել, և ահա անոր համար է որ կը
որտայ այս ծերունի ջրկիրը :

Որոտումի նկատմամբ եղած այս ակնարկութենէ
ետք շուրջը ըստ հետեւանքը Կավրօյ կ'ընդունէր իբր
տանը իններորդ դարու փիլիսոփայ մը, լայնածաւալ
փայլակ մը երեւեցաւ. այս փայլակը այնքան լուսաւոր
էր որ մաս մը փիղին փօրը անգամ մտաւ ճեղքուած
տեղէն : Գրեթէ միևնոյն պահուն շանթն ալ անագին
կերպով մը որոտաց : Երկու պղտիկները աղաղակ մը
հանեցին, և այնպիսի ուժգին կերպով մը վեր ելան որ
վանդակապատը գրեթէ տեղէն ելաւ : Բայց Կավրօյ իր
աներկիւղ դէմքը դէպի անոնց կողմը դարձուց և շան-
թին որոտումը քահ քահ խնդալու առիթ մը սեպեց :

— Խելօք կեցիք, ծօ՛ տղաք : Շէնքը տակնուվրայ
լընենք : Ահա ասոր կ'ըսուի գեղեցիկ որոտում : Փայ-
լակի շշուկ մը չէ այս : Ապրի՛ս, Աստուած մեր : Ասանկ
ըլլալ պէտք է անա. կարծես թէ Ամպիկիւ թատրոնին
մէջ լսուածին պէս է այս որոտումն ալ, Ասիկա ըսելէն

եաք նորէն կարգի դրաւ վանդակապատը. տղէկները կամաց մը հրեց դէպ անկողնին սնարին վրայ, անոնց ծունկերը պինդ մը քով քովի բերաւ որպէս զի լաւ մը երկնան, և պոռաց:

— Բանի որ Աստուած իր ճրագը կը վառէ, կըրնամ մարել իմա: Ծո՛ տղաք, ա՛լ պէտք է քնանալ: Չքնանալը շատ գէշ է: Չքնացողին բերանը գէշ կը հոտի: Աղէկ մը ծածկուեցէք վերմակով, ճրագը պիտի մարեմ, պատրաստ էք:

— Այո՛, կմկմաց առջինները, հանգիստ եմ: Գլուխս փետրալի սնարի մը վրայ դրածի պէս հանգիստ եմ:

Կավրօշ ըսաւ թէ գլուխին բոնը կ'ըսուի արկօթեան լեզուաւ:

Երկու տղէկները քով քովի յարեցան. Կավրօշ փրփրալի վրայ կատարելապէս տեղաւորուելով այս աղղէկները՝ վերմակը անոնց մինչև ականջը քաշեց, յետոյ երրորդ անգամ և մեհենական բարբառով կրկնեց.

— Բնացէ՛ք:

Եւ ճրագը մարեց:

Ճրագը հազիւ թէ մարած էր, և ահա տարօրինակ շարժ մը սկսաւ գորդել վանդակը որու տակ պառկած էին երեք պատանիները: Բիւրաւոր և խորին շփումներ մետաղական ձայն մը կը հանէին. կարծես թէ պղնձեայ թելը ճիրաններով և ակօսներով կը կրծուէր: Այս կրծումին հետ նաեւ ամէն տեսակ պղաթիկ և սուր ձայներ կը լսուէին:

Հնգամեայ տղեկը իր գլխուն վերև այս աղմուկը լսելով և սաստիկ վախնալով՝ արմուկովը մեծ եղբայրը հրեց, բայց մեծ եղբայրը արդէն կը քնածար Կավրօշին հրամանին համեմատ: Այն ատեն պղաթիկը չկրնալով զսպել իր վախը համարձակեցաւ խիստ ցած ձայնով և շունչը բռնելով Կավրօշին հարցնել.

— Պարո՛ն:

— Ի՞նչ կայ, ըսաւ Կավրօշ որ նոր գոցած էր արտեւանունը:

— Ի՞նչ է այս լսուածը:

— Մուկերն են, պատասխանեց Կավրօշ:

Եւ նորէն գլուխը փսիւթին վրայ դրաւ:

Իրօք մուկերը որոնք փիղին ներսը հազարներով կը վխտային և էին այն կենդանի սեւ բիծերը՝ որոնց վրայ խօսեցանք՝ ճրագին մինչև մարիլը վախնալով չէին շարժած իրենց տեղէն, բայց երբ նորէն տիրած էր մուկը այս խոռոչին մէջ որ կարծես իրենց քաղաքն էր, զգալով թէ կար հոն ինչ որ չկենդանիի միտս՝ կ'անուանէ բերօ առասպելաբանը, եսամոլ Կավրօշին վրայ խուժելով, մինչև վանդակին կատարը մագլցելով, անոր օղաձեւ թելերը կը կրծէին իբր թէ աշխատէին ծակ մը բանալ և ներս մտնել:

Սակայն պղաթիկը չէր քնածար:

— Պարոն, կրկնեց:

— Ի՞նչ է, ըսաւ Կավրօշ:

— Ի՞նչ բան է մուկ ըսածդ:

— Մկնիկ է:

Այս բացատրութիւնը քիչ մը սիրա տուաւ տղեկին: Կեանքի մէջ ճերմակ մկնիկներ տեսած և վախցած չէր: Բայց նորէն ձայնը հանելով.

— Պարո՛ն:

— Ի՞նչ է, կրկնեց Կավրօշ:

— Ինչո՞ւ կատու մը չունիք:

— Ունէի կատու մը, պատասխանեց Կավրօշ, բերած էի կատու մը, բայց կերան:

— Այս երկրորդ բացատրութիւնը առաջինին արդիւնքը ջնջեց և պղաթիկը սկսաւ գոգալ: Պղաթիկը և Կավրօշ չորրորդ անգամ սկսան արամախօսել:

- Պարոն:
- Ի՞նչ է:
- Ո՞վ է կերուածը:
- Կատուն:
- Ո՞վ կերաւ կատուն:
- Մուկերը:
- Մկնիկները:
- Այո՛, մուկերը:

Պզտիկը սարսափելով այս կատու ուտող մուկերէն շարունակեց.

— Պարոն, միթէ մեզի ալ կրնան ուտել այդ մուկերը:

— Հապա կը հարցնես, ըսաւ Կավրօ:

Տղեկը յետին աստիճան համակուած էր սարսափով: Բայց Կավրօ շարունակեց.

— Մի վախար, ներս չեն կրնար մտնել: Մանաւանդ թէ ես հոս չեմ: Նա՛, ձեռքս բռնէ՛: Լռէ, և քնացի՛ր ալ:

Եւ Կավրօ խկոյն ձեռքը առջինն կին վրայէն երկրնցնելով պզտիկին ձեռքը բռնեց:

Պզտիկը պինդ մը բռնեց այս ձեռքը և քաջաբերուեցաւ: Բաջատուութիւնն ու ուժը ասանկ խորհրդաւոր ներշնչումներ ունին: Նորէն լուսութիւնը տիրած էր անոնց չորս կողմը. մուկերը խօսողներուն ձայնէն վախնալով հեռացած էին. քանի մը վայրկեանէ ետք թէև դարձեալ եկան և մեծ աղմուկ հանեցին, բայց երեք պատանիները մուշ մուշ կը քնանային առանց բան մը լսելու:

Գիշերուան ժամերը անցան: Մթութիւնը կը պաշարէր Պատիւնի լայնատարած հրապարակը. ձմեռնային հով մը անձրեւին հետ խառնուելով սաստկապէս կը փչէր. գիշերապահները՝ դուռները, ծառուղիները, որ-

մածները, մթին խորշերը կը հետադառնէին և՛ գիշերային թափառող ջիկները փնտռելով՝ փիղին առջեւէն կ'անցնէին լոխն. հրէշը՝ կանգուն, անշարժ և աչքերը խաւարին մէջ բացած՝ կարծես կը մտախոհէր իբր թէ ըրած բարութեանը վրայ գոհունակութիւն մը զգար և երկնից և մարդերու յարձակումէն ազատ պահելով կը պատասպարէր երեք խեղճ պատանիները որոնք կը նիրհէին:

Յետագայ իրողութիւնը հասկնալու համար պէտք է մտնել թէ այն ժամանակ Պատիւնի պահնորդարանը հրապարակին միւս ծայրն էր, հեռեւեար պահնորդները ոչ կրնային նշմարել, ոչ ալ լսել ինչ որ տեղի կ'ունենար փիղին քով:

Արշալոյսէն քիչ մը առաջ Սէնթ Անթուան փողոցէն մարդ մը եկաւ վազելով, հրապարակէն անցաւ, Յուլիսի կոթողին ընդարձակ շրջապատին ետեւէն դարձաւ. և ցցապատներուն մէջէն մինչեւ փիղին փորին տակը սպրդեցաւ: Եթէ լոյս մը լուսաւորէր այս մարդը, անոր աստիկ թրջուած ըլլալը տեղնող մը պիտի գուշակէր թէ գիշերը անձրեւին տակ մնալով անցուցած էր ան: Երբ փիղին տակը եկաւ մարդը, տարօրինակ կերպով մը գոչեց. գոչո՛ւ որ չվերաբերիր որ և է մարդկային լեզուի և զոր էդ պապկայ մը միայն կրնայ արտաբերել: Երկու անգամ կրկնեց այս գոչումը որու ուղղադրութիւնը հաս կը նշանակենք և որ հազիւ հազ Գաղափար մը կուտայ:

— Բիրիքիքիո՛ւ:

Գոչումին երկրորդ անգամ կրկնուելուն պէս, յետոակ, ետեւից և պատանեկան ձայն մը պատասխանեց փիղին որովայնին մէջէն.

— Այո՛:

Եւ անա զբերէ անմիջապէս տեղէն վերցաւ փիղի

ծակը գոցող առիտակը. ծակէն դուրս ելաւ աղայ մը, և փրդին ոտքին վրայ սպրդելով վար իջաւ և կամաց մը մարդուն քովը ինկաւ: Տղան կաւրօյն էր, մարդն ալ Մօնրարնաս:

Իսկ այն քիրիքիքիով աղաղակը անշուշտ կը նշանակէր «պարոն կաւրօյն հարցօ՛ւր» խօսքը զոր աղան ըսած էր Մօնրարնաս:

Կաւրօյն այս գոչումը լսելով յանկարծ արթնցած և իր ննջարանէն դուրս սողացած էր՝ քիչ մը բանալով վանդակապաւոր և յետոյ զգուշութեամբ գոցելով: Ապա ծակը բացած և վար իջած էր:

Մարդը ու աղան լռելիայն զիրար ճանչցան մութին: Մօնրարնաս միայն սա խօսքը ըսաւ Կաւրօյնին:

— Քեզի պէտք ունինք: Եկո՛ւ ձեռնառութիւն մը ըրէ մեզի:

Ստամբակն ուրիշ մեկնութիւն չուզելով.

— Պատրաստ եմ գալու, ըսաւ:

Եւ երկուքն ալ ուղղուեցան դէպի Սէնթ Անթուան փողոցը ուրկէ ելած էր Մօնրարնաս, և օձապտոյա քայլերով յառաջացան պարտիզպաններու սայլերուն երկայն շարքին քովէն որոնք նոյն միջոցին դէպի վաճառանոցը կ'իջնեն:

Պարտիզպանները իրենց սայլերուն վրայ աղցաններու և բանջարեղինաց մէջ սմբռած, կիսովին քնացած, և անձրեւին պատճառաւ ամէն մէկը իր կրկնոցը մինչեւ աչքերուն վրայ քաշած ըլլալով, և ոչ իսկ կը տեսնէին այս տարօրինակ անցորդները:

Գ Լ Ո Ւ Ե Գ.

ՓԱԽՈՒՍՏԻ ԱՆԱԿԻ ԿԱՆ ԱՆՅՔԵՐԸ

Հիմա ըսենք թէ նոյն գիշերը ի՞նչ անցած էր Թօրսի բանտին մէջ:

Պապէ, Պրիւժօն, Կէօլմէր և Թենարտիէ խորհուրդ ըրած էին փախչելու, թէև Թենարտիէ առանձին սենեակի մը մէջ բանտարկուած էր: Պապէ գործը իրեն համար պատրաստած էր նոյն իսկ այն օրը ինչպէս ընթերցողը գիտէ Մօնրարնասէն Կաւրօյնին տրուած տեղնկութիւններէն: Մօնրարնաս դուրսէն պիտի օգնէր անոնց:

Պրիւժօն ամիս մը պատմական սենեակի մը մէջ մնացած ըլլալով՝ ժամանակ ունեցած էր հախ չուան մը հիւսելու հոն, երկրորդ փախուստի յատակադիմ մը պատրաստելու: Ժամանակաւ այս տաժանելի տեղերը ուր բանտին կանոնին համեմատ դատապարտուելը ինքն իրեն կը ձգուէր, չորս քարաշէն պատ, մէկ քարաշէն ձեղուն, քարէ սալայտակ մը, բանակի անկողին ուր, վանդակաւոր պատուհան մը, երկաթներով ամրափակ դուռ մը ունէին և կ'անուանուէին զնտաններ, բայց զնտանը շատ սոսկալի երեւցաւ, հիմա այն բանտերը երկաթէ դուռ մը, վանդակաւոր պատուհան մը, բանակի անկողին մը, քարաշէն սալայտակ մը, քարաշէն ձեղուն մը, չորս քարաշէն պատեր ունին, և դարձեալ պատմական սենեակ կ'անուանուին: Կէս օրին մօտ քիչ մը լոյս կ'ըլլայ այս բանտերուն մէջ: Այս սենեակները որոնք ինչպէս կ'ը տեսնուի՝ զնտաղ չեն,

անպատեհութիւն մը ունին, որ է մտածելու օտիպել
այնպիսի անձեր գոյ պէտք է աշխատեն:

Արդ Պրիւժօն մտածած և պատժական սենեակէն
չուանի մը հետ ելած էր: Բանտին Շարլըմաներ ըս-
ուած գաւթին մէջ Պրիւժօն խիստ վտանգաւոր սեպ-
ուելով Պաթիման Նէօֆ փոխադրուեցաւ: Հոս երկու-
բան դատւ. առաջին կէտմէք, երկրորդ, բեւեռ մը.
կէտմէք այսինքն ոճիւր մը, բեւեռ մը այսինքն աղա-
պութիւնը:

Պրիւժօն՝ որու վրայ անթերի դադարաւ մը ունե-
նայու ժամանակն է՝ աներեւութապէս փափուկ կապ-
մութիւն և խիստ վարդապետութեամբ կեղծուած տկա-
րութիւն մը ունէր, այլ իրապէս քաղաքավար, խելա-
ցի և հանած վարած գող մըն էր, և զգուշի նայուածք
մը և տնադորոյն ժպիտ մը ունէր: Նայուածքը իր կամ-
քէն և ժպիտը իր բնութենէն կ'արտադրուէր: Իր ար-
հեստը ունեւոր համար նախ տանիքներու նկատմամբ
պէտք եղած ուղու մը առած էր. մեծ յառաջդիմութիւն-
ներ ընել տուած էր կապար կորզողներու արհեստին,
որոնք կապարապատ տանիքները կը կողոպտեն և ա-
նոնց խողովակներու վրայի կապարները կ'առնեն մաս-
նաւոր գործողութեամբ մը հանելով:

Պարագայ մըն ալ կար որով բոլորովին նպաստա-
ւոր եղած էր փախուստի ձեռնարկութեան մը վայր-
կեանը. յարկիչները նոյն վայրկենին բանտին յարկերու
քարերուն մէկ մասը կը շտկէին և կը տեղաւորէին:
Սէն Պէրնարի գաւիթը բոլորովին մեկուսացած չէր
Շարլըմաներ և Սէն Լուի ըսուած գաւիթներէն: Այս
գաւիթներուն վերը տախտակամածներ և ելարաններ
կամ թէ ուրիշ խօսքով ըսենք, փրկութեան կ'ողմը կա-
մուրջներ և սանդուխներ կային:

Պաթիման Նէօֆը (նոր չէնք) որ խիստ աւերուն

և հին ու փուտ չէնք մըն էր բանտին տկար կողմն էր:
Անոր պատերը աղբորակէն այն աստիճան մաշուած էին
որ հարկ եղած էր ննջարաններու գմբէթները փայտէ
հաստ սահանգներով հաստա տել վառ: զի այս գմբէթ-
ներէն քարեր կը դատուէին և անկողիններուն մէջ
դանտարկեալներուն վրայ կ'իյնային: Թէեւ այսքան
հին էին այս ննջարանները, բայց և այնպէս ամենէն
վտանգաւոր ամբաստանեալները, ճամնէն երեւելի
դատերը՝ ինչպէս կ'ըսուի բանտային բարբառով, ա-
նոնց մէջ փակելու յանցանքը կը գործուէր:

Պաթիման Նէօֆը վրայ վրայի շինուած չորս նըն-
ջարան և մէկ վերնայարկ ունէր Պէլոր անուամբ: Բու-
խերիկը լայն ծխան մը որ թերեւս Ծօրսի դուքսերուն
հին խոհատունի մը կը վերաբերէր՝ դեռնայարկէն սկը-
սելով վեր կ'ելէր, չորս դստիկոններուն մէջէն կ'անց-
նէր, երկու բոլորի կը բաժնէր ննջարանները աւտակ
մը տափած և դերան ձեւացնելով անոնց մէջտեղը և
բարձրանալով յարկը կը ծակէր:

Կէտմէք եւ Պրիւժօն մէկ ննջարանի մէջ կը պառ-
կէին: Զգուշութեան համար վարի դստիկոնը գրուած
էին անոնք: Դիպուածը ուզած էր որ անոնց անկողին-
ներուն գլուխին կողմը բուխերիկին ծխանին կըթնի:

Թեւարարի անոնց գլխուն վերեւն էր և ճիշդ այն
վերնայարկին մէջ որ Պէլ-էր կ'անուանուէր:

Գլխթիւր-Սէնթ-Գաթիէրին փողոցէն անցնող մը
եթէ ջրհանակիրներու ձմերոցէն ետք կանգ առնէ Տէ-
Պէն (բաղնիք) տունին մեծ դրան առջև, ծաղիկներու
և թուփերու արկղերով լի գաւիթ մը կը տեսնէ, ո-
րու ներսի կողմը երկու թեւերով պատիկ: սպիտակ և
գմբէթաւոր հովան ց մը կը նշմարուի. այս հովանոցը
դաւարաչէն փեղլեր ունի, և ժան-ժագի անդէպդա-
կան երազն է: Ասկէ տասը տարիի չափ առաջ այս

գումթաւոր հովանոցին վերեւը սեւաթոյր, ահագին, սոսկալի և մերկ պատ մը կը բարձրանար որու կը կըրթնէր այն: Այս պատը Զօրսի պահնորդներուն ճամբու պատն էր: Ինչ որ էր Միլթօն՝ Պէրգէնի ետև ընդ նըշմարուելով, նոյնը կը սեպուէր այս պատը՝ այն հովանոցին ետևը:

Թէև շատ բարձր էր պատը, բայց սեւաթոյր յարկ մը կար որ անկէ աւելի բարձր էր, և Պաթիման-Նէօֆի յարկն էր: Պաթիման-Նէօֆի յարկին վրայ ձողերով ամբարակուած չորս մանսարդեան ծակեր կը նշմարուէին որոնք Պէլ-էրի պատուհաններն էին: Ծխան մը կը ծակէր յարկը. ննջարաններուն մէջէն անցնող ծխանն էր այն:

Պէլ-էրը, Պաթիման-Նէօֆի այս կատարը՝ որ մանսարդեան տեսակ մը մեծ վաճառանոց էր՝ երեքկիւն վանդակապատներ և երկաթէ ասխաակներով կրկնակի պատուած դուռներ ունէր որոնցով կը գոցուէր այն և որոնց վրայ գամուած ահագին բեւեռներ կը վխտային: Հիւսիսային ծայրէն Պէլ-էրին մէջ մանողին ձախ կողմը կ'իյնար չորս պատուհաններ, և աջ կողմն ալ՝ ճիշդ պատուհաններուն դէմ՝ չորս քառակուսի և բաւական ընդարձակ վանդակներ կային. որ իրարմէ հեռացած և նեղ անցքերով բաժնուած էին. այս վանդակներուն վարի կողմերը մարդու բարձրութեամբ պատերով, իսկ անկէ վեր երկաթէ ձողերով զոցուած էին:

Փետրուարի երեքէն ի վեր Թենարտիէ ահա այս վանդակներուն մէջ բանտարկուած էր առանձին: Բնաւ կարելի չեղաւ հասկցուիլ թէ ան այս վանդակին մէջ ի՞նչպէս և որս՝ աշակցութեամբ կրցած էր հայթայթել և պահել չիլ մը գինի, այն գինիէն զոր Տէրիւ հրնարած է, կ'ըսուի, որուն մէջ թմրագեղ կայ և զոր անուանի ըրաւ քմբեցնողներու խումբը:

Շատ բանտեր դուռտան ծառաներ ունին, որոնք կէս մը բանտապահ և կէս մը գող են, որոնք բանտարկեալներու փախուստին կը նպաստեն, որոնք անհաւատարիմ ծառայութիւն մը կը վաճառեն ոստիկանութեան և որոնք ստակ կը վստակին բանտարկեալներու համար բաներ գնելով:

Արդ, այն գիշերը ուր պզտիկ կալքօշը երկու արշէկները գտած և հետը առած էր, Պրիւթօն և Կէօլմէր՝ գիտնալով որ Պապէ առտուն փախած էր և փողօցը իրենց կ'սպասէր Մօնբարնաթին հետ, կամաց մը ելան, և սկսան Պրիւթօնի գտած բեւեռով ծակել բուխերիկի ծխանը որու քովն էին իրենց անկողինները: Ծխանին փլած բեկորները Պրիւթօնի անկողին վրայ կ'իյնային, հետեւաբար չէր լսուիլ անկումը: Որոտալի տեղատարափները կը գլբղէին դուռները ծխաններուն վրայ և բանտին մէջ սոսկալի և օգտաւէտ աղմուկ մը կը հանէին: Բանտարկեալներէն անոնք որ արթնցած նօրէն քնանալ ձեւացուցին և թող տուին որ Կէօլմէր և Պրիւթօն գործեն: Պրիւթօն յաջողակ էր. Կէօլմէր ուժեղ: Պահնորդը որ ննջարանին վրայ պատուհան մը ունեցող վանդակաւոր մեկուսաբանին մէջ պառկած էր, ամենեւին ձայն մը առած չէր տակաւին, և ահա երկու ահարկու օւռազակները պատը արդէն ծակած, բուխերիկին վրայէն անցած, ծխանին վերին դուռով զոցող վանդակախուփը խորտակած և յարկին վրայ հասած էին: Անձրեւը և հովը կը սաստկանար, յարկին վրայէն քալողը կը սահէր:

— Ինչ յարմար գիշեր փախչելու համար, ըսաւ Պրիւթօն:

Երկու առազակներուն և պահնորդներու պատին մէջտեղ վեց ոտք լայնութեամբ և ութսուն ոտք խորութեամբ անդունդ մը կար: Այս անդունդին յատակը

անոնք կը տեսնէին պահապանի մը հրացանը որ մու-
թին կը փայլէր։ Պրիւժօնին զնտանին մէջ հիւսուած
չուանը դալարելով անոր մէկ ծայրը բոխերիկին ձողե-
րուն կտակցին, միւս ծայրը պահապաններու պատին
վրայէն անդին նետեցին, մէկ ոսոււմով անդունդին
վրայ ցատկեցին, պատին հեծանը բռնեցին, միւս կող-
մը անցան, չաւանին վրայէն հետզհետէ սարդելով
պղտիկ յարկի մը վրայ իջան որ Տէ Պէնի տունին կից
էր, չուանը քաշեցին տոնին, Տէ Պէնի դաւիթը ցատկե-
ցին, անցան, դռնապանին դռնակը հրեցին որու քով
կախուած էր դուռին լարը, քաշեցին լարը, բացին մեծ
դուռը, և ինքզինքնին փողոցը գողան։

Հազիւ թէ երեք քառորդ անցած էր այն վայր-
կեանէն ի վեր ուր անոնք անկողնի մէջ և մութին ե-
լած կանգնած էին՝ իրենց ձեռքը բեւեռ մը և մաքին
մէջ նպատակ մը ունենալով։

Քանի մը բուպէնէն ետք գացած միացած էին Պա-
պէին և Մօնթարնասի հետ որոնք մօտակայ տնոցանքը
կը թափառէին։

Պրիւժօն և Կէօլմէր իրենց չուանը կտրած էին քա-
շելու ատեն, հետեւաբար չուանին մէկ կտորը յարկին
վրայ ծխանին կապուած մնացած էր։ Չմոռնանք բռն-
լու որ երկու աւազակները այս փախուստի ձեռնար-
կութեան մէջ մնաւ մը հրամ չէին, եթէ սակայն ներքի
է մնաւ մը չսեպել իրենց ձեռքի կաշիին զրեթէ բոլ-
րովին սկրդուած ըլլալը։

Այն գիշեր Թենարտիէ չգիտենք ի՞նչ կերպով ի-
մացած էր անոնց փախչելու պատրաստուիլը, և չէր
քնանար։

Նոյն գիշեր՝ որ խիստ խառն էր՝ ժամը մէկին
Թենարտիէ անձրեւին և փոթորիկին սաստկացած միջո-
ցին իր վանդակին հանդիպակայ պատուհանին առջևէն

երկու ստուերներու անցնիլը տեսաւ։ Ստուերներէն
մէկը պատուհանին առջև կանգ առաւ նայուածքի մը
տեւողութեան չափ։ Պրիւժօնն էր կանգ առնողը։ Թե-
նարտիէ զայն ճանչնալով հասկցաւ եղելութիւնը։ Այս-
քանը կը բաւէր Թենարտիէի։

Թենարտիէ իբր մարդասպան ճանչցուած և դինու
դորութեամբ գիշերային դուռնաւթիւն ըրած ըլլա-
լուն համար բանտարկուած ըլլալով, անընդհատ և ար-
թուն սակողութեան մը ներքեւ դրուած էր։ Պահապան
մը որու երկու ժամը անգամ մը ուրիշ մը կը յաջոր-
դէր, լեցուն հրացանով մը անոր վանդակին առջև կ'եր-
թեւեկէր։ Պէլ էրը ծակի նման պատուհանէ մը լոյս
կ'առնէր։ Կ'աւանաւորին ոտքը յիսուն լիարայի ծան-
րութեամբ գոյգ մը շղթայ կար։ Ամէն օր երկնոյն
ժամը չորսին պտընորդ մը՝ երկու անգին շունով,
— այն ժամանակ դեռ ի գործ կը դրուէր այս զգուշու-
թեան միջոցը, — Թենարտիէի վանդակը կը մանէր, ան-
կողնին քով երկու լիարայի ծանրութեամբ սե հաց մը,
սափոր մը ջուր, և բաւական անպարարտ արգանակով
ի սկուտեղ մը կը գնէր որու մէջ քանի մը ցեցակեր
բակլայ կը լողար, շղթաները աչքէ կ'անցնէր և եր-
կաթէ սիւնակներուն կը դարձէր անոնց ամբողջութիւնը
դիտելու համար։ Այս մարդը իր չունեցող երկու ան-
գամ վանդակը կուգար գիշերը։

Թենարտիէի թոյլ տրուած էր երկաթէ տեսակ մը
բւեռ պահել, որով իր հացը պատին վրայ ձեղքի մը
մէջ կը բեւեռէր, ջրպէս գի, կ'ըսէր Թենարտիէ, մու-
կերը չուանն գայն։ Թենարտի, անընդհատ հակողու-
թեան մը ներքեւ դրուած ըլլալով, կարծուած էր թէ
անպատահելութիւն մը չունի այն երկաթէ բեւեռը։ Բայց
ետքը յիշուեցաւ թէ պահապան մը սա խօսքը ըսած էր։
— Աւելի աղէկ կ'ըլլար փայտէ բեւեռ մը թողուլ։

կէս գիշերէն երկու ժամ ետքը փոխուեցաւ պահապանը որ ծեր գինուոր մըն էր, և տեղը դրուեցաւ նորեկ գինուոր մը: Պահ մը ետք շուներուն հետ մարդը եկաւ և իր սովորական այցելութիւնը ընելէն ետք տեղը դարձաւ, առանց բան մը նշմարելու՝ եթէ ոչ նորեկ գինուորին երիտաւարդութիւնը և գիւղացիի կերպարանքը: Երկու ժամ ետք, սյսինքն ժամը չորսին երբ ուրիշ պահպան մը եկաւ նորեկ գինուորին յաջորդելու համար, տեսաւ որ տնիկա թմրած և թեւարտիէի վանդակին քով դեռինք ինկած էր արձանի մը պէս: Իսկ Թենարտիէ վանդակէն փախած էր: Իր խտրտակուած շղթաները գետինն էին: Ծակ մը կար իր վանդակին ձեղունին վրայ, և վերը յարկին վրայ ալ ուրիշ ծակ մը կը տեսնուէր: Թենարտիէի անկողնին տախտակներէն մէկը առնուած և անշուշտ տարուած էր, վասն զի չի գտնուեցաւ: Վանդակին մէջ կիսովին պարպուած շիւ մը գտնուեցաւ, այս շիւին մէջ դեռ քիչ մը կար այն գեղաւոր գինիէն որով գինուորը թըմրած և ինկած էր: Զինուորին սուինն ալ աներեւոյթ եղած էր:

Այս իրողութեան մէջ կարծուեցաւ թէ բոլորովին փախած և աներեւոյթ եղած է Թենարտիէ: Ստուգիւ ալ Պաթիման Նէօֆի մէջ չէր Թենարտիէ, բայց վտանգի մէջ էր առկաւին:

Թենարտիէ Պաթիման-Նէօֆի յարկին վրայ հասնելով գտած էր Պրիւֆօնն ձգած չուանին կտորը որ բոխերիկին վերի երդին սիւնակներէն կախուած էր, բայց առ կարճ էր այս չուանին կտորը, հետեւաբար Թենարտիէ՝ Պրիւֆօնի և Կէօլմէրի պէս՝ չէր կրցած պահանորդներու ճամբուն վրայէն ոստելով փախչիլ:

Եթէ Տէ Պալէ փողոցէն խոտորելով Բուստը-Սիսի փողոցը մտնէս, գրեթէ անմիջապէս աջ կողմէ խոր

և աղտոտ տեղ մը կը նշմարես: Անցեալ դարու մէջ հոն տուն մը կար որու ներքի պատը միայն մնացած է ալ: Խարխուլ տունի իրական պատ մըն է այս և կը բարձրանայ մինչեւ չէնքի մը երբորդ յարկը որ մօտակայ չէնքերուն մէկն է: Այս աւերակը կրնայ ճանաչուիլ պատին վրայի երկու մեծ և քառակուսի պատուհաններէն որոնք դեռ կը տեսնուին. աջակողմեան որմաքիւնն ամենէն մօտ պատուհանը օրդնահար գերան մը ունի որ իբր մայթ դրուած է: Այս պատուհաններէն ժամանակաւ սոսկալի բարձր պատ մը կը նշմարուէր, որ որսի պահանորդներու ճամբուն չըջապատին մէկ մասն էր:

Քանզուած տունին տեղը կիսովին գոցուած է հինուփուտ տախտակներէ բաղկացող պատնէշով մը որ հինգ մեծ քարերու կը կռթնի չփլուելու համար: Այս դոց տեղը պղակի թագուն խրճիթ մը կայ որ կանգուն մնացած հնաւեր պատին կը յենու: Պատնէշը դուռ մը ունի որ ասկէ քանի մը տարի տօաջ առանց կղպակի կը գոցուէր:

Թենարտիէ առաւօտեան ժամը երեքէն քիչ մը ետքը ահա այս հնաւեր պատին կատարին վրայ հասած էր:

Ինչպէս եկած էր հոն: Բնաւ կարելի չեղաւ բացատրել, ոչ ալ հասկնալ ինչպէս եկած ըլլալը: Կ'երեւի թէ փայտիկները անոր նեղութիւն տուած ու միանգամայն օգնած էին: Միթէ յարկիչներուն շինած ելաբաններուն և տախտակամաններուն չորհիւր յարկէ յարկ պատէ պատ և խորչէ խորշ անցնելով մինչեւ Շարլմանիի դուռիցին և յետոյ Սէն Լուի դուռիցին չէնքերը և անկէ ալ Բուստը Սիսի փողոցին այն տներուն պատին վրայ հասած էր: Բայց Պաթիման Նէօֆին մինչեւ այս պատը քանի մը բաց տեղեր կային ո-

րոնց վրայէն անցնելը կամ ոստելը անկարելի կը թե-
ւեր: Թենարտիէ մի՞թէ անկողնին տախտակը իբր կա-
մուրջ՝ Պէլ էրի յարկէն պահնորդներու պատին վրայէն
երկնցուցած էր, և մի՞թէ սկսած էր փորի վրայ դա-
լով բանտին բոլորաւորը քաշուած այն պատին հեծա-
նին վրայէն սողալ մինչեւ Ռուա տը Սէսիլ փողոցին
աւերուէն պատը հասնիլը: Բայց Ֆորսի պահնորդներու
ճամբուն պատը ժայռաւոր եւ անհասարակ գիծ մը կը
կազմէր. կ'ելլէր ու կ'իջնէր, կը ցածնար մինչեւ չոր-
հանկիրնիւրուն ձմերոցը, կը բարձրանար մինչեւ Տէ
պէնի տունը, տեղ տեղ շինութիւններով կը կտրուէր:
Լամուէնեան ապրանքին կողմը չունէր այն բարձրաւ-
թիւնը զոր ունէր Բավէ փողոցին կողմէն, և տմէն
տեղ իջնելու տեղեր և ուղիղ անկիւններ կ'երեւային.
ժամաւանդ թմ պահնորդները փախստականին միջին
չքանկարը կրնային տեսնել, հետեւաբար Թենարտիէին
նաեւ տյս կորպով Ռուա ար Սէսիլ փողոցին աւերուէն
պատին վրայ հասած ըլլալը գրեթէ անմեկնելի կը մը-
նայ: Երկու կերպով ալ անկարելի էր փախչիլ: Թե-
նարտիէ լուսաւորուելով ազատութեան այն ահարկու
ծարաւէն որ դարեւանդները՝ խրամներու, երկաթէ
վանդակապատները՝ ուրիշ հիւսկէններու, անդամա-
լոյծը՝ ըմբիշի, պստաղորոսը՝ թռչունի, թանձրամբ-
տութիւնը՝ բնազդումի, բնազդումը խելքի և խելքը
հանճարի կը փոխէ: Թենարտիէ՛, կ'ըսենք, այս ծա-
րաւին շնորհիւ փախուստին երրորդ կերպ մըն ալ եր-
նարած և յանկարծապէս գործադրած էր արդեօք. ոչ
սք զիացած է բնաւ:

Մարդս չկրնար միշտ կատարելապէս գաղափար մը
ունենալ, փախուստի հրաշալիեաց նկատմամբ: Կը կըրկ-
նենք թէ ներշնչեալ մըն է այն մարդը որ ազատելու
համար կը փախչի. փախուստի խորհրդալի նշույլին մէջ

ասող և փայլակ կայ. եթէ մեր զարմանքը կը գրաւէ
ան որ կը թեւարկէ գէպի վսեմութիւն, ոչ նուազ
զարմանք կուտայ մեզ ով որ կը նկրտի ազատում գրա-
նելու. և ինչպէս Գորնէյլի նկատմամբ կը հարցնենք
թէ ո՞ւրկէ գտաւ իր գ'իլ մուրի (որ մեռնէր) վսեմ
խօսքը. նոյնպէս և փախած գողի մը համար կ'ըսենք.
Ինչպէս կրցաւ այս յարկին վրայէն անցնելով փախչիլ:
Ինչ և իցէ, Թենարտիէ հասած և երկնալով պառ-
կած էր աւերուէն պատին կատարին վրայ զոր մանուկ-
ները սայր կ'անուանեն իրենց այլաշրջիկ բարբառով.
Բայց մինչեւ այս պատին կատարը հասնիլը Թենարտիէ
արին քրտինք թափած, անձրեւէն թրջուած, զգեստ-
ները ծուրկ ծուրկ եղած, ձեռքերը սկրդուած և ար-
մաւիկները վիթաւորուած էին: Երրորդ դատիկոնի մը
չափ բարձր և սեպաւոր պատ մը կար Թենարտիէի և
փողոցին քարայտաւակին մէջ:

Հետո՛ւ առած չուանը շատ կարճ էր:

Թենարտիէ՛ զուհատ, չնչասպառ, բոլորովին յու-
սարեկ, ու տակաւին գիշերային մալթով պաշարուած՝
հոն կենալով կ'ըսէր ինքնիքեն թէ քիչ մը ետքը ար-
շալոյսը պիտի ծագի, կը սարսափէր երեւակայելով թէ
պահ մը ետքը Սէն Բոլի մօտակայ ժամացոյցը ժամը
չորս պիտի զարնէ, և թէ ան ատեն բանտապետը՝ պա-
հապանը փոխելու գալով՝ ծակուած յարկին ներքեւ
զայն քնացած պիտի գտնէ, Թենարտիէ այսպէս սահաբ-
նով և շուարելով վար կը նայէր սոսկալի դարեւանդէ
մը, և կանթեղներու նշույլով կը տեսնէր փողոցին թաց
և սեւաթոյր քարայտաւակը, այն փափաքելի և զար-
հուրելի քարայտաւակը որ մահ ու միանգամայն ազա-
տութիւնն էր:

Կը հարցնէր ինքնիքեն թէ արդեօք յաջողած էին
փախչելու իր երեք դաւաճիցները. թէ արդեօք սպա-

սա՞ծ էին իրեն, և թէ պիտի գա՞ն արդեօք իրեն օգ-
նելու: Բնադրութեամբ մտիկ կ'ընէր: Գիշերապա-
զինուորէ մը զատ ոչ ոք անցած էր փողոցէն՝ ինքն
այն պատին վրայ հասած ըլլալէն ի վեր: Մօնթրէյօլի.
Շարօնի, Վէնսանի և Պէրսի գրեթէ բոլոր պարտիզ-
պանները վաճառանօցը երթալու համար Սէնթ Ան-
թուան փողոցէն կ'անցնին:

Ժամը շորս զարկաւ, և Թենարտիէ սարսուռ մը
զգաց: Քանի մը բռնէր ետք բանտին մէջ սկսաւ այն
երկիւղալի և խառնաշփոթ աղմուկը որ սովորաբար
տեղի կ'ունենայ երբ բանտարկեալի մը փախած ըլլալը
կ'իմացուի: Բացուող և գոցուող դռներուն ճռնչը,
վանդակապներուն և ծխնինքուն կրճուճը, պահնոր-
դարանին աղմուկը, բանտապահներուն բիրտ ձայներն
ու գաւթիթներուն քարայտակներուն վրայ հրացանի
բաւներուն ընդհարումը մինչեւ Թենարտիէի ականջը կը
հասնէին: Ննջարաններուն վանդակապատ պատուհան-
ներէն ճրագներ կ'սլէին և կ'իջնէին, Պաթիման Նէօֆի
զաղաթին վրայ ջահ մը կը վառէր. մօտակայ ձմերոցի
ջրհանկիրները կանչուած էին: Ասոնց սաղաւարտները
զոր ջահը անձրեւին տակ կը լուսաւորէր, յարկերուն
երկայնութեամբը կ'երթեւեկէին: Նոյն միջոցին Թե-
նարտիէ Պասթիլի կողմէն երկինքին վարի կողմին սոս-
կալի կերպով մը քիչ մը ածգունօրէն սպիտակիլը կը
տեսնէր:

Թենարտիէ պատի մը տասը մատի չափ լայն կա-
տարին վրայ և սեղատարափին ներքեւ երկնցած էր,
և աջ ու ձախ կողմէն երկու անդունդի մէջտեղը կը
կենար առանց շարփիլ կարենալու, և անարեկ՝ միաքը
կը բերէր անկուծի մը անարկու հետեւանքը և անխու-
սափելի ձերբակալութեան մը սարսափը:— Եթէ իյնամ,
պիտի մեռնիմ, եթէ կենամ, պիտի բռնուիմ, կ'ըսէր

մտապէս, և զանգակի մը լեզուին պէս իր միաքը այս
երկու գաղափարներուն մէկէն միւսին կ'երթար ու
կուգար:

Մինչդեռ այս անձկութեամբ համակուած էր, փո-
ղոցը դեռ բոլորովին մաւթ ըլլալով, Թենարտիէ լան-
կարծ մարդ մը տեսաւ. այս մարդը պատերուն քովե-
րէն սպրդելով և Բավէի փողոցին կողմէն գալով կանգ
առաւ այն խոր տեղը որու վերեւը կը գտնուէր Թե-
նարտիէ վերէն կախուածին պէս: Այս մարդուն քով
երկրորդ մըն ալ եկաւ որ միեւնոյն զգուշութեամբ կը
քալէր, յետոյ երրորդ մըն ալ, յետոյ չորրորդ մըն ալ
եկաւ: Երբ միացան այս մարդերը, անոնցմէ մէկը ցլ-
ցապատնէշին դուռին դռնփակը վեր ըրաւ, և չորան
ալ ներս մտաւ ուր՝ ինչպէս ըսինք արդէն՝ խրճիթ
մը կար: Ճիշդ Թենարտիէի տակը կը գտնուէին մար-
դերը: Ասոնք անշուշտ մասնաւորապէս այս մեկուսի
տեղը եկած էին՝ որպէս զի կարենան խօսակցիլ առանց
անանուելու թէ անցորդներէն և թէ քանի մը քայլ ան-
դին ֆօսի դռնակը հսկող պահապանէն: Պէտք է ըսել
նաեւ թէ պահապանն անձրեւին պատճառաւ իր խուցին
մէջ կը կենար: Թենարտիէ չկրնալով մարդերուն երեսը
որոշակի տեսնել՝ կորսուիլը զգացող թշուառի մը յու-
սանառական ուշադրութեամբը ականջ տուաւ անոնց
խօսակցութիւնը լսելու համար:

Թենարտիէ բան մը տեսաւ որ յոյսի կը նմանէր.
Լսեց որ արկօթեան բարբառով կը խօսէին անոնք:

Լեռացին մարդը ցած այլ որոշապէս լսուելու կեր-
պով մը և արկօթեան բարբառով կ'ըսէր.

Եկէ՛ք, երթանք: Ինչպիտի ընենք հոս:

Երկրորդ մը պատասխանեց արկօթեան բարբառով.

— Հրդեհ մը մարելու չափ անձրեւ կուգայ: Մա-
նաւանդ թէ ռատիկանութեան փայտօրները հիմպկ առ-

կէ պիտի անցնին: Հոն զինուոր մը կայ որ պահպանութիւն կ'ընէ: Եթէ մնանք, պիտի բռնուինք հարկաւ:

Այս խօսակցութեան մէջ երկու արկօթեան բառ կար. մին խսիֆօ և միւսը խսիգայլ որոնց երկուքն ալ հոս կը նշանակեն. որոնց սովինը Բարիզի սահմանագիւղերու շրջականերուն արկօթեան բարբառին, երկրորդը Թամբլի Արկօթեան բարբառին կը վերաբերի. և որոնք Թենարտիէի համար լուսոյ ճառագայթներ սեպուեցան: Խսիգօն հասկցաւ թէ խօսողներէն մին էր Պրիւֆօն, այսինքն քաղաքագոյններուն թափառիլը, և խսիգայլ ալ Պապէն ճանչցաւ որ իր միւս արհեստներէն ի դատ՝ փերեղակութիւն ըրած էր Թամբլի մէջ:

Մեծ դարուն արկօթեան լեզուն ալ Թամբլի մէջ կը խօսուի միայն, և Պապէն միայն ուղիղ կը խօսէր այս լեզուն: Թենարտիէ եթէ լսած չըլլար խսիգայլ ալ Պապէն, վասն զի թափառ բոլորովին փոխած էր ձայնը:

Սակայն մարդերուն երրորդը միջամտելով ըսաւ.

— Անպարելի հարկ մը չկայ տակաւին: Ուրկէ կրնանք գիտնալ թէ մեզի պէտք չունի:

Թենարտիէ երբ լսեց այս խօսքերը որոնք Քրանսերէն էին՝ ճանչցաւ խօսողը, որ էր Մօնրարնաս. Մօնրարնաս չքեղութիւն մը կը սեպէր հասկնալ ամէն արկօթեան բարբառները, այլ չխօսիլ անոնց և ոչ մէկը:

Իսկ չորրորդը թէև կը լռէր, բայց ահագին ուսերէն կը հասկցուէր իր ո՛վ ըլլալը. Թենարտիէ չվրանեցաւ: Կէտմէն էր չորրորդ մարդը:

Պրիւֆօն գրեթէ խստիւ այլ միշտ ցած ձայնով և արկօթեան բարբառով պատասխանեց:

— Ի՞նչ ըսիր. մի՞թէ խելք է հոս սպասելը: Պանդակապետը չէ կրցած փախչիլ: Անիկա մեր արհեստին հմուտ չէ: Չուան մը չինելու համար շաղկեր պատռել և անկողինն սաւանները կտրել, գոռները ծակել, կեղծ

թուղթեր շինել, կեղծ բանալիներ շինել, չղթաներ կըտրել. չսւանը դուրսը կտրել, պահուիլ, ծպտիլ ասոնք դժուարին բաներ են: Ծերուկը կրցած չէ յաջողիլ. անիկա չկրնար աշխատիլ:

Պապէն ալ ըսաւ այն դասական և հանճարաւոր արկօթեան բարբառով զոր Բուլայլէ և Գարթուշ աւաղակները կը խօսէին, և որ Պրիւֆօնի յանդուգն, նոր գունաւոր և վտանգաւոր արկօթեան բարբառին հետ համեմատութիւնը ունէր զոր ունի Ռասինի լեզուն Անտրէ Շէնիէի լեզուն հետ:

— Պանդակապետը փախչելու միջոցին բռնուած պիտի ըլլայ: Փախչելու համար պէտք է ճարպիկ ըլլալ: Անիկայ նորոնձայ մըն է: Անշուշտ ոստիկանութեան լրտես: մը կամ հետը բարեկամօրէն խօսելու եկող կեղծ գառնուկի մը խօսքերէն միտմտաբար խառնուած է: Մտի՛կ ըրէ, Մօնրարնաս, կը լսե՞ս սա աղմուկը որ բանտին մէջ փրթած է: Ահա տեսար այն ամէն ջանքը: Գիտնաս որ մարդը բռնուած է: Բառն տարի թիարանը պիտի մնայ, ուրիշ միջոց չկայ: Դուք ալ զիտէք որ ես ոչ կը վտնամ, ոչ ալ ծոյլ եմ, բայց ալ դարձ չունինք, թէ ոչ մենք կը բռնուինք: Մի՛ նեղանար, եկուր մեր հետը. երթանք չի՛ մը հին գինի պարպենք միատեղ:

— Բարեկամները պէտք չէ դժուարին կացութեան մէջ թողուլ, մրմոհց Մօնրարնաս:

— Կը կրկնեմ թէ այս միջոցիս բռնուած է ան. պանդակապետը փուլ մը անգամ չարժեք: Բան մը չենք կրնար ընել: Եկէ՛ք, երթանք ալ: Շարունակ կը կարծեմ թէ քաղաքապահ զինուոր մը զիս ափին մէջ բռնած է արդէն:

Մօնրարնաս ալ տկար կերպով մը կը դիմադրէր այս առարկութեանց. ստոյգ է սակայն թէ այս չորս

մարդերը՝ ամէն Վատանգի յանձնառու ըլլալով՝ գիշերն ի բուն Ծորսի բոլորտիքը թափառած էին այն հաւատարմութեամբ որով աւագակները իրարու կ'օգնեն միտ թափառած էին յուսալով թէ պատի մը վրայ պիտի նշմարեն Թենարտիէն։ Բայց գիշերը որ իրօք գեղեցիկ գիշեր մը կ'ըլլար, վասն զի տեղափոխութիւն անձրեւին պատճառաւ բոլոր փողոցները ամայի դարձեր էին, ցուրտը որով կը սրսփային, իրենց թրջուած գգեռտները ծակուած մօւճակները, բանտին մէջ փրթող վտանգաւոր աղմուկը, արշալոյսի ծագումին մօտաւորութիւնը, գիշերապան զինուորները որոնք տեսնուած էին, յուսահատութիւնը, երկիւղը, վերջապէս ամէն բան կ'ըստիպէր զանոնք ետ քաշուելու և իրենց տեղը երթալու։ Մօնրարնաս գուցէ Թենարտիէի փեսան էր քիչ մը, կը հաւանէր տեղի տալու։ Պահ մը եւս և անա մեկնած պիտի ըլլային։ Թենարտիէ իր պատին վրայ կը հեւար Մեթիւզի նաւարեկներուն պէս որոնք կը հեւային իրենց լաստին վրայ՝ տեսնելով թէ հորիզոնին մէջ կ'աներեւութանայ այն նուր որ երեւցան էր իրկնց։

Թենարտիէ չէր համարձակէր ձայն տալ, վասն զի եթէ ձայն մը լսուելու ըլլար, ամէնքն ալ կրնային բռնուիլ. գաղափար մը, վերջին գաղափար մը, նշոյլ մը ռանցեալ. դրօշակներն մէջէն հանեց Պրիւֆօնի չուանին կտորը զոր Պաթիման Նէօֆի բուխերիկին վրայէն քակած էր, և ցցապատնէշէն ներս նետեց։

Չուանը մարդերուն ոտքին քով ինկաւ։

— Չուան մը, ըսաւ Պապէ։

— Ի՛մ չուանս է, ըսաւ Պրիւֆօն։

— Պանդոկապետը հո՛ն է, ըսաւ Մօնրարնաս։

Վեր նայեցան։ Թենարտիէի քիչ մը զլուխը երկընցուց։

— Շո՛ւտ, ըսաւ Մօնրարնաս, չուանին միւս կըտորը քօ՛վդ է, Պրիւֆօն։

— Այո՛։

— Կապէ երկու ծայրերը միատեղ, չուանը անոր նետենք. թող պատին կապէ, մնացած մասովն ալ կըրնայ մինչեւ վար իջնել։

Թենարտիէ համարձակեցաւ ձայնը հանելու։

— Ցուրտէն փայտ կտրած եմ։

— Պիտի տաք՝ տա։

— Ա՛յ չեմ կրնար շարժիլ։

— Ինքզինքդ թող տուր որ սպրդես. մենք կը բռնենք քեզի։

— Չեմ երաւարձացած եմ։

— Միայն չուանը պատին կապէ։

— Չպիտի կրնամ։

— Պէտք է որ մեզմէ մէկը ելլէ, ըսաւ Մօնրարնաս։

— Ինչպէս կարելի է մինչեւ հոն ելլել, ըսաւ Պրիւֆօն։

Բրածեփ հին խողովակ մը կար որ ժամանակաւ խրճիթին մէջ վառող բուխերիկի մը ծխանն էր և որ պատին քովէն սողալով կ'երէր գրեթէ մինչեւ այնտեղ ուր կը նշմարուէր Թենարտիէ։ Այս ծխանը որ այն ժամանակ ամէն տեղէն ճեղքատուած և պատռտուած էր, ետքէն բոլորովին փլուեցաւ, բայց հետքը դեռ կը տեսնուի, խիստ նեղ էր այս ծխանը։

— Սա ծխանէն կարելի է ելլել, պառաւ խանեց Մօնրարնաս։

— Սա՛ ծխանէն, պոռաց Պապէ, մարդ մը չկրնար ելլել ամենեւին. աղայ մը պէտք է։

— Այո՛, աղայ մը պէտք է, կրկնեց Պրիւֆօն։

— Ո՛ւր գտնենք աղայ մը, ըսաւ Կեօլմէր։

— Կեցիք, ըսաւ Մօնրարնաս։ Ես կը գտնեմ։

Ցցապատին դուռը բացաւ կամաց մը, ուշադրու-

թեամբ նայելով տեսաւ որ մարդ չէր անցնէր փողոցէն, զգուշութեամբ դուրս ելաւ, դուռը քաշեց ետեւէն, և մեկնեցաւ դէպի Պատթիլի կողմը վազելով:

Եօթ կամ ութ վայրկեան անցաւ: Երոնք Թե- նարտիէի համար ութը հազար դար տեւեցին. Պապէ, Պրիւթօն և Կէօլմէր անմոռնչ կ'սպասէին. վերջապէս դուռը նորէն բացուեցաւ, և ահա Մօնրարնաս շնչառ- պառ հասաւ: Նետը բերելով Կավրօշը: Անձրեւը կը շա- րունակէր, հետեւաբար դեռ բոլորովին ամայի էր փո- ղոցը:

Պզտիկ Կավրօշը ներս մտաւ և հանդարտ կերպով մը աւազակներուն երեսը նսչեցաւ: Մազերէն ջուր կը հոսէր: Կէօլմէր հարցուց Կավրօշին:

— Ե՛օ՛ պզտիկ, մարդ մըն ես դու:

Կավրօշ ուսերը վեր ըրաւ և պատասխանեց.

— Ինծի պէս պզտիկ մը մարդ մըն է, և ձեզի պէս մարդերն ալ տղայ:

— Ի՞նչպէս լեզուանի է պզտիկը, պօռաց Պապէ:

— Բարեկի տղաքները կապած աւել չեն, ըսաւ Պրիւթօն:

— Ի՞նչ կ'ուզէք, հարցուց Կավրօշ:

Մօնրարնաս պատասխանեց.

— Սո ծխանէն մազլցելով վեր ելլել:

— Այս չուանով, ըսաւ Պապէ:

— Եւ չուանը կապել. շարունակեց Պրիւթօն:

— Պատին վրայ, կրկնեց Պապէ:

Պատուհանին պահանգին, վրայ բերաւ Պրիւթօն:

— Է՛, ե՛տքը, հարցուց Կավրօշ:

— Այսչափ միայն, ըսաւ Կէօլմէր:

Ստամբակը չուանը, ծխանը, պատը, պատուհան- ները քննեց, և շուրթներովը շուք մը ըրաւ, այն ան- բացատրելի և սրնամարտական շուքը որ կը նշանակէ.

— Ա՛տ է ուղածնիդ:

— Հոն վերը մարդ մը կայ, զոր պիտի տղատես, կրկնեց Մօնրարնաս:

— Կ'ուզե՞ս, կրկնեց Պրիւթօն:

— Վա՛յ միամիտ վա՛յ, պատասխանեց պատանին երբ թէ հարցումը անլուր երեւոր իրեն, և մուճակները հանեց:

Կէօլմէր մէկ թեւովը Կավրօշը բռնեց և խրճիթին յարկին վրայ դրաւ որու որդնահար տախտակները պա- տանին ծանրութեան ներքեւ կը ծռէին. Կավրօշին յանձնեց չուանն ալ զոր Պրիւթօն կապած էր Մօնրար- նասի բացազայութեան միջոցին: Ստամբակը ուղղուե- ցաւ դէպի ծխանը, ուր դուրին էր մտնել մինչեւ տա- նիքին մօտեցող լայն ծակէ մը: Երբ Կավրօշ պիտի ըս- կըսէր ելլել, Թենարտիէ՝ փրկութեան և կեանքի մօ- տենալը տեսնելով՝ պատին եզրէն ծռեցաւ. արեւին առաջին նշոյլը կ'սպիտակէր անոր քրտնաթոր ճակատը, տփռոյն ալեւորը նրբածեւ և վայրենական քիթը, ա- լեւոր մօրուքն որու մազերը տնկուած կ'երեւային: Կավրօշ տեսաւ մարդը և ճանչցաւ իր հայրը:

— Վա՛յ, հայրս է եղեր, ըսաւ: Բայց թող ըլլայ, հայրս ըլլալը չարգիլեր զիս տղատելու զայն:

Եւ չուանը ակռաներովը բռնելով սկսաւ համար- ձակօրէն վեր ելլել:

Հասաւ աւերուն պատին մինչեւ կտաարը, ձիու մը վրայ հեծնելու պէս պատին վրան նստաւ, չուանը հաստատուն կերպով մը պատուհանին վերը պահանգին կապեց:

Պահ մը ետք Թենարտիէ փողոցն էր:

Երբ Թենարտիէ քարայտապահին դպցուց ոտքը, երբ զգաց թէ ազատ է վտանգէ, ա՛լ ոչ լռեցած, ոչ թըր- ջուած և ոչ ալ ահաբեկ էր. մուխ մը պէս ցնդեցան

այն սոսկալի իրերը որոնցմէ ելած էր այս տարօրինակ
և անապօրոյն իմացականութիւնը արթնցաւ, տաքի
վրայ և համարձակ քաշելու պատրաստ գտնուեցաւ:
Այս մարդուն առաջին խօսքը եղաւ.

— Հիմա զո՞վ պիտի ուսանք:

Աւելորդ է մեկնել այս սոսկալի կերպով մը թա-
փանցիկ քառը որ կը նշանակէ թէ՛ մեռցնել, թէ՛ ըս-
պաննել և թէ՛ կողոպտել: «Ուստի», բուն նշանակու-
թիւնն է «լափել»:

— Երթանք լաւ մը պահուրտինք, ըսաւ Պրիւ-
ժօն: Շուտ մը լմնցնենք գործը, և անմիջապէս բաժ-
նուինք: Բլիւմէ փողոցը գործ մը կար որ լաւ կ'երե-
ւար, ամայի փողոց, առանձին տուն մը, պարտէզի մը
վրայ հինուփուտ վանդակ մը, և միայն կիներ:

— Ապա ուրեմն ինչո՞ւ չերթանք, հարցուց Թե-
նարտիէ:

— Աղջիկդ էրօնին գնաց որ դիտէ բանը, պա-
տասխանեց Պապէ:

— Եւ պիւսքիւի մը բերաւ Մանեօնին, ըսաւ
Կէօլմէր: Հոն բան մը չկայ:

— Աղջիկս թէև ապուշ մը չէ: Բայց պէտք է նա-
յիլ անգամ մը:

— Այո՛, այո, ըսաւ Պրիւժօն, պէտք է նայել:

Սակայն այս մարդերուն և ոչ մէկը կարծես չէր
տեսներ Կալրօշը, որ այս խօսակցութեան ժամանակ
ցցապատին քարերուն մէկին վրան նստած էր. Կալրօշ
քանի մը վայրկեան սպասեց, թերեւս յուսալով թէ
հայրը դէպ իր կողմը պիտի դառնայ անգամ մը. յետոյ
մօլճակները հագաւ և ըսաւ.

— Լմեցա՛ւ ալ, ինձի պէտք չունի՞ք ալ, ահա
դժուարութենէ ազտուեցաք: Ես կ'երթամ ալ: Պէտք է
որ երթամ աղեկներս արթնցնել:

Եւ մեկնեցաւ:

Հինգ մարդերը մէկգմէկու ետեւէ դուրս ելան ցը-
ցապատէն:

Երբ Կալրօշ Տէ Պալէ փողոցը մտնելով աներեւոյթ
եղաւ, Պապէ մէկ կողմ քաշեց Թէնարտիէզ և հարցուց.

— Այն աղան դիտեցիր անգամ մը:

— Ո՞ր աղան,

— Ան որ պատին վրան ելաւ և չուանը բերաւ
քեզ:

— Ոչ:

— Ինչ և է, լաւ մը չգիտեմ, բայց կարծեմ թէ
աղադ է:

— Վա՛շ, ըսաւ Թէնարտիէ, կը կարծե՞ս:

ՎԵՐՋ ԵՕԹԵՐՈՐԻ ՀԱՏՈՐԻ

ՀԲԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Մ. ՏԷՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՎԻՔԹՈՐ ՀԻԿՈ

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆ ԶՈՐՐՈՐԴ

ՀԱՏՈՐ 8

ԿԵԴՐՈՆԱՏԵԼԻ ՊԱԼԵՆՑ ԳՐԱՏՈՒՆ

1922

Տպագր. Մ. ՏԷՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ
ԳՈՒԽՍ

6405